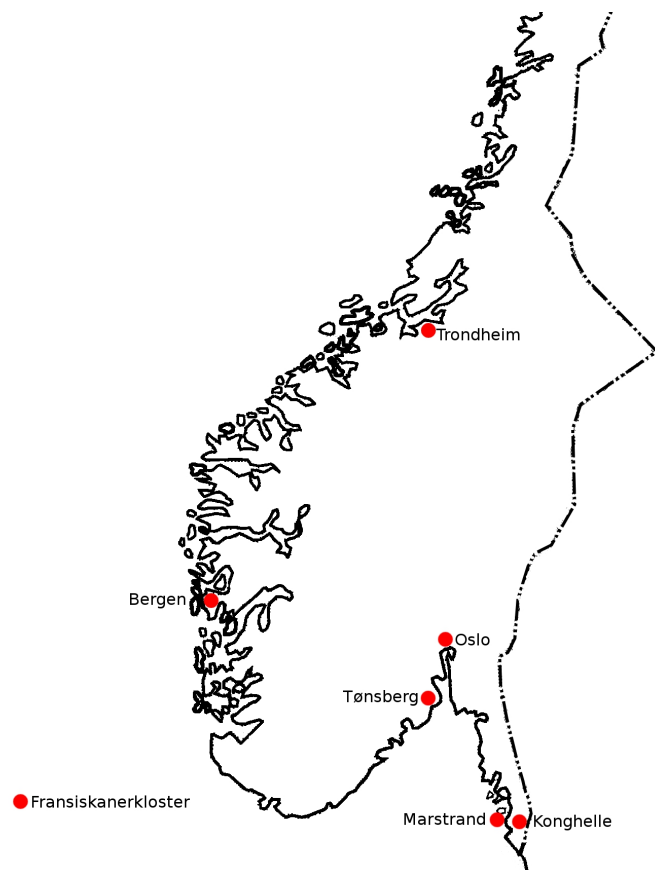

Fransiskanerordenen i det norske middelaldersamfunnet

Louise Digernes
Institutt for Arkeologi,
Historie, Kultur- og
Religionsvitenskap
Universitet i Bergen
Vår 2010

Forord

En stor takk til mine veiledere Geir Atle Ersland og Leidulf Melve. Også en stor takk til seminargruppen som har kommet med nyttige kommentarer og innspill. Tusen takk til min tante Inger-Marie Digernes som tok seg tid til å lese grundig korrektur to ganger, det har vært til veldig stor hjelp. Takk til Stian som har hjulpet meg med det datatekniske. Takk til mine foreldre Hallie og Trond Digernes som har gitt meg nyttige tilbakemeldinger.

Summary

This thesis examines the Franciscan order in medieval Norway. Previous historians, primarily Erik Gunnes, have given the order little significance for the Norwegian society in the Middle Ages. Gunnes based his premise on the small size and little importance of the Norwegian cities, since the Franciscan convents were located in the cities, and the Franciscans for the most part made their living there by preaching to the public and receiving alms. This paper examines the order's importance for Norway through three different aspects, first from their interaction with the public (divided into the royal power, secular clergy and the laity), secondly from their spiritual importance (to which degree the Franciscan spirituality had an appeal to Norwegians), and finally, whether their 300 year presence in Norway had an impact on the Norwegian society. This is examined through the Franciscan's political roles granted by the Pope, their role in the sale of indulgences in the late Middle Ages, the different functions of their convents, and lastly, if there was in effect a tangible Franciscan influence on the Norwegian religious culture. My studies have shown that, as well as being influential in urban society, both in religious and secular ways, the Franciscan's influence was not limited to the cities, but spread beyond. By travelling between the convents in Norway, both in order to reach the people outside the cities with their preachings, so called *terminatio*, and to gather liturgical and literary texts for the theological teachings in the Norwegian convents, the Franciscans came in contact with people outside the cities as well. In addition, their convents, which were used as meeting places by the laity, also attracted people from beyond the urban centers. With their outgoingness and sympathetic attributes, and the laity as their main target for preachings, the Franciscans must have been not only a visible part of the urban society, but must also have had a viable participation with the rural society, which historical evidence suggests. The wills testify that the Franciscan spirituality did in fact appeal to Norwegians; 33 testaments remain that mention the Franciscans. We also have the names of 45 members of the Franciscan order, and some members of the secular "Third" Franciscan order. The fact that some of the the testators and members of the order came from the rural districts, further proves that the Franciscans reached people outside the cities. Based on my findings, my thesis repudiates Gunnes' basis for his dismissal of the Franciscan order's influence and importance for the Norwegian medieval society. The size of the Norwegian medieval cities was not decisive for the Franciscans' contact with, and thereby influence on, the Norwegian people and society. Therefore my conclusion is that the Franciscans have had a greater influence on medieval Norway than has been previously suggested by historians.

1. Innledning.....	1
1.1 Problemstilling	2
1.2 Bakgrunn: tiggerordener i katedralenes tid	3
Den nye kristendommen.....	3
Tiggerbrødrenes misjon.....	4
Forskjeller mellom fransiskanerordenen og dominikanerordenen.....	6
1.3 Frans av Assisi og organiseringen av fransiskanerordenen	7
Frans av Assisi	7
Den fransiskanske ordensregelen	9
Organisering av fransiskanerordenen.....	11
Fransiskanerordenens betydning for Europa.....	12
1.4 Fransiskanerordenen i Norge	13
Begrepsavklaring.....	13
Fransiskanerordenens etablering i Norden.....	14
Fransiskanernes etablering i Norge	15
1.5 Kildemateriale	19
1.6 Kapittelinndeling og struktur av oppgaven	22
2. Fransiskanernes forhold til befolkningen.....	23
2.1 Fransiskanernes forhold til kongemakten	23
Håkon Håkonsson	23
Magnus Lagabøte	24
Eirik Magnusson	26
Håkon V	27
Hva hadde kongenes favorisering å si for fransiskanernes posisjon i det norske samfunnet?	28
De norske fransiskanernes forhold til kongemakten etter Sverreætten.....	29
2.2 Fransiskanernes forhold til den norske sekulærgeistligheten.....	29
Fransiskanerne i konflikt med sekulærgeistligheten	29
Fransiskanerne som vitner for sekulærgeistligheten	34
2.3 Fransiskanernes forhold til lekbefolkningen.....	37
Hadde fransiskanere i Norge arbeid ved siden av sine pastorale oppgaver?.....	38
Fransiskanere som vitnemenn for lekfolk	39
Fransiskanernes salg av eiendom til lekfolk	40
Nådde fransiskanerne fram til de som bodde utenfor byene?	41
Hvordan oppfattet nordmenn fransiskanerne?	44
Fransiskanernes forhold til de utenlandske kjøpmennene.....	45
2.4 Oppsummering	47
3. Fransiskanernes åndelige betydning for nordmenn.....	49
3.1 Benyttet nordmenn seg av fransiskanernes religiøse tjenester?	49
Den fransiskanske prekestilen	49
Fransiskanere som skriftefedre for nordmenn.....	51
Fransiskanske gudstjenester	53
3.2 Fransiskanerne nevnt i testamenter	55
Sjelegavene.....	55
Testamentgiverne	57
Religiøse tjenester for etterlivet	62
Bergensfarernes testamenter.....	64
3.3 Medlemmer av den norske kustodie.....	65
Hvem var disse medlemmene av den norske fransiskanerordenen?	66
Medlemmer av tredje orden	67

Hvorfor gikk nordmenn inn i fransiskanerordenen?	68
Apostater	69
3.4 Oppsummering	71
4. Fransiskanernes innflytelse på det norske samfunnet	73
4.1 Fransiskanernes politiske rolle i Norge som følge av deres forhold til pavemakten	73
Fransiskanere i Norge utnevnt av paven til høye poster	74
Fransiskanere som pådrivere for korstog	75
4.2 Fransiskanernes rolle når det gjaldt kjøp av avlat som vei til frelse i senmiddelalderen	77
4.3 Fransiskanerkonventenes samfunnsfunksjon	79
De norske fransiskanerkonventene som hospital	80
Fransiskanerkonventene som teologiske skoler	80
Fransiskanerkonventenes tilknytning til gilder	82
Provinsialkapitler i de norske fransiskanerkonventene	83
Provent i fransiskanerkonventene	85
Fransiskanerkonventene som forsamlingshus og møtelokaler	86
4.4 Fransiskanernes innflytelse på den norske religiøse kulturen	89
Fransiskansk innflytelse på den norske kirkekunsten	90
Fransiskansk innflytelse på norsk litteratur og liturgi	94
4.5 Oppsummering	97
5. Konklusjon	99
Vedlegg	104
1. Norske testamenter	104
2. Hanseatiske testamenter	107
3. Medlemmer av Custodia Norvegiæ	109
4. Fransiskanske biskoper i den norske kirkeprovinsen	112
5. Via Dolorosa Bergensis	113
Litteraturliste	114
Kilder	114
Hovedfagsoppgaver/Avhandlinger	114
KLNLM = Kulturhistorisk leksikon for Nordisk middelalder	115
Litteratur	115
Internetsider	118

1. Innledning

Fransiskanerne var medlemmer av *Ordo Fratrum Minorum*, ”Mindrebrødrenes orden”, en katolsk religiøs orden som ble grunnlagt av Frans av Assisi i 1209.¹ Fransiskanerordenen var en populær orden i Europa, med 30 000 medlemmer på begynnelsen av 1300-tallet,² og de har blitt tillagt stor betydning for den religiøse og kulturelle utviklingen i middelalderen.

Fransiskanerne var lojale mot den katolske kirke, og deres popularitet blant lekfolk gjorde at ordenen ble et viktig redskap for pavedømmet i kampen mot kjettere.

Frans av Assisi og hans orden har blitt grundig undersøkt i europeisk forskning. Lawrence Cunningham skrev i sin bok *Francis of Assisi*: ”The sheer volume on research done on Saint Francis and the Franciscan movement is such that no single scholar can easily keep up with it.”³ Dette er ikke tilfellet for fransiskanerordenen i Norge. Det er ikke blitt forsket på fransiskanerordenen som selvstendig orden her. Det som er blitt gjort, er enten foreldet eller tar for seg en begrenset side ved bevegelsen.

Christian Lange behandlet fransiskanerordenen i Norge i sin bok *De norske klostres historie* fra 1856. Men når han beskriver Frans av Assisi som ”en cynisk, uvidende sværmer” i motsetning til Dominikus⁴ som ”en i livets høiere stillinger brugt og dannet lærd Mand”⁵, og i tillegg skriver om Frans ”Hans Bibelfortolkning var i det hele naiv”⁶, framstår ikke hans framstilling som helt objektiv. Byhistorikerne Knut Helle, Arnved Nedkvitne, Grethe Authén Blom og O.A. Johnsen har tatt for seg fransiskanernes rolle i de norske byene. Ellers i norske historiebøker blir fransiskanerne omtalt i sammenheng med byutviklingen i høymiddelalderen og som oftest sammen med dominikanerne. Arkeologene Øivind Lunde, Øystein Ekroll og Gerhard Fischer har alle tatt for seg fransiskanerkonventene i Norge. Deres hovedfokus går naturligvis mest på beliggenhet og datering, men kan også være utfyllende informasjon med hensyn til samfunnsfunksjoner. Det er i de siste årene blitt skrevet hovedoppgaver om augustinerne, cistercienserne, johanniterne og premonstratenserne,⁷ som alle var

---

¹ Moorman 1968 s. 11.

² Gunnes 1982 s. 191.

³ Lawrence 2004 s. 140.

⁴ Grunnleggeren av dominikanerordenen.

⁵ Lange 1856 s. 47.

⁶ Lange 1856 s. 43, fotnote 4.

⁷ Svandal 2004: *Contra Paganos. Johanniterordenen i det norske middelaldersamfunnet*. Henriksen 2002: *Bene vixit qui bene latuit: cisterciensernes tilbaketrakket i middelalderens Norge*. Nenseter 2002: *Å lære andre gjennom ord og eksempler: Augustinerklostrene på Vestlandets religiøse funksjoner*. Edland 2005: *Premonstratenserordenen i middelalderens Norge*.

klosterordener i Norge. Syrstad tok for seg alle klosterordenene i Trondheim,⁸ bortsett fra tiggerordenene. Inger-Johanne Ullern skrev i 1997 hovedoppgave om tiggerordenene i de norske middelalderbyene.⁹ Hennes problemstilling var hvilke sosiale grupper de norske tiggerordenene var tilknyttet. I 2003 skrev hun artikkelen ”Tiggerordener i de norske byene i middelalderen.”

Den som mest inngående har studert fransiskanerne i Norge, er Erik Gunnes. Han behandlet dette temaet i kapitlet ”Frans’ disipler i Norge gjennom 300 år”¹⁰ i boken *Frans av Assisis skrifter*. Der konkluderte han med at fransiskanerordenen i Norge betydde lite. Hans verk kommer til å bli viktig for min oppgave.

Jeg vil belyse fransiskanerordenen i Norge i full bredde så langt kildematerialet gjør dette mulig, og knytte det nærmere til Frans av Assisi og den fransiskanske spiritualiteten. Det vil være fruktbart å sammenligne fransiskanerordenen i Norge med den danske og den svenske, fordi de tilhørte den samme fransiskanerprovinsen. For fransiskanerne i Sverige har Bengt Ingmar Kilström og Henrik Roelvink skrevet om fransiskanernes virke og innflytelse, og for Danmark har Johannes Lindbæk og Jørgen Nybo Rasmussen behandlet dem. Rasmussen skriver om hele ordensprovinsen Dacia, men inkluderer ikke Norge i noen særlig grad. Når Gallén i et av sine verker omtaler de nordiske fransiskanerne, skriver han: ”Norge intresserar icke i detta sammanhang. Där vann tiggardordnarna icke samma spridning.”¹¹

1.1 Problemstilling

I Norge hadde fransiskanerne seks konvent i middelalderen, som var mer enn noen annen munkeorden hadde her i landet, med fransiskanerkonvent i Bergen, Tønsberg, Oslo, Konghelle, Marstrand og Trondheim. Til tross for dette har eldre så vel som nyere forskning vanligvis behandlet fransiskanerne sammen med andre munkeordener, og da er det som oftest fokus på deres virksomhet og innflytelse i de europeiske byene. Ofte blir ordenens innflytelse på Norge avfeid som en følge av at de norske byene - der fransiskanerne for det meste oppholdt seg - var små og lite viktige. Erik Gunnes skrev:

---

⁸ Syrstad 1999: *Klostervesenet i Nidaros bispedømme- belyst ved klostrene Nidarholm, Elgeseter, Munkeby, Tautra, Bakke og Rein. Oslo.*

⁹ Ullern 1997: *Tiggerordenene i de norske middelalderbyene.*

¹⁰ Gunnes 1982 s. 169-201.

¹¹ Gallén 1993 s. 36.

Hva betydde så fransiskanerne i Norge? Sikkert en god del mindre enn i andre land i Vesten. Fransiskanerne hadde sine fremste oppgaver i bymiljøet, som sjelesørgere og predikanter. Og i Norge betydde byene lite; noen få tusen mennesker bodde i dem.¹²

Denne oppgaven tar utgangspunkt i Erik Gunnes' påstand om fransiskanernes manglende betydning for Norge. Det overordnede spørsmålet blir: Hvilken betydning hadde fransiskanerordenen for det norske middelaldersamfunnet? For å svare på det har jeg tre underordnede spørsmål: Hvilket forhold hadde fransiskanerne til den norske befolkningen i middelalderen? Betydde fransiskanerne noe åndelig sett for nordmenn? Hadde fransiskanerne noen innflytelse på det norske samfunnet? Disse spørsmålene tar for seg tre forskjellige sider ved fransiskanernes tilstedeværelse i Norge. Fransiskanernes forhold til befolkningen går ut på hvordan de samhandlet med forskjellige sosiale grupper i det norske samfunnet, hvordan de ble tatt imot, hvilke roller de hadde i samfunnet og den generelle kontakten mellom dem og befolkningen som kildene vitner om. Fransiskanernes åndelige betydning går ut på hvorvidt deres spiritualitet og budskap appellerte til nordmenn. Fransiskanernes innflytelse på det norske samfunnet vil dreie seg om den påvirkning deres tilstedeværelse i landet hadde. Ved å svare på disse spørsmålene håper jeg å gi en bedre forståelse av fransiskanernes betydning for det norske middelaldersamfunnet. Oppgaven vil ta for seg perioden fra fransiskanernes første etableringer i Norge, i 1240-årene, fram til reformasjonen i 1536.

1.2 Bakgrunn: tiggerordener i katedralenes tid

Den nye kristendommen

I tidlig middelalder, da det var viktig for kristendommen å seire over de hedenske religionene, hadde Jesus blitt presentert som en mektig konge. Munkene og de geistlige var en religiøs elite som dyrket Kristus på vegne av det kristne fellesskapet og stod for sjelefrelsen til menneskene.¹³ Avstanden mellom de geistlige og befolkningen, og dermed befolkningen og Gud, var derfor stor. Munkene mediterte innelukket i klostre, og tanken om religiøs tro som et privat anliggende var relativt ukjent.

I høymiddelalderen, da kristendommen hadde blitt en stor og viktig del av den europeiske kulturen, skiftet fokuset til Jesus som menneske. En menneskelig Jesus var lettere å etterligne og etterfølge. Det var ikke lenger bare munkene på et avsidesliggende kloster som kunne kommunisere og forhandle med Gud; nå var dette opp til hver enkelt. Denne

---

¹² Gunnes 1982 s. 197.

¹³ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 141.

forandringen blir vanligvis forklart med følgene av korstogene og fremveksten av en ny bykultur. Med korstogene kom mange kristne nærmere de konkrete historiske stedene der Jesus hadde vandret omkring, noe som igjen førte til et mer levende bilde av mennesket Jesus,¹⁴ og korsfarerne tok med seg disse inntrykkene hjem igjen.

Bysamfunnene som vokste fram på slutten av 1100-tallet i Europa blir også tillagt en viktig rolle i utviklingen av den nye kristendommen. Fordi handelsmennene og borgerne i byene ikke behøvde å dyrke jord, oppstod det grupper av aristokrater og akademikere som ønsket større innflytelse over sine egne liv og sin egen frelse. De var misfornøyd med prestenes sjelesorg, og ofte var det ikke nok prester i de tett befolkede byene. På grunn av borgernes nye religiøse selvstendighet var de mottakelige for nye idéer og grupper som utfordret kirke- og statsmakt.¹⁵ Den europeiske høymiddelalderen kjennetegnes derfor av at en ny kristendomsforståelse trådte frem som følge av korstogene og byutviklingen. Den franske historikeren Georges Duby kalte denne perioden ”The Age of the Cathedrals.”¹⁶ Katedralene hadde, i følge Duby, tatt over for klostrene rollen som samfunnets kulturelle sentrum. Katedralene ble bygd i byene og var biskopenes hovedsete. Det var også i byene tiggerordenene oppstod på begynnelsen av 1200-tallet.

Tiggerbrødrenes misjon

Tiggerbrødre var ordensbrødre som drev med evangelisk forkynnelse og gode gjerninger, samtidig som de levde i frivillig fattigdom. Mens benediktinerne og cistercienserne hørte til på landet, med mottoet *ora et labora* (bønn og arbeid), hørte tiggerbrødrene til i bysamfunnet. I stedet for å meditere innelukket i et kloster, vandret de ute blant folk for å forkynne. De ville lære de nye samfunnsklassene om kristendommen, og gjøre den til en privat sak.

Tiggerordenene bidro på den måten til å bryte ned de skarpe skillene mellom lekfolk og geistlige som cistercienserne hadde bygd opp.¹⁷ Tiggerordenene var også en reaksjon mot andre munkeordener som hadde fjernet seg fra fattigdomsidealet. I følge C.H. Lawrence ble tiggerbrødrene svaret på en spirituell krise som hadde rammet den vestlige kristendommen, fordi de sørget for de religiøse behovene til den nye urbane og sekulære kulturen.¹⁸ I boken

---

¹⁴ Michaelsen 2007 s. 15.

¹⁵ Lawrence 1994 s. 2-3.

¹⁶ I kapitlet ”The cathedrals, 1130-1280” i Duby 1981.

¹⁷ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 209.

¹⁸ Lawrence 1994 s. 1

Kristendommen: en historisk innføring blir tiggerordenene kalt en ”fromhet for bysamfunnets behov”.¹⁹

Navnet tiggerorden er litt misvisende fordi brødrene var pålagt å arbeide for sitt underhold, men hvis arbeid ikke var tilgjengelig, hadde de lov til å be om almisser.²⁰ Til å begynne med hadde ikke tiggerordener noen konvent.²¹ Men etter hvert som ordenene vokste, ble det nødvendig. Tiggerordenkonventene skilte seg fra munkeklostrene ved at de skulle ha minimal utsmykning og at skipet skulle ha plass til en menighet som både kunne høre og se. De skulle ikke ha hvelvinger, bortsett fra i koret.²² De var heller ikke, som munkeklostrene, lukket for andre. Tiggerbrødrene var ikke som munkene bundet til et ordenshus, og kunne overføres fritt mellom de forskjellige konventene.²³ Fordi forskjellene mellom tiggerbrødrene og munkene var store, ble de kalt brødre og ikke munk. Konventene ble lagt i byene fordi forkynning av evangeliet til lekbefolkningen var hovedoppgaven til tiggerbrødrene, og det var der flest mennesker kunne nås. Samtidig var det i byene økonomien var mest utviklet, noe som var viktig siden de jo var tiggerbrødre. I byene var det spesielt handelsmenn som ble fokus for deres forkynnelse, fordi kirken så på handel for profitt som syndig.²⁴ Bysamfunnene som oppstod i høymiddelalderen hadde utvidet kløften mellom de rike og de fattige,²⁵ og tiggerbrødrene oppmuntret til nestekjærlighet mot de syke og fattige i samfunnet.

Tiggerbrødrenes fokus på fattigdom og forkynnelse var ikke unikt for den perioden de oppstod i. Det var ikke uvanlig at rike folk solgte alt de eide og ga til de fattige, for så å leve et liv i fattigdom, bønn, bot, misjonsarbeid og gode gjerninger. Leif Grane forklarer denne tendensen med at det på 1200-tallet hadde oppstått ”en skjærende trang til å forstå både Gud og verden og således virkelig å tilegne seg den kristne tradisjon og lengsel etter en personlig sannhet, selv om den skulle gå på tvers av pave og kirke.”²⁶ Dette fenomenet blir igjen ofte forklart med bymiljøets påvirkning på kristendommen. Forskjellen mellom tiggerordenene og andre religiøse grupper og bevegelser, var at tiggerordenene hadde pavelig godkjennelse. De lekfolkbevegelsene som ikke hadde pavelig godkjennelse, ble kategorisert som kjettere, selv om de delte mange av de samme idealene som tiggerbrødrene. Den religiøse gruppen som var et særlig problem for den katolske kirke, var katharene, såkalte *dualister*. De mente at alt

---

¹⁹ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 207.

²⁰ Ruyter 1982 s. 147

²¹ Ordenshus som rommet mer enn 13 brødre ble kalt konvent.

²² Skov i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, heretter KLN, ”Franciskanerkirke og –kloster” sp. 559.

²³ Helle 1982 s. 608.

²⁴ Ullern 2003 s. 6

²⁵ Galli 2005 s. 62.

²⁶ Grane 1999 s. 126.

jordisk var ondt, derfor kunne ikke Jesus ha vært et menneske.²⁷ Ifølge denne læren innebar det å bli frelst å bli satt fri fra alt som hadde med denne verden å gjøre, og hadde derfor ikke noe med moral eller nestekjærlighet å gjøre. Tiggerordenene fremhevet nettopp Jesu menneskelighet og viktigheten av nestekjærlighet.

Tiggerbrødrene var også selvstendige i forhold til bispeorganisasjonen. Mens klosterordenene stod under biskopens tilsyn, stod tiggerbrødrene direkte under paven. De kunne utføre oppgaver for paven uten at erkebiskopen eller biskopene ble rådspurt. Det oppstod ofte konflikter mellom tiggerbrødrene og sekulærgeistligheten fordi de konkurrerte om det samme inntekstgrunnlaget og de religiøse oppgavene.

Tiggerordenene stod for en forandring i prekestilen ved at de brukte symboler som lettere kunne appellere til og forstås av lekbefolkningen. Det var ikke uvanlig at predikanter brukte symboler i prekenene sine; symboler hjalp til med å illustrere og konkretisere for en hovedsakelig analfabetisk befolkning. Men som John Moorman fremhevet: "It was they who developed its use, and, in so doing, revolutionized the art of preaching."²⁸ Tiggerbrødrene benyttet seg av homiletiske hjelpemidler, så vel som eksempelfortellinger og opplæring.²⁹ C.H. Lawrence oppsummerer tiggerbrødrenes prekener slik: de handlet om behovet for anger og syndsbejennelse (skriftemål), forsoning med fiender, og plikten til å gi almisser til de fattige.³⁰ Tiggerordenene stod for opplæring av lekbefolkningen til rett kristen tro, og nådde fram på en annen måte enn de tradisjonelle prestene gjorde.

Forskjeller mellom fransiskanerordenen og dominikanerordenen

Fransiskanerne og dominikanerne er de mest kjente tiggerordener, og de var også de eneste som kom til Norge. En forskjell mellom dem var at fattigdomsidealet ikke stod like sentralt hos dominikanerne. De sistnevnte ble kalt predikerbrødre fordi de la størst vekt på prekenen. Grunnleggeren av dominikanerordenen hadde som særlig mål å bekjempe katharene, og brukte prekenen som middel til dette. Ordenen fikk derfor et mer filosofisk og intellektuelt preg.³¹ I likhet med fransiskanerne oppsøkte de folk overalt, men deres prekener ble etter hvert hovedsakelig rettet mot opplæring av kapittelgeistlige og elever ved katedralskolene. De

---

²⁷ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 258-259.

²⁸ Moorman 1968 s. 277.

²⁹ Molland i KLNLM "Prekener" sp. 421.

³⁰ Lawrence 1994 s. 121.

³¹ Michaelsen 2007 s. 67.

etablerte seg derfor bare i bispebyer.³² Dominikanerordenen var også mer klerikal ettersom de fleste medlemmer var prester.³³

Begge tiggerordener forkynte budskapet om en menneskelig Jesus og viktigheten av nestekjærlighet, men fransiskanerne spilte mer på følelser og var i større grad opptatt av å spre budskapet til lekmenn, fattige og kvinner. Sigrud Undset beskrev forskjellen slik: "Var franciskanerne en slags middelalderlig frelsesarmé, så var dominikanerne en kristelig studentbevegelse."³⁴ Fransiskanerne og dominikanerne skilte seg også i noen teologiske spørsmål, for eksempel i sitt syn på Jesu fødsel; fransiskanerne mente det var en jomfrufødsel, dominikanerne hevdet at dette var ment i overført betydning.³⁵ De hadde også forskjellige ordensregler. Etter Laterankonsilet i 1215 måtte religiøse grupper basere reglene sine på eksisterende regler, og Dominikus brukte St. Augustins regel for sin nye orden. Men Frans fikk muntlig godkjenning av sin regel av pave Innocens III slik at han kunne fortsette med utviklingen og organiseringen av denne.³⁶

1.3 Frans av Assisi og organiseringen av fransiskanerordenen

Frans av Assisi

Frans av Assisi er en mye mer kjent person i kirkehistorien, og historien generelt, enn Dominikus, grunnleggeren av dominikanerordenen. C.H Lawrence skriver:

As compared with that of St. Francis, Dominic's personality remains a little elusive. He did not inspire the great outpouring of hagiographical literature and legend that transmitted the image of St. Francis to posterity; nor did his life-story become a source of dissension among his followers.³⁷

Grunnleggeren av fransiskanerordenen, Francesco Bernardone (1181-1226), ville leve som Jesus her på jorden, og hentet inspirasjon fra evangeliet. Kort fortalt vokste han opp som sønn av en kjøpmann i byen Assisi i Italia. Som voksen fikk han en personlig omvendelse, og et kall til å "bygge opp igjen Guds kirke", som resulterte i et oppgjør med seg selv og sine levevaner og et intenst ønske om å etterligne Kristus. På grunnlag av sine visjoner dannet han sin egen religiøse orden, som vant hjertet til paven og hele Europa. Om Frans' liv har det blitt

---

³² Ullern 2003 s. 10.

³³ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 213.

³⁴ Undset 1963 s. 170.

³⁵ Fransiskaneren Johannes Duns Scotus' (1265-1308) argument mot dominikaneren Thomas av Aquinas (1225-1274) var: *potuit, deuit, ergo fecit*. ("Gud hadde makten til å holde Maria fri fra synd, det passet seg, derfor gjorde Gud det.") (Roelvink 1998 s. 53)

³⁶ Roelvink 1998 s. 133 og Moorman s. 29.

³⁷ Lawrence 1994 s. 66.

skrevet mye, og jeg skal ikke gå grundig inn på det her. Men det er viktig å få fram hvem han var og hva han ville oppnå med sin orden.

Frans av Assisi ville lære folk om den menneskelige og medlidende Jesus. Det var Bernhard fra Clairvaux, grunnleggeren av cistercienserordenen, som først hadde understreket Jesu menneskelighet, men Frans av Assisi utdypet denne tanken.³⁸ Det var han som laget den første julekrybben.³⁹ Duby ga Frans av Assisi en stor del av æren for at katolisismen triumferte i Europa: "[Frans'] Devotion to the Christmas story- the birth of an infant human-enabled Catholicism to triumph."⁴⁰ Frans av Assisi har også blitt kalt den mest kjente av vestens mystikere.⁴¹ Han hadde stor kjærlighet til naturen, og understreket at det var gjennom skaperverket at Gud åpenbarte seg. På 1300-tallet ble det nedskrevet en samling av fortellinger om Frans' liv, kalt *Fioretti*. Der står det om hvordan Frans omvendte en ulv, og prekte for fugler.⁴² Å vise respekt for naturen og dyrene slik Frans gjorde, var nok ikke vanlig på den tiden han levde. Eiliv Skard skrev: "Det skal heller ikke gløymast at han var den fyrste som preika mildleik mot dei umælande skapningane, i eit folk som er skjemt av so skræmeleg ei hjarteløyse mot dyri."⁴³ Frans av Assisi beskrev døden som en del av livet, og ikke dets tragiske avslutning.⁴⁴ Han mente at veien til Gud ikke gikk bort fra verden, men fantes *i* verden, for der åpenbarte Gud seg i inkarnasjonen.⁴⁵ Solsangen, eller Skapningens lovsang, er nest etter Bibelen et av de mest kjente og oversatte verk.⁴⁶ Det er det mest kjente av verkene hans, og er det beste vitnemålet om Frans' kjærlighet til naturen. Det er også det tidligste religiøse diktet skrevet på italiensk,⁴⁷ og har gitt inspirasjon til kunst og diktning gjennom lange tider.⁴⁸ Fattigdom var viktig for Frans av Assisi fordi han mente at eiendom var roten til uenighet og strid. Jesus hadde vært fattig, og Frans ville i alt prøve å etterligne Jesus.

Frans av Assisi ble erklært helgen i 1229,⁴⁹ tre år etter at han døde. Før han døde hadde Frans mottatt stigmata, Jesu sårmerker. Det er stigmatiseringen som er blitt ansett som

---

³⁸ Roelvink 1998 s. 60.

³⁹ Kap. X nr. 7. "Om hans iver etter å be og om kraften i hans bønn." Fra Bonaventuras *Den store legenden* i Rasmussen 2005 s. 200.

⁴⁰ Duby 1981 s. 158

⁴¹ Hansen 2005 s. 5

⁴² Skard 1930. Kapittel 21 "Um det sers heilage underet som den heilage Frans gjorde, då han umvende den ville ulven frå Agabio" og 22 "Korleis den heilage Frans tamde skogduvone".

⁴³ Skard 1930 s. 13.

⁴⁴ McGuire 1999 s.16

⁴⁵ Ruyter 1982 s. 148.

⁴⁶ Hodzelmans 1988 s. 100.

⁴⁷ Hansen 2005 s. 6.

⁴⁸ Skard 1930 s. 13.

⁴⁹ I *Diplomatarium Norvegicum*, heretter DN, IX nr. 1.

det religiøse høydepunktet i arven etter Frans av Assisi.⁵⁰ Blant kirkens anerkjente helgener var det ingen som hadde mottatt stigma før ham.⁵¹ Rasmussen skrev: ”Det er almindelig enighed om, at Den hellige Frans af Assisi er en af kirkehistoriens mest betagende religiøse personligheder.”⁵² Det er derfor ikke rart at Frans av Assisi har fått så mye oppmerksomhet gjennom historien.

Den fransiskanske ordensregelen

I 1209 fikk Frans av Assisis regel en muntlig godkjenning av pave Innocents III, og 23. november 1223 ble den godkjent med pavelig bulle.⁵³ At Frans av Assisi fikk lov til å opprette sin egen ordensregel, sier litt om hvilken karisma Frans av Assisi hadde. Ruyter skriver: ”Til tross for korrupsjon, umoral og maktsyke og den altfor åpenbare kontrasten mellom kirke og evangelium, trengte han gjennom til kirkens indre vesen, til de troendes fellesskap og framfor alt kirkens sakramenter.”⁵⁴ Å gå på tvers av paven og kirken, slik mange på den tiden gjorde, var overhodet ikke tanken bak Frans’ ordensregel. Frans av Assisi var alltid trofast mot den katolske kirke. I motsetning til mange i hans samtid, og kanskje nettopp som en reaksjon, uttrykte han den aller høyeste respekt for prestene: ”Jeg kan ikke med mine legemlige øyne se noe annet av ham, Guds høyeste sønn, enn hans hellige legeme og hans hellige blod som disse prestene tar imot og som bare de kan dele ut til andre.”⁵⁵ I den ikke stadfestede regelen⁵⁶ skrev Frans: ”Hvis noen farer vill fra den katolske tro og liv i tale eller gjerning og ikke forbedrer seg, skal han fullstendig utelukkes av vårt brorskap.”⁵⁷

Den fransiskanske spiritualiteten var positiv og oppløftende, og skulle appellere til hjertet og følelsene. Den var kristosentrisk og fokuserte på Guds inkarnasjon i mennesket Jesus. Fransiskanerne ville vekke folks interesse ved å bruke konkrete symboler i forkynnelsen sin og gi prekener som folk lettere kunne forholde seg til, gjerne utendørs og til en stor folkemengde. De uttrykte derfor en form for direkte religiøs erfaring som ikke lenger bare tilhørte en lukket spirituell elite.⁵⁸ Fransiskanerne kalte seg for Herrens Gjøglerer (*joculatores domini*), og i sine prosesjoner brukte de helgenbilder, som ofte var laget som

---

⁵⁰ Rasmussen, T. 2005 s. xxxi.

⁵¹ Rasmussen, T. 2005 s. xxxii.

⁵² Rasmussen, J.N. 2005 s. 5.

⁵³ Jensen 1999 s. 155.

⁵⁴ Ruyter 1982 s. 150.

⁵⁵ Schumacher 2005 s. 152.

⁵⁶ Første utkast til ordensregelen, *Regula Non Bullata*, skrevet i 1221. Heretter Reg. 1221. Fra *Frans av Assisis skrifter*, 1982. s. 38-59.

⁵⁷ Reg. 1221 kap. XIX. ”At brødrene skal leve katolsk”

⁵⁸ Lawrence 1994 s. 33.

mekaniske dukker, som de kunne underholde med for folkemengden.⁵⁹ Ydmykheten og fattigdommen som Jesus levde i, er modell for den fransiskanske livsstilen. Fokuset var mer på nestekjærlighet enn teologisk opplæring. Frans av Assisi beskrev seg selv og sine første følgesvenner som ”Guds tjenere og trubadurer som må inspirere folks hjerter og vekke dem til åndelig glede.”⁶⁰

Fred var et viktig tema for Frans. I byene i Europa preket de fred mellom de forskjellige samfunnsklassene. Frans ville at i hvert hus brødrene gikk inn i, skulle de si: ”Fred være med dette hus!”⁶¹ I kontakten med andre mennesker skulle fransiskanerne ikke ha tvister, ikke strides med ord, ikke dømme andre og ikke kritisere eller tale nedlatende om noen. De skulle være ”milde, fredsommelige og beskjedne, saktmodige og ydmyke, og tale respektfullt til alle, slik det sømmer seg.”⁶²

Fransiskanerne var som nevnt en tiggerorden, som betydde at de ikke skulle eie noe, og at de skulle overleve på almisser og arbeid. Frans av Assisi ville at brødrene skulle ”arbeide med et hederlig yrke. De som ikke kan noe, skal lære det, ikke av begjær etter å få lønn for arbeidet, men for eksemplets skyld og for å jage vekk lediggang.”⁶³ Betalingen skulle helst være klær, mat og annet de behøvde for å overleve. Og om de ikke fikk arbeid, skulle de ”liksom pilegrimer og fremmede i denne verden og i fattigdom og ydmykhet som Guds tjenere skal de tillitsfullt be om almisser, og de skal ikke skamme seg over dette, for Herren gjorde seg fattig for vår skyld.”⁶⁴

Fattigdomsprinsippet ble et omdiskutert tema etter hvert som ordenen vokste og ble mer og mer populær, spesielt siden den største delen av testamentariske gaver gitt til fransiskanerne, var penger, noe Frans hadde ettertrykkelig forbudt brødrene å ta imot.⁶⁵ Fattigdomsstriden roet seg da Bonaventura, general for fransiskanerordenen fra 1257-74,⁶⁶ i 1269 kom med *Apologia Pauperum*, der det ble avklart at selv om ordenen hadde gitt avkall på eiendomsrett til jordisk gods, hadde de likevel bruksrett.⁶⁷ Men enhver form for profitt og fortjeneste skulle være begrenset til dekning av bruksverdien.⁶⁸ Pave Nikolaus sendte i 1288

---

⁵⁹ Lindbæk 1914 s. 43.

⁶⁰ Ruyter 1982 s. 161.

⁶¹ Den stadfestede regelen fra 1223, heretter Reg. 1223, kap. III. ”Om de hellige tidebønnene og fasten, og hvordan brødrene bør ferdes i verden.” i *Frans av Assisis skrifter* 1982, s. 59-67.

⁶² Reg. 1223 kap. III. ”Om de hellige tidebønnene og fasten, og hvordan brødrene bør ferdes i verden.”

⁶³ ”Den hellige Fransiskus’ testamente” i *Frans av Assisis skrifter* s. 78.

⁶⁴ Reg. 1223 kap. VI.

⁶⁵ Reg. 1223 kap. IV: ”Jeg forbyr bestemt brødrene på noen måte å ta imot penger eller mynt, selv eller gjennom mellom mann.”

⁶⁶ Lawrence 1994 s. 59.

⁶⁷ Fenger 1982 s. 33.

⁶⁸ Fenger 1982 s. 35.

ut brev om at alle fransiskanerordenens eiendommer tilhørte pavens jurisdiksjon, og ingen andres.⁶⁹ Indre spenninger skjedde likevel også etter det, og den radikale grenen av ordenen, som ble kalt spiritualene, kom i opposisjon til paven, og ble kategorisert som kjettere og forfulgt fra begynnelsen av 1300-tallet.⁷⁰ Pave Johannes XXII (1316-34) fordømte spiritualene ved å fastslå ikke bare at det var tillatt å ha privat eiendom, men at også Kristus og apostlene hadde hatt det.⁷¹

På slutten av 1300-tallet ble fransiskanerne presset av paven i retning av dominikanernes profil,⁷² da spesielt med hensyn til boklærdom og et mindre strengt fattigdomskrav. Men på 1400-tallet ble det utviklet en ny retning av fransiskanerordenen som ble kalt observantordenen, som tok avstand fra at fransiskanerne skulle få sjelegaver i form av penger, og som ville tilbake til den totale eiendomsløsheten som Frans hadde forestilt seg. De som holdt seg til den reformerte regelen, ble kalt konventualer. Selv om ordensregelen ble forandret utover senmiddelalderen, forble den fransiskanske spiritualiteten den samme. Knut W. Ruyter skriver:

Historiske analyser viser at den fransiskanske livsformen forandret seg til det ugjenkjennelige av hva Frans opprinnelige hadde tenkt seg, mens den kristologiske lære i den fransiskanske tradisjon forble tro mot Frans' kristosentriske inspirasjon.⁷³

Organisering av fransiskanerordenen

Det var tre grener av fransiskanerordenen. Første orden var de som levde etter den fransiskanske ordensregel, andre orden var fransiskanernonnene Klarissaene, og tredje orden var den såkalte tertiærordenen, der medlemmer av ordenen ikke levde etter den samme strenge regelen som brødrene, fordi de for eksempel hadde familie. De avla løfter etter en regel som var tilpasset lekfolks liv.⁷⁴ Tore Nyberg skriver om den tredje ordenen: "Förebilden fanns i olika typer av oblats vid benediktin- och premonstraterkloster. Viktigast var de franciskanska tertiärer, upprättade under Honorius III i 1221."⁷⁵ Kjente personligheter fra den tredje ordenen var keiser Ludvig den hellige av Frankrike, Christoffer Columbus, Rafael og Michaelangelo.⁷⁶

---

⁶⁹ DN IX nr. 68.

⁷⁰ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 254.

⁷¹ Bagge 2004 s. 202.

⁷² Rasmussen og Thomassen 2002 s. 214.

⁷³ Ruyter 1982 s. 141.

⁷⁴ Ruyter 1982 s. 23. Innledningen til *Frans av Assisis skrifter*.

⁷⁵ Nyberg i KLNLM "Tertiärer" sp. 216.

⁷⁶ Kilström 1974 s. 75.

For å tiltre i første orden måtte man gjennom et års prøvetid som novise. Fransiskanerordenens provinsialministre fikk fra 1243 selv lov til å foreta eksaminasjonen som ordensbrødrene måtte gå gjennom før de fikk rett til å preke, noe som tidligere hadde vært lagt til generalministeren.⁷⁷ Fra 1258 fikk fransiskanernes general- og provinsialministre også rett til å la brødre av ordenen forfremmes til geistlige grader uten noen eksaminasjon fra biskopenes side, men de skulle presenteres for dem.⁷⁸ Fransiskanerordenen var organisert i provinser og innen hver provins var det kustodier. Konventforstanderen ble kalt gardian, og ikke prior som hos dominikanerne, fordi det ordet antydde overlegenhet: ”Ingen bror skal kalles prior, men alle skal kalles mindrebrødre. Og den ene skal vaske den annens føtter.”⁷⁹ Gardianen hørte under kustoden, kustoden under provinsialministeren, og provinsialministeren under generalministeren, som igjen hørte direkte under paven. Gardianen ble ikke valgt på livstid slik som abbedene i klostrene, men på åremål.⁸⁰ Fransiskanernes generalkapittel møttes hvert tredje år, og provinsialkapitlene omtrent hvert år i de forskjellige kustodiene.⁸¹ Provinsialministeren ble valgt på generalkapitlene.⁸² I provinsialkapitlene ble generalkapitlenes statutter kunngjort, og det ble fattet bestemmelser angående disiplin, skriftemål, straffer og visitasjon for provinsene på disse møtene. I tillegg ble ordenens velgjørere husket på, og det ble bestemt sjelemesser for avdøde brødre og venner.⁸³

Fransiskanerordenens betydning for Europa

Fransiskanerne har hatt stor betydning for Europa, blant annet når det gjelder skolastikken.⁸⁴ Alle de store teologer i tiden fra 1250 til 1350 var dominikanere eller fransiskanere.⁸⁵ Av kjente fransiskanere kan nevnes Thomas av Celano, Bonaventura, Johannes Duns Scotus og William Ockham. Thomas av Celano skrev, på oppdrag av Georg IX, den første helgenbiografien om Frans av Assisi, ”Levnetsbeskrivelse om den hellige Frans” i 1228-29.⁸⁶ Han har og blitt tillagt forfatterskapet av en av de største middelalderhymnene, *Dies Irae*.⁸⁷ Bonaventura (1217-1274) var, ved siden av dominikaneren Thomas av Aquinas, tidens mest

---

⁷⁷ DN IX nr. 5.

⁷⁸ DN IX nr. 47.

⁷⁹ Reg. 1221 kap. VI.

⁸⁰ Gallén i KLNLM ”Klosterväsen” sp. 572.

⁸¹ Gallén 1993 s. 31, Lange 1856 s. 46. Møtene ble holdt sjeldnere utover senmiddelalderen.

⁸² Lange 1856 s. 46.

⁸³ Lange 1856 s. 49.

⁸⁴ Gallén i KLNLM ”Klosterväsen” sp. 573.

⁸⁵ Holm-Olsen 1990 s. 33.

⁸⁶ ”The Life of St. Francis by Thomas of Celano (1228-1229)” i *Francis of Assisi. The Saint. Early Documents I.* s. 171-298.

⁸⁷ Moorman 1968 s. 268.

innflytelsesrike teologisk-filosofiske tenker.⁸⁸ *Meditationes Vitae Christ* blir ofte tillagt Bonaventura, men er nå tillagt fransiskaneren Johannes av Caulibus fra San Gemignano. Denne boken fikk stor innflytelse på middelalderens tankegang, kunst og litteratur.⁸⁹ Bonaventura har også blitt tillagt hymnen *Stabat mater dolorosa*, men i senere tid er denne blitt tillagt Jacopone av Todi.⁹⁰ Bonaventura skrev den andre helgenbiografien om Frans av Assisi som het ”Den store legenden” eller ”*Legenda major*” mellom 1260 og 1263, og det var denne som ble valgt til å være den enerådende.⁹¹ Johannes Duns Scotus var den siste av de store representanter for den fransiskanske skole.⁹² William Ockham stod for store forandringer i den kristne filosofien,⁹³ og var den fremste talsmannen for nominalismen, som gikk ut på at det virkelige var det konkrete gitte, noe som jo var typisk fransiskansk, og ikke abstrakte ideer.⁹⁴

Fransiskanerne hadde også stor innflytelse på kunst og litteratur i middelalderen. For eksempel skrev Dante Alighieri om Frans av Assisi som giftet seg med fru Fattigdom i det 11. verset (”Paradis”) av *Den guddommelige komedie*.⁹⁵ Vi kan tenke oss at historien om Frans av Assisi, som selv var sønn av en kjøpmann og valgte å gi alt han eide til de fattige og leve av å forkynne evangeliet til lekbefolkningen, appellerte til folk på den tiden. Frans’ fokus på nestekjærlighet, likhet mellom alle skapninger og å hjelpe de fattige og syke slik Jesus hadde gjort, vant ham tilhengere fra alle samfunnsklasser i Europa. På begynnelsen av 1200-tallet beskrev den franske teologen og krønikeren Jaques de Vitry fransiskanerne slik: ”They are like the light of the world, illuminating many towards the knowledge of truth, inflaming and enkindling many to the fervor of chastity.”⁹⁶ Deres budskap, væremåte og prekestil gjorde at fransiskanerne ble en av de mest populære religiøse ordener i Europa.

1.4 Fransiskanerordenen i Norge

Begrepsavklaring

Fransiskanerne blir i litteraturen ofte bare omtalt som tiggerbrødre, tiggerorden eller mendikanter, som er en samlebetegnelse. Denne oppgaven vil fokusere kun på

---

⁸⁸ Hansen 2005 s. 51.

⁸⁹ Moorman 1968 s. 261.

⁹⁰ Moorman 1968 s. 269.

⁹¹ Rasmussen, T. 2005 s. xi.

⁹² Ruyter 1982 s.153.

⁹³ Moorman 1968 s.391.

⁹⁴ Kilström 1974 s. 100.

⁹⁵ Moorman 1968 s. 279.

⁹⁶ *Historia Occidentalis* (1221/1225) i *Francis of Assisi. The Saint, Early Documents I.* s. 585.

fransiskanerordenen, men fordi den ofte blir omtalt under samlebetegnelse, vil sammenligninger og paralleller måtte bli trukket mellom fransiskanerne og dominikanerne, selv om mye av det som gjelder dominikanerne også vil være gjeldende for fransiskanerne, og omvendt. I det norske kildematerialet blir fransiskanerne som regel ikke kalt fransiskanere. I høymiddelalderen og utover senmiddelalderen ble de kalt barfotbrødre, minoritter eller mindrebrødre (*fratrum minorum*). Fra slutten av senmiddelalderen blir de kalt gråbrødre, til forskjell fra dominikanerne som ble kalt svartebrødre og cistercienserne som ble kalt gråmunker. I de forskjellige byene hadde befolkningen også forskjellige navn på dem etter hvor konventet lå, som oftest for å skille dem fra dominikanerne. I Bergen sa man ofte ”inn til brødra”, i Oslo ”austr at brødra” eller ”ut til brødra” og i Trondheim ”nider at brødra”. Man kunne tenke seg at dette betydde at nordmenn ikke forbandt fransiskanerne i Norge med Frans av Assisi, men de ble kalt barfotbrødre og gråbrødre i Sverige og Danmark også. Jeg kommer til å bruke betegnelsen fransiskanere.

I litteraturen og kildene blir fransiskanernes ordenshus ofte kalt klostre. Fransiskanernes ordenshus var imidlertid ikke klostre som var avstengt for allmennheten. Det mer korrekte ordet er konvent, eller *conventus*, en term som betegner selve kommuniteten, møtestedet, i et ordenshus.⁹⁷ Jeg kommer til å bruke betegnelsen konvent.

Selv om fransiskanerordenen ikke var inndelt etter landegrenser, men hadde sin egen inndeling i provinser og kustodier, vil jeg likevel i denne oppgaven fokusere på fransiskanernes virke i Norge, det vil si *Custodia Norvegiae*, i middelalderen, som da også omfattet Bohuslän. Den norske kustodie bestod som nevnt av de seks konventene innenfor landets grenser i middelalderen, Tønsberg, Bergen, Oslo, Trondheim, Konghelle og Marstrand. Når det gjelder klarissaordenen har jeg ikke med den i denne oppgaven, fordi det ikke fins tegn på at klarissanonnene har vært i Norge.⁹⁸

Fransiskanerordenens etablering i Norden

Den irske Lucas Wadding var fransiskanerordens fremste historiker og skrev *Annales Minorum* en gang mellom 1625 og 1654.⁹⁹ Han skrev at Johannes de Plano Carpinis ble provinsialminister for Tyskland i 1228, og at han etter det kom til Bohemia, Ungarn, Danmark

---

⁹⁷ Gallén i KLNLM “Klosterväsen” sp. 572.

⁹⁸ Lange 1856 s. 45.

⁹⁹ Roelvink 1998 s. 27.

og Norge.¹⁰⁰ Wadding brukte *Jordani Chronica*.¹⁰¹ Fransiskanerordenen i Skandinavia har sin egen historieskriver i fransiskaneren Peder Olsen, som døde en gang mellom 1560 og 1570.¹⁰² Han skrev: ”I Herrens år 1232 rykket de små brødre for første gang inn i Skandinavia, på bare føtter.”¹⁰³ Det var også dette året det første nordiske konventet ble opprettet, i Ribe i Danmark.¹⁰⁴ Hvis det stemmer at de først kom til landet i 1232, må byggingen av konventet ha kommet i gang nesten umiddelbart. Året etter, i 1233, ble det opprettet et fransiskanerkonvent i Visby i Sverige. Det ble opprettet 15 fransiskanerkonvent i Norden før det kom et til Norge.¹⁰⁵ Danmark fikk fem kustodier med 26 konvent, Sverige to kustodier med 16 konvent, og Norge én kustodie med seks konvent. Den nordiske ordensprovinsen fikk navnet *Dacia*, oppkalt etter Danmark.

Fransiskanernes etablering i Norge

Man vet ikke helt sikkert når de første fransiskanerne kom til Norge, men i Håkon Håkonssons saga står det at han lot gjøre Olavskirken og et kloster for egne midler i Bergen, og at han lot gjøre barfotbrødrenes kirke i Tønsberg.¹⁰⁶ Så fransiskanerkonventene må ha vært grunnlagt før 1263, da Håkon Håkonsson døde, og den vanligste oppfatningen er 1240-årene for konventet i Bergen.¹⁰⁷ Man regner med at opprettelsen av fransiskanerkonventet i Tønsberg også skjedde en gang på 1240-tallet.¹⁰⁸ I Håkon Håkonssons saga står det at dette konventet ble flyttet til Dragsmark i Bohuslän. Årsaken er uviss. Gunnes foreslår at dette betyr at fransiskanerne her falt i unåde hos kongen.¹⁰⁹ Men selv om konventet ble flyttet, tyder alt på at fransiskanerne ble værende. Lange skrev: ”Om noen flytning av munkar fra Tønsberg til Dragsmark tales ikke, og i alle tilfeller vedkommer den ikke fransiskanerne.”¹¹⁰

---

¹⁰⁰ Molland 1969 s. 8: “*Hic preateria Ordinis sui propagator maximus, misit Fratres in Bohemiam, Hungariam, Daciam, Norvegiam.*”

¹⁰¹ Wadding har ikke hatt Jordanus i sine hender, men har sine opplysninger om ordenens historie i Tyskland i 1220- og 1230-årene fra *Chronica anonyma* og fra Glassberger, hvis kilde er *Jordani Chronica*. (Molland 1969 s. 9). Giordano da Giano ble fransiskaner i 1217 eller 1218, og har vært øyenvitne til begivenhetene han skrev om. Til sin karakteristikk av Johannes de Plano Carpinis tilføyer han: “*Minister enim factus in Bohemiam, in Ungariam, in Poloniam, in daciam et Norvegiam fratres misit.*” (Molland 1969 s. 12).

¹⁰² Molland 1969 s. 1.

¹⁰³ Molland 1969 s. 2. Fra Peder Olsens *Historia ordinis fratrum minorum in Dacia*: “*Anno domini MCCXXXII fratres minores datiam primo intrauerunt nudis pedibus.*”

¹⁰⁴ Gallén i KLN M ”Franciscanorden” sp. 566.

¹⁰⁵ Rasmussen 1998 s. 2, oversikt over klostergrunnleggelser i provinsen Dacia.

¹⁰⁶ Håkon Håkonssons saga 333.

¹⁰⁷ Lunde 1987 s. 106, Ekroll 1993 s. 138. Moorman skriver 1264, som er feil.

¹⁰⁸ Lunde 1987 s.97. Ekroll skriver mellom 1230-40-tallet s. 146.

¹⁰⁹ Gunnes 1982 s. 181.

¹¹⁰ Lange 1856 s. 454.

Fransiskanerne må uansett ha fått en ny kirke i Tønsberg ganske raskt, siden den ble brukt som møtested for Sættargjerden i 1277.¹¹¹

Fransiskanerkonventet i Konghelle regnes å ha blitt opprettet i kong Magnus Lagabøtes tid, det vil si etter 1263, men før 1272, da vi vet at det ble holdt et provinsialkapittel der.¹¹² Lange foreslo at fransiskanerkonventet i Konghelle muligens ble stiftet av de første fransiskanerne som kom fra Skåne til Norge, og at det i så fall ville være ordenens eldste konvent i Norge.¹¹³ Også P. Suhm mente i *Historie af Danmark* stiftelsesåret for Konghelle var 1230.¹¹⁴ Men i de kildene som er bevart, er det altså nevnt for første gang i 1272.

Fransiskanerkonventet i Oslo ble opprettet en gang etter 1277 og før 1291.¹¹⁵ Det vil si en gang etter at Magnus Lagabøtes skrev sitt testament, og før vi hører om det i kildene i 1291.¹¹⁶ Ekroll regner det til å være midten av 1280-tallet.¹¹⁷ Årsaken til at fransiskanerkonventet i Oslo ble opprettet senere enn de i Bergen, Tønsberg og Konghelle er trolig at det allerede fra 1230-årene fantes et dominikanerkonvent her som tilsynelatende, her som andre steder, stod i høy gunst hos biskop og domkapittel, siden de fikk sin tomt ved bispegården og katedralen.¹¹⁸ Det var Håkon V som bestemte at konventet skulle bli plassert på østsiden av Alnaelva, og har derfor blitt sett på som et ledd i å utvide Oslo, som fortsatte å være Håkon Vs hovedsete også etter at han ble konge. Arnved Nedkvitne hevdet: ”Konge og biskop bidro ikke økonomisk da fransiskanerne bygde sitt kloster [i Oslo] men de fikk støtte fra lokale velgjørere og utenlandske ordensbrødre,”¹¹⁹ men det er nok sannsynlig at Håkon V støttet det økonomisk. Et pavebrev viser at konventet ble satt opp etter både kongens og folkets ønske.¹²⁰

Fransiskanerkonventet i Marstrand antas å ha blitt opprettet en gang før 1291.¹²¹ Det ble trolig opprettet i 1280-årene, men konventet nevnes for første gang i 1291, i privilegiebrevet som gikk til alle fransiskanerkonventene i Norge det året.¹²² Ekroll antar en

---

¹¹¹ Johnsen 1929 s. 234, DN IV nr. 3.

¹¹² Lunde 1987 s. 95.

¹¹³ Lange 1856 s. 485.

¹¹⁴ Molland s. 6.

¹¹⁵ Lunde 1987 s. 93.

¹¹⁶ DN III nr. 31 og DN VI nr. 57.

¹¹⁷ Ekroll 1993 s. 146.

¹¹⁸ Lunde 1987 s. 93.

¹¹⁹ Nedkvitne 2000 s. 258.

¹²⁰ DN III nr. 31: ”(...)quod cum dilectus filius nobilis vir Haquinus dux Norwegie pium gerens ad fratres dicti ordinis devotionis affectum (...)de voluntate(...) ac populi dicte civitatis et diocesis Asloensis”

¹²¹ Lunde 1987 s. 93.

¹²² DN VI nr. 57.

gang mellom 1277 og 1291,¹²³ altså etter at Magnus Lagabøtes testament ble skrevet, siden det ikke er nevnt der. Det står ingenting i kildene om hvem som grunnla dette konventet, men på grunn av den økende interessen for sørøst-Norge fremover mot 1300-tallet¹²⁴ er det grunn til å tro at det var kongemakten som stod bak konventet i Marstrand også, og antakelig Håkon V, siden konventet ikke er nevnt i testamentet til Magnus Lagabøte.

Det nøyaktige tidspunktet for etableringen av fransiskanerkonventet i Trondheim er mye diskutert. Første gang en fransiskaner blir nevnt i Trondheim, er i 1313 der Botolf opptrer som vitne, men da var han nok der som kongens følgesvenn, siden kongen også var i Trondheim på den tiden.¹²⁵ Einar Molland mente dette kunne være bevis for at det var et fransiskanerkonvent der før 1313, men også han påpeker at Botolf ikke nødvendigvis var bosatt i Trondheim, men var tilreisende.¹²⁶ I 1337 kommer det fram i et brev at tiggerordener i Trondheim ga ut avlat, noe som de ikke var berettiget til å gjøre,¹²⁷ og i 1338 klaget dominikanerne i Trondheim over at fransiskanerne ble behandlet bedre av biskopene enn de selv ble.¹²⁸ Ut fra disse brevene kan det se ut som fransiskanerne hadde et konvent der allerede da. Lange forklarte favoriseringen i 1338 med at siden fransiskanerne antakelig hadde fått de trondheimske kannikenes sognekirke, Olavskirken, som konvent, var de begunstiget framfor dominikanerne av sekulærgeistligheten i Trondheim.¹²⁹ Han mente altså at fransiskanerne hadde et konvent i Trondheim på den tiden. Også arkeolog Øystien Ekroll peker på brevet fra 1338 som bevis for datering av fransiskanerkonventet i Trondheim.¹³⁰ Men fransiskanernes tilstedeværelse behøver ikke nødvendigvis bety at de var etablert med konvent der. Fransiskanerne og dominikanerne bodde ofte hos hverandre når de var ute på vandring, eller reiste mellom konventer. Grethe Authén Blom hevdet fransiskanerne ikke fikk et konvent i Trondheim før etter Svartedauden. Hun mente årsaken til favoriseringen av fransiskanerordenen i 1338 kunne vært at erkebiskop Pål hadde ønsket å dempe dominikanernes innflytelse ved å la dem møte konkurranse. Hun mener det ikke behøver bety at fransiskanerne allerede nå hadde fått en bestemt kirke, men anvist grunn for å reise klosterbygninger.¹³¹ Blom skrev:

---

¹²³ Ekroll 1993 s. 149.

¹²⁴ De nordtyske hansabyene førte til en stadig mer sørøstvendt utenrikspolitikk utover på 1200-tallet. (Helle 2006 s. 75).

¹²⁵ Gunnes 1982 s. 185

¹²⁶ Molland 1969 s. 5.

¹²⁷ DN VI nr. 152, RN 5 nr. 9.

¹²⁸ RN 5 nr. 196.

¹²⁹ Lange 1856 s. 237.

¹³⁰ Ekroll 1993 s. 149.

¹³¹ Blom 1997 s. 246.

Diskusjonen om hvilken kirke gråbrødrene overtok og hvor tidlig, er kommet inn i et blindspor. [Det er] usannsynlig at kannikene før manndauden har latt seg overtale til å avstå noen kirke som lå under kommunet. I særdeleshet gjelder dette for Olavskirken, som korbrødrene "eide" helt og derfor hadde kallsretten til (...) Etter pesten: nedgang i tiende og begravelser inntekter, mangel på vanlige prester. Dermed lå forholdene til rette for fransiskanerne, men altså uvisst fra hvilken tid.¹³²

I 1380 blir en fransiskaner ved navn Olav i Trondheim nevnt i et testament,¹³³ noe som også kunne antyde at det var et fransiskanerkonvent i Trondheim på den tiden, men for dette tilfellet foreslo Lange at fransiskaneren Olav kunne hatt tilhold i dominikanernes konvent. Vi har altså bevis på at det var fransiskanere i Trondheim i 1313, 1337, 1338 og 1380, men som ikke nødvendigvis tilsier at de hadde et konvent der. Gunnes regnet med at fransiskanerkonventet i Trondheim ikke ble opprettet før 1400.¹³⁴ Blom hevdet det eneste sikre beviset på at det var et fransiskanerkonvent i Trondheim, er fra 1472 da gardianen for dette konventet, Johannes Nikolai, nevnes.¹³⁵ Men den samme Johannes er nevnt som student ved universitetet i Rostock i 1466,¹³⁶ og blir da kalt Johannes de Nidrosia, som tilsier at han tilhørte et konvent i Trondheim. Inger-Johanne Ullern mener fransiskanerne fikk Olavskirken rundt 1430.¹³⁷ Hun legger til grunn testamentet fra Arvid Ingjeldsson i 1430 som nevner for første gang Olavskirken oppført mellom to ordenshus; dominikanerkonventet og Elgeseter kloster, og at det derfor tyder på at Olavskirken fungerte som fransiskanerkonvent da. Det er i alle fall klart at fransiskanerne etablerte seg senere i Trondheim enn i de andre byene, og årsaken til det har muligens sammenheng med at dominikanerne var godt etablert der, fordi det var erkebispesetet.

Man antar at de første fransiskanerbrødrene i Norge kan ha vært fra Tyskland og ferske rekrutter fra Danmark og Sverige.¹³⁸ Norge ble en egen kustodie i 1280, *Custodia Norvegiae*.¹³⁹ Da Norge ble en egen kustodie, ble det holdt provinsialkapitler hvert år, og fra 12-1300-tallet finnes det en nesten komplett liste over disse møtene.¹⁴⁰ Fransiskanerne holdt til i fire av de viktigste byene i Norge; Tønsberg, Oslo, Bergen og Trondheim, men de holdt også til i små byer som Marstrand og Konghelle. Det viktige for fransiskanerne var å etablere

---

¹³² Blom 1997 s. 248.

¹³³ DN II nr. 468.

¹³⁴ Gunnes 1982 s. 176.

¹³⁵ Blom 1997 s. 246, Gunnes 1982 s. 185.

¹³⁶ Daae 1885 s. 52.

¹³⁷ Ullern 1997 s. 44.

¹³⁸ Gunnes 1982 s. 177.

¹³⁹ Lange 1856 s. 46.

¹⁴⁰ Gunnes 1982 s. 187. Fortegnelsen over kapitler i Dacia finnes i Script. Rer. Dan. V 519. ff. VI 572. Lindbæk 1914 har også en fullstendig oversikt i *De danske franciskanerklostre*.

seg der det var mulighet for å treffe mange mennesker, mens dominikanerne etablerte seg bare i bispebyene Trondheim, Hamar, Oslo og Bergen.

Norge utgjorde den minste delen av den nordiske ordensprovins Dacia, med bare én av provinsens åtte kustodier. De fem konventene ordenen hadde i Norge ved år 1300 var ikke mer enn en syvendedel av samtlige ordenshus i provinsen.¹⁴¹ Selv om dette ikke var mye i nordisk, og i hvert fall ikke i europeisk sammenheng, var det heller ingen annen orden i Norge som hadde så mange konvent.¹⁴² Det er nettopp derfor det er interessant at den ordenen med flest konvent i landet har blitt tillagt så liten betydning for samfunnet. Arkeolog Øystein Ekroll forklarer det slik:

Årsakene til at det ble oppretta så få som seks fransiskanerkonvent i Norge i middelalderen er at landet mangla byer store nok til å underholde et konvent, og at folketallet var lavt og folk spredt tynt utover. Grunnen til at det likevel ble oppretta så *mange* som seks konvent er sterk interesse særlig fra kongemakta, men også fra regulære geistlige.¹⁴³

Som alle munkeklostre ble fransiskanernes konventer avviklet ved reformasjonen.

Fransiskanerkonventet i Bergen ble nedlagt ved reformasjonen, og klosterkirken ble etter 1537 satt i stand som domkirke.¹⁴⁴ Konventet i Tønsberg brant i 1536 med resten av byen, og bygningen ble revet senest i 1551.¹⁴⁵ Konventet i Oslo var i drift fram til 1537, året etter ga kongen anlegget til byen for at det skulle bli et hospital, noe det fremdeles er, Oslo hospital.¹⁴⁶ Konventet i Konghelle ble rasert og nedlagt i 1532 under Christian IIs invasjon. Steinen i murene ble brukt til byggarbeid på Båhus festning.¹⁴⁷ Det samme skjedde med Marstrand som i Konghelle. Konventet i Trondheim brant i 1531 og kom neppe i drift igjen etter dette.¹⁴⁸

1.5 Kildemateriale

At det er gjort lite forskning om fransiskanerne som en selvstendig orden i Norden, har utvilsomt å gjøre med kildesituasjonen. Jørgen Nybo Rasmussen mener de sparsomme sporene etter fransiskanerne skyldes liten interesse i samtiden og tiden etter: ”udover at man vidste at der før reformationen havde været franciskanere i Norden, har ikke engang deres

---

¹⁴¹ Gunnes 1982 s. 187.

¹⁴² Lange 1856 s. 45.

¹⁴³ Ekroll 1993 s. 152.

¹⁴⁴ Lunde 1987 s. 106.

¹⁴⁵ Ekroll 1993 s. 146, Lunde 1987 s. 97.

¹⁴⁶ Ekroll 1993 s. 147, Lunde 1987 s. 94.

¹⁴⁷ Ekroll 1993 s. 149, Lange 1856 s. 486.

¹⁴⁸ Ekroll 1993 s. 151-152.

egne ordensbrødre i det katolske Sydeuropa haft nogen brugbar historisk viden om dem.”¹⁴⁹ Fransiskanerordenens etablering i de nordiske rikene faller likevel i tid sammen med at skriftlige dokumenter økte i antall. Fra den tidlige middelalder i Norge fins det svært få skriftlige kilder sammenlignet med Europa for øvrig, men omkring 1250 øker mengden av skriftlig materiale,¹⁵⁰ og for Norges del innebærer det hofflitteraturen, Norges og Islands gamle lover og offentlige brev og diplomer.¹⁵¹ Oppgaven min vil basere seg hovedsakelig på brev, diplomer og lover. De norrøne håndskriftene som er bevart fra Norge, er imidlertid bare en brøkdel av dem som var her i landet i middelalderen,¹⁵² og det meste er tilfeldig bevart. Det er hovedsakelig brev av rettslig og økonomisk art som har blitt tatt vare på. Hamre skriver:

Brev som bare var kommunikasjonsmiddel mellom mennesker, slik de fleste privatbrev gjerne er, hadde liten verdi for middelaldermenneskene. Det som ble tatt vare på var kjøpsbrev, gavebrev, skøyte, og domsbrev, og også pavelige verne- og stadfestingsbrev.¹⁵³

Dette får betydning for oppgaven min fordi spørsmålene mine om fransiskanerne blir da for det meste basert på rettslige og økonomiske kilder.

I denne oppgaven kommer jeg til å bruke *Diplomatarium Norvegicum*, *Regesta Norvegica*, Norges gamle Love, Hanseatiske testament, Islandske Annaler, Håkon Håkonssons saga og Magnus Håkonssons saga som kildemateriale. I tillegg vil Frans av Assisis skrifter være en nyttig kilde til supplement av kunnskapen om hvordan fransiskanerne opptrådte her til lands.

Diplomatarium Norvegicum er en samling av diplomer fra middelalderen som har med norske forhold å gjøre. Det er i alt 22 bind, og jeg har kommet fram til at det er 224 dokumenter i det norske diplomaterialet som omhandler eller nevner fransiskanerne i Norge på en eller annen måte.¹⁵⁴ *Diplomatarium Norvegicum* inneholder klagebrev, privilegiebrev, mandat, vitnebrev og testamenter, som alle er forskjellige typer kilder. Pavebrev, som blant annet kan være privilegiebrev, appeller og mandat, forteller som oftest om fransiskanernes problemer i det øvrige Europa, men også i Norden og Norge. Brev fra paven kan være svar på en klage fra fransiskanerne over behandling de har fått av sekulærgeistligheten eller

---

¹⁴⁹ Rasmussen, J.N. 2005 s. 8.

¹⁵⁰ Sawyer & Sawyer 1993 s. 1.

¹⁵¹ Holm-Olsen 1990 s. 83.

¹⁵² Holm-Olsen 1990 s. 104.

¹⁵³ Hamre 2004 s. 2.

¹⁵⁴ Jeg har tatt med alle dokumentene fra *Diplomatarium Norvegicum*, som omhandler fransiskanerne, i tillegg til dokumenter fra *Regesta Norvegica*, heretter RN, som ikke står i DN. Jeg har ikke tatt med brev fra Norges gamle Love, heretter NgL, i denne tellingen. Jeg har regnet med alle brev som inneholder betegnelsene *fratrum minorum*, minoriterordenen, tiggerordenen, gråbrødre, barfotbrødre, fransiskanerordenen eller en fransiskaner ved navn.

lokalbefolkningen i Norge. Ofte er ikke klagen som var sendt, bevart, men svaret fra paven er bevart, og slik kan vi vite hva klagen gikk ut på. Privilegiebrev går på retten til å høre skriftemål, og når de går igjen flere ganger, gjenspeiler dette fransiskanernes vanskeligheter med de lokale prestene, og deres avhengighet av pavens autoritet.

Vitnebrev der en fransiskaner er vitne, eller utsteder av vitnebrev, viser en samfunnsrolle fransiskanerne hadde. Slike brev viser at de tok del i det norske samfunnslivet og at de var i kontakt med nordmenn.

Testamenter er en god indikator på fransiskanernes betydning for nordmenn religiøst sett, fordi de forteller noe om en persons siste ønsker her på jorden, og hvem og hva som betydde noe åndelig sett for denne personen. Når døende personer testamenterte til kirker og klostre, ga de til dem som de følte best ville ledsage dem over til den andre siden. Men testament ble hovedsakelig skrevet av de rike og velstående og geistlige, de representerer derfor bare en liten del av den norske befolkningen.

Regesta Norvegica er ikke en kildesamling, men et oversiktsverk over brev og dokumenter som gjelder norske forhold i middelalderen, der hver regest refererer til en kilde, som i de fleste tilfeller finnes i *Diplomatarium Norvegicum*. Men *Regesta Norvegica* supplerer også *Diplomatariet* fordi det har med alle de brevene som indirekte gjelder Norge, og de som bare finnes trykt i utenlandske kildesamlinger, eller brev som er kjent indirekte fordi de er nevnt i andre kilder, for eksempel sagaer.¹⁵⁵ *Regesta Norvegica* har åtte bind og går fra år 822 til 1404. Det blir derfor ikke et komplett oversiktsverk for meg, siden jeg har tenkt å dekke perioden fram til reformasjonen.

Norges gamle Love skal oppta enhver lovregel som gjaldt på norsk territorium, uten hensyn til om loven er gitt av norsk eller fremmed myndighet.¹⁵⁶ Det aller meste av det som gjelder fransiskanerne er allerede trykt i *Diplomatarium Norvegicum*. Men det fins også informasjon om fransiskanerne som ikke står der, og denne informasjonen kan da ha utenlandske kilder.

Gustav Storm regner grunnstammen for *Islandske Annaler* til å ha blitt forfattet omkring 1280 i Skálholt på Island.¹⁵⁷ Selv om dette kildematerialet ble skrevet på Island, vedrører det i mange tilfeller Norge.

”Die testamente der Lübecker Bergenfahrer” er en samling av testamenter i *Die Lübecker Bergenfahrer und Ihre Chronistik* av Friedrich Bruns som kom ut i 1900. Det er 231

---

¹⁵⁵ RN bind 1, forord s. 8.

¹⁵⁶ NgL 2. rekke bind 2, forord s. xxxvi.

¹⁵⁷ Storm 1977 s. LXXXIII: ”De islandske Annalers Alder og Oprindelse.”

testamenter fra tyske bergensfarere i samlingen, det eldste fra 1307, og det siste fra 1529. Denne kildesamlingen gjelder bare for Bergen.

Sagalitteraturen jeg bruker, er samtidssagaer, og er derfor en mer troverdig kilde enn de eldre kongesagaer. Håkon Håkonssons saga er den eneste kilden som nevner fransiskanernes første etableringer her i landet. Bortsett fra det forteller den ikke noe om fransiskanerne i Norge. Magnus Håkonssons saga forteller om fransiskanere brukt som sendemenn til Skottland.

Frans av Assisis egne skrifter har blitt samlet i utallige bøker. For mitt vedkommende bruker jeg for det meste Ruyter, Gunnes og Bagges *Frans av Assisis skrifter* fra 1983. Frans' skrifter inneholder to ordensregler (det første utkastet og det andre som ble godkjent av paven), brev han skrev til hele ordenen og til spesielle medlemmer av ordenen, hans testament, og prekener og bønner. Jeg kommer til å bruke den som et utgangspunkt for forståelse av hvordan fransiskanerne opptrådte her til lands, og hva det var med dem som kan ha appellert, eller ikke, til nordmenn. Vi må anta at fransiskanerne opptrådte på samme måte ovenfor befolkningen i de forskjellige provinsene og kustodiene de befant seg i, men det kan ha vært forskjellig hvordan folk tok imot dem.

1.6 Kapittelinnledning og struktur av oppgaven

Målet med denne undersøkelsen er å gi en bedre forståelse av fransiskanerordenens virke og betydning for det norske middelaldersamfunnet. I kapittel 2 vil jeg ta for meg fransiskanernes kontakt med forskjellige sosiale grupper i det norske samfunnet. Jeg kommer til å dele inn i kongemakten, sekulærgeistligheten og lekbefolkningen. I kapittel 3 vil jeg ta for meg fransiskanernes åndelige betydning for den norske befolkningen. Dette vil bli undersøkt ved å se på i hvilken grad nordmenn benyttet seg av fransiskanernes religiøse tjenester, hvem og hvor mange som testamenterte til fransiskanerne og om de viser en spesiell religiøs hengivenhet for ordenen, og hvorfor nordmenn gikk inn i ordenen. I kapittel 4 vil jeg forsøke å belyse hvilken innflytelse fransiskanerordenen hadde på det norske samfunnet. Jeg vil se på hva deres nære forhold til pavemakten hadde å si for deres posisjon i samfunnet, om de spilte en rolle når det gjaldt kjøp av avlat i Norge i senmiddelalderen, hvilke samfunnsfunksjoner fransiskanerkonventene hadde, og til slutt om den fransiskanske spiritualiteten fikk innflytelse på norsk kirkekunst og liturgi.

2. Fransiskanernes forhold til befolkningen

I dette kapitlet vil jeg belyse fransiskanernes forhold til forskjellige sosiale grupper i Norge. Fransiskanerne var som nevnt ikke en innelukket orden, men en utadvendt en, og det gjaldt ikke bare deres religiøse oppgaver. Ordensregelen tilsier at fransiskanerne ofte var i kontakt med befolkningen. De skulle ferdes blant folk, ikke bare for å forkynne, men for å hjelpe de syke og fattige i samfunnet, og de skulle også helst ha arbeid ved siden av sine pastorale oppgaver. Hvordan fransiskanerne forholdt seg til befolkningen, og hvordan befolkningen forholdt seg til dem, kan fortelle om hvilken posisjon fransiskanerne hadde i det norske samfunnet, og hvorvidt de var en godt likt orden. Jeg vil også her dra fram et sentralt punkt i problemstillingen i forhold til Gunnes nemlig om størrelsen på de norske byene hadde betydning for fransiskanernes innflytelse i Norge. Spørsmål jeg vil svare på i dette kapitlet er: Var fransiskanerordenen en godt likt orden blant den norske befolkningen? Hvilke samfunnsroller, utenom religiøse, hadde fransiskanerne for den norske befolkningen? Nådde fransiskanerne ut til befolkningen på landet?

2.1 Fransiskanernes forhold til kongemakten

De kongelige i Norden viste fransiskanerordenen stor velvilje. Allerede ved sin første ankomst til Danmark mottok fransiskanerordenen donasjoner og privilegier.¹⁵⁸ Jeg vil i dette delkapitlet ta for meg de norske kongenes favorisering av fransiskanerordenen, og hva dette kan ha betydd for fransiskanernes posisjon i samfunnet. Jeg vil fokusere på Håkon Håkonsson, Magnus Lagabøte, Eirik Magnusson og Håkon V, fordi det var hovedsakelig de som viste fransiskanerordenen i Norge spesiell gunst. Selv om fransiskanerordenen i Norden fortsatte å stå nær kongemakten, kan vi ikke lenger snakke om noen spesiell favorisering av dem fra kongemaktens side her i Norge etter Håkon V.

Håkon Håkonsson

Håkon Håkonsson (r. 1217-1263) var den første kongen som grunnla fransiskanerkonvent her til lands, med konvent i Bergen og Tønsberg.¹⁵⁹ Håkon Håkonssons saga går ikke nærmere inn på Håkons årsaker og baktanker med grunnleggelsen fransiskanerkonventene, men man kan tenke seg at det var på grunn av tiggerordenenes popularitet i Europa på den tiden. Vi vet

---

¹⁵⁸ Gallén i KLNLM "Franciscanorden" sp. 568.

¹⁵⁹ Håkon Håkonssons saga 333.

at Håkon Håkonsson ville markere det norske kongedømmet som et politisk og kulturelt maktsentrum i Norden. Han fikk oversatt den høviske litteraturen fra fransk og latin til norsk,¹⁶⁰ og denne oversettelseslitteraturen har blitt sett på som et bevisst forsøk på å introdusere europeisk hoffkultur.¹⁶¹ Narve Bjørge kaller Håkon Håkonssons saga det tydeligste vitnemål om en stadig sterkere europeisering av 1200-tallets norsk-islandske åndsliv.¹⁶² Tiggerordenene stod for en internasjonalisering av den norske kirken,¹⁶³ derfor kan vi også se grunnleggelsen av fransiskanerkonventene som et ledd i Håkon Håkonssons ”europeisering” av Norge. Dominikanerne var jo allerede etablert i landet,¹⁶⁴ men de var tilknyttet bispesetene, og det er muligens derfor Håkon Håkonsson ville knytte fransiskanerne til seg. Etableringene av fransiskanerkonventene er uansett i seg selv bevis på yndest for ordenen. Håkon skal også ha brukt fransiskanere som sendemenn.¹⁶⁵

Magnus Lagabøte

Det var Magnus Lagabøte (r.1263-1280) som viste fransiskanerordenen størst gavmildhet, ved å donere 700 mark til fransiskanerkonventet i Bergen til byggearbeider¹⁶⁶ etter at konventet hadde brent ned i 1270.¹⁶⁷ Dette er den største gaven gitt til et norsk kloster i middelalderen.¹⁶⁸ Han deltok også på fransiskanske leksjoner i konventet i Bergen.¹⁶⁹ I testamentet sitt skrev han at han ville bli begravd ved fransiskanerkonventet i Bergen.¹⁷⁰ Dette var uvanlig, før ham hadde kongene blitt begravd i domkirkene.¹⁷¹ Det var sannsynligvis Magnus Lagabøte som opprettet fransiskanerkonventet i Konghelle, siden det ble holdt et provinsialkapittel der i 1272, i hans regjeringsperiode.¹⁷² Han testamenterte også penger til

---

¹⁶⁰ Haugen 2004 s. 279.

¹⁶¹ Helle 1991 s. 74.

¹⁶² Bjørge 1967 s. 229.

¹⁶³ Ullern 2002 s. 22.

¹⁶⁴ Kolsrud 1958 s. 234. Dominikanerne hadde alt i 1240 tre konvent i landet.

¹⁶⁵ Kolsrud 1913 s. 29, *Islandske Annaler*, heretter *Isl. Ann.*, 134.

¹⁶⁶ DN IV nr. 3. ”*Item fratribus Minoribus Bergis duodecim marcas sterlingorum contulimus; et ad edificium eiusdem claustris septingentas marcas usualis monete.*”

¹⁶⁷ *Isl. Ann.* 420.

¹⁶⁸ Ekroll 1993 s. 140 og Helle 1982 s. 576

¹⁶⁹ Oluf Kolsrud referer til den skotske Lanercost-kroniken 1913 s. 42: ”*pater hujus regis religionem sancti Francisci plurimum diligens, filios ejus plurimum coluit, ac in eorum scholis sacrae theologiae non segniter intendit, ubi et sibi mausoleum statuit.*”

¹⁷⁰ DN IV nr. 3: ”*Istis autem superaddidimus, quod cum nos ex hac vita, vocante domino, migrare contigerit, apud fratres Minores Bergis ecclesiasticam providente domino eligimus sepulturam.*” I de stockholmske fransiskanske Diarium står det under 1. juni 1280: ”*obiit beatus Magnus rex Norvegiae et sepultus apud fratres minores Bergis.*” (Lange 1856 s. 341.)

¹⁷¹ Lange 1856 s. 101.

¹⁷² Lange 1856 s. 96, Lunde 1987 s. 95.

fransiskanerkonventet i Konghelle. Tønsberg blir ikke nevnt i testamentet til Magnus Lagabøte, men det kan tenkes at det var han som fikk bygget den nye fransiskanerkirken der, etter at den som Håkon Håkonsson hadde satt opp, ble flyttet til Dragsmark, og siden det var kostbart å oppføre en kirke, kan det ha vært årsaken til at Tønsberg ble utelatt i testamentet.

Magnus Lagabøte benyttet seg av fransiskanere som sendemenn til Skottland i anledning bryllupet mellom Eirik og Margrete. Sverre Bagge skrev i sin hovedoppgave en liste over de 66 geistlige som hadde oppgaver i kongens eller hertug Skules tjeneste i perioden ca. 1202-1263.¹⁷³ Av ordensgeistlige utenom abbeder, er det ti stykker, seks av disse er tiggerbrødre, tre av dem fransiskanere. Disse var Mauritius, Sigurd og Ivar. Mauritius hørte trolig til fransiskanerkonventet i Bergen, men etter navnet å dømme var han trolig ikke norsk. Oluf Kolsrud foreslo at han først hadde vært tiggerbror i fransiskanerkonventet på Orknøyene, og så gått i tjeneste hos Håkon Håkonsson i 1263.¹⁷⁴ Mauritius må ganske raskt ha gått over i Magnus Lagabøtes tjeneste, siden Håkon døde det året. Lange skrev at Mauritius og Sigurd i 1264 ble sendt av Magnus Lagabøte fra Bergen til Skottland for å avverge fortsettelsen av krigen med dette riket.¹⁷⁵ Ekteskapet mellom kong Eirik Magnusson og dronning Margrete av Skottland kan derfor bli sett på som et forsøk på å forbedre forholdet mellom de to landene.¹⁷⁶ Fransiskaneren Ivar var også med Mauritius til Skottland i 1263.¹⁷⁷ I Magnus Lagabøtes saga står det: ”Om vinteren etter jul i 1265 kom bror Mauritius til Trondheimen sammen med dem som hadde dratt til Skottland med ham. De fortalte kong Magnus om ærendet sitt slik det hadde forløpt.”¹⁷⁸ Bruken av fransiskanere som sendemenn til Skottland i forbindelse med bryllupet, kan ha hatt sine taktiske årsaker. Vi vet at de skotske kongene også stod nær fransiskanerordenen. Margrete hadde hatt en fransiskaner som skriftefar,¹⁷⁹ og to ganger ble fransiskanere sendt fra Skottland til Norge.¹⁸⁰ Og i forbindelse med ekteskapet til Eirik og Margrete skal dette ha blitt fortalt de skotske kongelige om kong Eiriks fødsel:

Fyrste gongen dronning Ingebjørg fødde, kom det til verda ein vanskapnad som meir likna ein bjørn enn eit menneske; det saag heller ut som ein kjøtklump enn som ein gut. Daa kongen hørde dette, bad han

---

¹⁷³ Bagge 1970 s. 57.

¹⁷⁴ Kolsrud 1913 s. 29.

¹⁷⁵ Lange 1856 s. 340.

¹⁷⁶ Helle 2005 s. 268.

¹⁷⁷ Magnus Lagabøtes saga i *Norges Kongesagaer 4* s. 353 (1979).

¹⁷⁸ Magnus Lagabøtes saga s. 355.

¹⁷⁹ Kolsrud 1913 s. 29.

¹⁸⁰ DN XIX nr. 278. I 1264 ble fransiskanerne Malise og Aleksander ble sendt til kong Magnus Håkonsson i Norge som den skotske kongens sendebud, (i DN står det at disse var dominikanere, men det er rettet opp i RN 2 nr. 14). Og i 1290 hører vi om en fransiskaner Johannes de Bekingham, som skulle reise til Norge som utsending for kong Edvard (RN 2 nr. 607).

folk tulle inn barnet i reint linklæde og legge det paa alteret i Minoritklosterkyrkja under høgmessa. Daa dei kom og skulle taka'n att etterpaa, fann dei ein liten fager gut liggjande og smaaskrike i blægja.¹⁸¹

Dette utdraget, hvis man skal tro det som står der, er nok et vitnesbyrd om Magnus Lagabøtes aktelse for ordenen, fordi han valgte å legge barnet hos fransiskanerkonventet. Samtidig er det merkverdig at dette i det hele tatt ble fortalt skottene om kong Eirik; at han ble født som en vanskapning, men ble fin etter at Magnus Lagabøte la han ved fransiskanerkonventet. Det er derfor tenkelig at Magnus Lagabøte valgte fransiskanere som sendemenn til Skottland delvis på grunn av de skotske kongenes nære forhold til dem, og at det var på bakgrunn av dette at fortellingen om Eirik som ble lagt ved fransiskanerkonventet, ble fortalt, for å vise at den norske kongen også hadde et nært forhold til fransiskanerne. Men den ellers åpenbare favoriseringen Magnus Lagabøte viste fransiskanerne, vitner likevel om en personlig hengivenhet for ordenen.

Eirik Magnusson

Eirik Magnusson (r.1280-1299) brukte også fransiskanere som sendemenn. En tid før 25. juli 1281 hadde Mauritius fått fullmakt av kong Eirik Magnusson til å avslutte traktaten om ekteskapet med Margreta, sammen med biskop Peter av Orknøyene, baronen Bjarne Erlingsson og kansleren magister Bjarne Lodinsson.¹⁸² Den 25. juli 1281 var Mauritius vitne for ekteskapskontrakten mellom Eirik Magnusson og Margreta,¹⁸³ og en gang mellom våren 1283 og mars 1286 sendte han en kvittering på 700 mark som Margreta hadde utestående.¹⁸⁴ Fransiskaneren Ivar blir nevnt i en kilde fra mellom 5. februar 1284 og mars 1286, med avsendersted i Skottland. Det er en kvittering fra baron Audun Huggleiksson og Ivar om at de på vegne av Margrete hadde mottatt 350 mark sterling for gårdene Bathgate og Rathin.¹⁸⁵ Og det kommer fram av et brev fra 23. juni 1297 at kong Eirik Magnusson skulle sende Ivar til England.¹⁸⁶ Vi hører også om kong Eirik i sammenheng med et fransiskanerkonvent ved to tilfeller,¹⁸⁷ men ellers viste han ikke ordenen noen spesiell gunst.

---

¹⁸¹ Fra Lanercost-krøniken, gjengitt av Oluf Kolsrud 1913 s. 29.

¹⁸² RN 2 nr. 266.

¹⁸³ DN XIX nr. 305.

¹⁸⁴ RN 2 nr. 421. Her blir Bjarne Lodinsson kalt fransiskaner, men Lange mente det var mer sannsynlig en feilskrivning, at navnet til Mauritius hadde blitt glemt, og tittelen overført til Bjarne Lodinsson. (Lange 1856 s. 340). Dette tror jeg kan være tilfelle, for Lodinsson er nevnt i en litt senere kilde DN XIX nr. 409, men er da ikke lenger kalt fransiskaner.

¹⁸⁵ RN 2 nr. 422.

¹⁸⁶ DN XIX nr. 409.

¹⁸⁷ RN 2 nr. 728 (år 1293) og RN 2 nr. 819 (år 1296).

Håkon V

Håkon V (r. 1299-1319) støttet byggingen av fransiskanerkonventet i Oslo,¹⁸⁸ og fransiskanerkonventet i Marstrand ble også opprettet i hans tid (før 1291 på grunn av avlatsprivilegiet som ble sendt til konventet da).¹⁸⁹ I 1309 viste Håkon V beskyttelse av fransiskanerne i Oslo da de ikke hadde fått det de hadde blitt tiltenkt i testamentet. Håkon befalte at det som var testamentert til fransiskanerne i Oslo, skulle tildeles dem innen seks uker, og hvis det ikke skjedde, ville han selv betale det og siden ta dobbelt igjen hos skyldnerne.¹⁹⁰ At en konge skulle bry seg så mye om et konvents rettigheter, viser en spesiell tilknytning til ordenen. Men det kan også ha hatt personlige årsaker. Kanskje tok han det personlig at ordenen, hvis konvent han hadde støttet byggingen av i Oslo, ikke ble respektert.

Håkon Vs motiv for å bistå byggingen av fransiskanerkonventet i Oslo kan ha vært politisk. Som konge fortsatte han å ha hovedsete i Oslo, der han hadde virket som hertug. Plasseringen av fransiskanerkonventet på den andre siden av Alnaelva har blitt sett på som et forsøk på å utvide byen. Arkeolog Gerhard Fischer mente derimot at dette ikke lyktes: ”Vi vet at Håkon V prøvde å reise en helt ny bydel ”øst på løkkene”, men det ser ikke ut til at det lykkes. Vi må tenke oss at minoriternes anlegg lå nokså ensomt der ute.”¹⁹¹ Håkon V kan også ha knyttet fransiskanerordenen til seg som et slags redskap mot sekulærgeistligheten, siden dominikanerne var nært tilknyttet bispesetet i Oslo. Lunden mener at fransiskanerkonventet på Løkkene kan ha blitt anlagt og oppfattet som en kongelig motvekt mot bispegeistligheten.¹⁹²

Det kan virke som om Håkon V hadde en fransiskaner som en av sitt kongelige følge. Fransiskaneren Botolf var vitne til opplesningen av en appell fra biskop Arne i 1313 i Trondheim sammen med kong Håkons lege og to andre geistlige.¹⁹³ Gunnes mener at siden Botolf var der i følge med flere tilreisende kongsmenn, er det stor sannsynlighet for at han tilhørte kongens følge, da kongen også var i Trondheim på det tidspunktet.¹⁹⁴ Det var ikke uvanlig at kongene hadde en tiggerbror som sin personlige kapellan og skriftefar.¹⁹⁵ Bortsett fra hans tilknytning til konventet i Oslo ser ikke Håkon V ut til å ha vist fransiskanerne noen

---

¹⁸⁸ Ekroll 1993 s. 136, Gunnes 1982 s. 184.

¹⁸⁹ Lunde 1983 s. 93, Molland 1969 s. 5. Privilegiebrevet: DN VI nr. 57.

¹⁹⁰ DN VI nr. 73.

¹⁹¹ Fischer 1939 s. 149.

¹⁹² Lunden 1976 s. 335.

¹⁹³ DN III nr. 99.

¹⁹⁴ Gunnes 1982 s. 185.

¹⁹⁵ Gunnes 1982 s. 185.

spesiell favorisering i forhold til andre ordener. Han brukte for det meste kapittelgeistlighet som sendemenn.¹⁹⁶ Fransiskanerne er ikke nevnt i Håkon Vs testament,¹⁹⁷ og han ble gravlagt i Mariakirken i Oslo.

Hva hadde kongenes favorisering å si for fransiskanernes posisjon i det norske samfunnet?

Det er tydelig at kongemakten under Sverreætten hadde et nært forhold til fransiskanerordenen, da spesielt Magnus Lagabøte. Kildene viser at fransiskanerne hadde en høy posisjon i samfunnet som sendemenn og brevutstedere, og slik jobbet aktivt i kongens tjeneste. At fransiskanerne ble brukt som kongens sendemenn, viser at de spilte en rolle i den norske utenrikspolitikken, og at kongene anså dem som ”gode menn.”¹⁹⁸ Trenden er derfor den samme her som i andre land. Man kan spørre seg hvorfor de som kalte seg ”mindrebrødre”, ble så populære blant de mektigste i samfunnet. Ser vi bort fra de antatte motivene (Håkon Håkonsson med internasjonaliseringen ved introduksjon av en av Europas mest populære orden på den tiden, Magnus Lagabøte med forsoning med Skottland, og Håkon V med utvidelsen av Oslo, og muligens at alle tre brukte fransiskanerne som redskap mot sekulærgeistligheten), kan disse kongenes favorisering av fransiskanerordenen også skyldes religiøs hengivenhet. Det var fransiskanernes frivillige fattigdom og gode gjerninger som appellerte til overklassen ute i Europa i høymiddelalderen, og de ble ansett som den ordenen som stod nærmest Gud på grunn av deres livsførsel. De rike og mektige kunne aldri etterligne Jesus, men det kunne fransiskanerne, og ved å støtte dem kunne de bli assosiert med deres gode gjerninger og religiøse fromhet.

Det er klart at kongenes favorisering må ha bidratt til å gi fransiskanerne anseelse i samfunnet, og trolig påvirket de også befolkningen til å gi dem almisser. Uansett om kongenes gunst overfor fransiskanerordenen påvirket befolkningen eller ikke, er det i alle fall ganske sikkert at det ikke hadde blitt satt opp så mange som seks konvent i Norge uten initiativ og økonomisk støtte fra kongemakten, og dermed blitt den ordenen som hadde flest konvent her i landet.

---

¹⁹⁶ Helle 1972 s. 391.

¹⁹⁷ DN IV nr. 128.

¹⁹⁸ Helles definisjon av ”gode menn” i *Konge og gode menn*. 1972.

De norske fransiskanernes forhold til kongemakten etter Sverreætten

Da Håkon V døde i 1319, døde Sverreætten ut. Magnus Eriksson var konge over både Norge og Sverige, og han ga fransiskanerne, blant mange andre ordener, gaver i sitt testament i 1347.¹⁹⁹ Med Kalmarunionen i 1397 fikk de tre skandinaviske landene felles konge, noe som ifølge Kolsrud gjorde at den norske riksstylingen ble forsømt fordi kongen nesten aldri var i landet, for eksempel var Erik Pommern i Norge bare én gang.²⁰⁰

Som fransiskanernes særskilte velgjørere i Danmark og Sverige kan nevnes kongene Erik Plogpenning og Hans i Danmark, dronningene Dorothea og Kristina, og i Sverige Magnus Ladulås.²⁰¹ Kong Magnus Ladulås av Sverige var grunnleggeren av fire, kanskje fem fransiskanerkonvent i Sverige, og da han døde, ble han begravd i fransiskanerkirken i Stockholm, som fra da og til nå, under navn av Riddarholm, har vært begravelsesstedet for de svenske kongene.²⁰² Erik Plogpenning ønsket å bli begravd i fransiskanerdrakt.²⁰³ Dronning Dorothea av Danmark viste en særlig favorisering av observantordenen,²⁰⁴ det var hun som i 1489 hadde kommet med ønske til paven om at observantordenen skulle bli innført i Danmark.²⁰⁵ Dronning Christina av Danmark viste også stor velvilje overfor fransiskanerkonventene i Danmark, og hun valgte fransiskanerkirken i Odense som gravkirke for sin slekt.²⁰⁶ Fra det norske diplomaterialet kommer det fram at Kong Hans ble begravd i fransiskanerkonventet i Odense, og det kommer fram at også dronning Christina ville begravnes der.²⁰⁷ Men selv om de kongelige i Norden fortsatte å vise fransiskanerordenen gunst, kan vi ikke etter Håkon V snakke om noe spesielt nært forhold mellom kongemakten og fransiskanerne i Norge.

2.2 Fransiskanernes forhold til den norske sekulærgeistligheten

Fransiskanerne i konflikt med sekulærgeistligheten

I den første perioden fransiskanerne etablerte seg i den nordiske provinsen Dacia, fra midten av 1200-tallet fram til omkring 1300, måtte pavene stadig vekk stadfeste fransiskanernes

---

¹⁹⁹ DN V nr. 193. ”*Item omnibus conuentibus fratrum Predicatorum Noruegie centum marchas denariorum. Item fratribus Minoribus tantum.*”

²⁰⁰ Kolsrud 1958 s. 286.

²⁰¹ Gallén 1959 s. 568.

²⁰² Roelvink 1998 s. 9-10.

²⁰³ Nyberg i KLM ”Tertiärer” sp. 216.

²⁰⁴ Lindbæk 1914 s. 62-63.

²⁰⁵ Lindbæk 1914 s. 167.

²⁰⁶ Lindbæk 1914 s. 150.

²⁰⁷ DN VI nr. 669.

rettigheter overfor sekulærgeistligheten. Det vitner om en konflikt mellom fransiskanerne og sekulærgeistligheten. Årsaken var at de konkurrerte om religiøse oppgaver, og inntektene som følge av disse. Konkurransen om inntekt var grunnen til at pave Clemens IV måtte forby tiggerordenene å bygge klostre med mindre enn 300 cannae avstand mellom.²⁰⁸ Pavene var opptatt av å beskytte fransiskanernes rettigheter fordi deres prekevirkosomhet ved å undervise om den rette katolske tro og ved å bekjempe kjetterske tanker hjalp til med å styrke pavemakten. Sverre Bagge mener dominikanerne og fransiskanerne slik var et viktig redskap for paven, men at sekulærgeistligheten på sikt kom til å få størst betydning, da særlig biskoper og domkapitler: ”Når paven først hadde fått kontroll over det ordinære kirkelige byråkratiet, var det et mer effektivt redskap for ham enn ordensgeistligheten, som enten var løsere organisert eller hadde mindre ressurser.”²⁰⁹ Vi ser også av kildematerialet at pavebrev med stadfestinger av privilegier og mandater for å beskytte fransiskanernes rettigheter for det meste forekommer i etableringsfasen, noe som var normalt for de fleste klosterordener.

I det norske diplomaterialet fins det eksempler på at sekulærgeistligheten i Europa forsøkte å straffe fransiskanerne og deres velgjørere med kirkestraffer for å gjøre dem avhengige av sekulærgeistligheten, at de la hindringer for fransiskanerne, og at sekulærgeistligheten tilføyde fransiskanernes stiftelser skade.²¹⁰ Fransiskanerne så seg også nødt til å be paven om at hvilken som helst biskop kunne legge grunnsteinen til deres kirker og stiftelser, fordi biskopen enten nektet eller utsatte saken over flere måneder.²¹¹ I 1260 ser det ut til at kloster- og sekulærgeistligheten tvang fransiskanerne til å inngå avtaler med dem angående ordenssaker. Fransiskanerne inngikk avtaler med dem uten å forhøre seg med en generalminister eller provinsialminister, og det kommer fram av brevet at en slik framgangsmåte var forbudt, og at overenskomster med sekulærgeistligheten ikke kunne gjøres uten stadfesting av generalministeren,²¹² noe som må ha gjort det vanskelig for fransiskanerne å integrere seg. Alle disse pavebrevne²¹³ vitner om at de geistlige forsøkte å legge hindringer for fransiskanernes religiøse arbeid her i landet. Men fransiskanernes nære forhold til pavemakten gjorde at de var uangripelige. Konfliktene fortsatte helt fram til 1300. Da, for å forsøke å oppnå fred mellom tiggerbrødrene og sekulærgeistligheten, kom pave Bonifacius VIII med *Super Cathedram*. Det var en forordning som bestemte at brødrene bare kunne

---

²⁰⁸ DN IX nr. 58.

²⁰⁹ Bagge 2004 s. 192.

²¹⁰ DN IX nr. 28, 36, 39, 48, 56, 57.

²¹¹ DN IX nr. 66.

²¹² DN IX nr. 53 og 67.

²¹³ De første 70 dokumentene i DN IX er pavebrev som omhandler fransiskanerordenen rettigheter.

preke i sognene med tillatelse fra sognepresten, at biskopen måtte gi dem tillatelse til å høre skriftmål, og også at de måtte gi *portio canonica*, en fjerdedel av inntektene fra begravelsene de holdt, til sogneprestene.²¹⁴ Dette ble protestert av begge tiggerordener, og fire år senere trakk pave Benedikt XI, som selv var dominikaner, tilbake denne forordningen.²¹⁵ Og to måneder etter dette, 2. april 1304, utvidet han igjen fransiskanerordenens eksempsjon fra sekulærgeistlighetens jurisdiksjon.²¹⁶ Forordningen ble så fornyet igjen av pave Clemens V i 1312.²¹⁷

Det ser ikke ut til å ha vært en tilsvarende konflikt etter 1350. På 1300-tallet finns det kun tre stadfestinger av privilegier.²¹⁸ Men så blusser det opp igjen på 1400-tallet med flere pavebrev som igjen bekreftet fransiskanernes privilegier, utvidet dem og fortolket dem.²¹⁹

Også i Norden fikk fransiskanerne problemer med sekulærgeistligheten. I 1245 sendte pave Innocens IV et pålegg til erkebiskopene, biskopene og øvrige prelater i Norden om at de ikke fikk lov til å trakassere fransiskanerne som arbeidet i deres land.²²⁰ I 1247 utstedte Valdemar, erkebiskopen i Lund, en bekreftet avskrift av ordenens originale privilegier som var tilstått av pavestolen. Dette samme brevet ble sendt fire ganger.²²¹ På den tiden var Bergen og Tønsberg antakelig de eneste byene som hadde fransiskanerklostre i Norge. Det kommer frem at det var på anmodning av fransiskanernes provinsialminister for Dacia at Valdemar utstedte privilegiene, som indikerer at fransiskanerne hadde problemer med å overbevise sekulærgeistligheten om sine prekerettigheter. Og i 1252 påla pave Innocens IV biskopene av Roskilde å beskytte fransiskanerne i provinsen Dacia ved å anvende kirkestraff mot dem som forsøkte å forgripe seg på dem.²²² Sekulærgeistligheten i Norden forsøkte også å kreve inn en tredjedel eller en fjerdedel av det som ble gitt ordenen ved å hevde at det var den kanoniske andel. Dette kommer fram av en supplikk til et bønneskrift fra fransiskanerne i provinsen Dacia til pave Alexander IV i 1257.²²³ Pave Alexander IV svarte med å forby dette.²²⁴ Saken

---

²¹⁴ Lawrence 1989 s. 263.

²¹⁵ DN IX nr. 74.

²¹⁶ DN IX nr. 76.

²¹⁷ Moorman 1969 s.339.

²¹⁸ DN IX nr. 74, 75 og 76.

²¹⁹ DN IX nr. 209, 169, 247. 378. I noen tilfeller nevnes også andre tiggerordener, men det er ikke så interessant for Norge, siden det var bare to tiggerordener her i landet, nemlig fransiskanerne og dominikanerne.

²²⁰ RN 1 nr. 752.

²²¹ DN IX nr. 22, 23, 24 og 25.

²²² DN IX nr. 27.

²²³ RN 1 nr. 942.

²²⁴ DN IX nr. 40.

ble tatt opp igjen ett år senere, da Pave Alexander IV igjen fritok fransiskanerne fra den kanoniske andel av det som ble gitt ordenen.²²⁵

I Norge var nok den mest ekstreme hendelsen det som skjedde i Oslo i november 1291. Fransiskanerne hadde kommet i gang med å bygge et kapell på tomten de hadde fått av hertug Håkon, da presten Simon forbød dette, på vegne av biskop Eyvind av Oslo. Fransiskanerne viste til sine pavelige privilegier og appellerte til paven, men da ekskommuniserte erkepresten både arbeiderne og fransiskanerbrødrene, og lot en flokk sekulærgeistlige rive ned det påbegynte kapellet. Brødrene klaget til biskopen uten at det hjalp; han straffet fransiskanerne med ekskommunikasjon og utvidet den til også å gjelde deres velgjørere og tilhengere.²²⁶ I svaret fra pave Nikolaus IV, der de ansvarlige ble stevnet til å møte for paven, understreket han at denne hendelsen ikke bare angikk ordensbrødrene, men også pavestolen som de var direkte underlagt.²²⁷ Et angrep på fransiskanerne var et angrep på pavestolen. Det er tydelig at biskopen ble provosert av fransiskanernes appell til paven, spesielt siden han ekskommuniserte dem *etter* at fransiskanerne appellerte til paven. I dette samme brevet kommer det også frem at opprettelsen av konventet hadde skjedd ved folkets vilje,²²⁸ som indikerer at byggingen av konventet hadde folkets støtte. To måneder tidligere, 13. september 1291, hadde alle fransiskanerkirkene i landet fått avlatsprivilegier,²²⁹ noe som kan tenkes å ha vært en pådrivende faktor i sekulærgeistlighetens angrep på dem, da avlatsprivilegiene trolig trakk mange til fransiskanerkirkene, og dermed utgjorde en økonomisk trussel mot sekulærgeistligheten.

Pave Benedikt XI påla i 1304 biskopene av Roskilde, Linköping og Stavanger (disse var fransiskanernes privilegiebevarere) å påse overfor fransiskanerordenen i de tre nordiske riker overholdelsen av utstedte pavebrev angående fransiskanernes immunitet og rett til å preke og høre skriftemål.²³⁰ I 1337 kommer det frem av et brev fra pave Benedikt XII til Pål Bårdsson, erkebiskop av Nidaros, at tiggerordenene der hadde forkynt en 40 dagers avlat til alle som hørte deres prekener, og også at de unnlot å presentere sine skriftefedre for de lokale biskoper, ikke lot sogneprestene få den kanoniske andel ved begravelser som de foretok, og heller ikke bad om sogneprestenes tillatelse til å gi syke nattverd og den siste salving. Alt dette var i strid med de pavelige forordningene, og tiggerordenene skulle, om nødvendig,

---

²²⁵ DN IX nr. 46.

²²⁶ RN 2 nr. 649.

²²⁷ DN III nr. 31, RN 2 nr. 650.

²²⁸ DN III nr. 31: "*de voluntate(...) ac populi dicte civitatis et diocesis Asloensis*"

²²⁹ DN VI nr. 57.

²³⁰ DN IX nr. 75.

tvinges til å adlyde biskopenes formaninger.²³¹ Denne episoden vitner om at det ikke bare var sekulærgeistligheten som gjorde framstøt.

Vi har også et annet eksempel fra Norge, i 1340, om at sekulærgeistligheten angrep fransiskanerne. Dette kommer fram av et brev biskop Håkon av Bergen sendte til biskop Eirik av Stavanger, der han bad Eirik om å løse hans venn klerken Audun av bannet han var falt i fordi han hadde brutt opp fransiskanernes konvent i Bergen.²³² Det står ikke noe om hvorfor. Lange skriver bare: ”I 1340 var der øvet vold mod et Barfotbrødrene i Bergen tilhørende Huus,”²³³ og går ikke nærmere inn på årsaken.

Disse kildene har vist at fransiskanerne i Norge også hadde problemer med sekulærgeistligheten. De kom likevel, etter bevarte dokumenter å dømme, bedre ut av det med biskop og domkapittel enn dominikanerne gjorde. De ble ikke på samme måte utsatt for domkapitlenes vrede og åpne fiendskap.²³⁴ Dette hadde nok delvis sammenheng med at de ikke var så nær bispestolen.²³⁵ Også i Norge synes plasseringen av dominikanerkonventene i nærheten av domkirkene sentral. Hommedal skriver om dominikanerne: ”Dette verkar naturleg ut frå det intellektuelle preget dominikarane hadde, noko som må ha gjort at biskopane har hatt interesse av å knyta akkurat denne studie- og forkynnarordnen til seg.”²³⁶ Likevel oppstod det konflikter mellom dem, kanskje nettopp fordi de stod så nær hverandre, og det ble mer konkurranse mellom dem enn mellom fransiskanerne og sekulærgeistligheten. Det kan ha vært, som Blom foreslo, årsaken til at fransiskanerne ble behandlet bedre enn dominikanerne i Trondheim, som det kom frem av et klagebrev fra 1338.²³⁷

Vi hører ikke om en konflikt mellom sekulærgeistligheten og fransiskanerne i Trondheim, noe som antakelig har sammenheng med at fransiskanerne kom senere dit. Fransiskanerne hadde heller ikke en slik konflikt med biskopene i Stavanger. De var fransiskanerordenens privilegiebevarere, som fransiskanerne kunne klage til hvis de ble gjort urett. Og det ser ut til at Stavangerbiskopene tok seg godt av fransiskanerordenen. Omkring 1330 ble biskop Eirik av Stavanger belønnet med at hver prestemunk i provinsen skulle holde en messe for biskopens og hans kirkes vel, på grunn av den gunsten biskopen viste fransiskanerordenen.²³⁸ Vi hører om at fransiskanerne i 1376 sendte en klage til biskop Botolf

---

²³¹ DN VI nr. 152 og RN 5 nr. 9.

²³² DN IX nr. 125.

²³³ Lange 1856 s. 342.

²³⁴ Helle 1995 s. 612.

²³⁵ Helle 1995 s. 609.

²³⁶ Hommedal 1993 s. 169, også Kolsrud 1962 s. 39.

²³⁷ DN VI nr. 155.

²³⁸ DN II nr. 243.

av Stavanger, da de hadde blitt angrepet av lekfolk.²³⁹ Vi vet også at biskop Audun av Stavanger ble medlem av tredjeordenen i 1431.²⁴⁰ I 1530 skrev Biskop Hoskuld i Stavanger til Eske Bille og bad ham sørge for at tiggerordensmedlemmene, særlig fransiskanerne, fikk leve og preke uhindret av lutheranerne.²⁴¹ Stavangerbiskopenes yndest for ordenen hadde nok en sammenheng med deres rolle som fransiskanernes privilegiebevarere. I tillegg hadde ikke fransiskanerne konvent i Stavanger, de ble derfor ikke en konkurrent til sekulærgeistligheten i Stavanger, slik som de ble andre steder.

Fransiskanernes konflikt med sekulærgeistligheten har en tosidig betydning, fordi samtidig som det viser at fransiskanerne var dårlig likt av geistligheten i etableringsfasen, er det også bevis på at fransiskanerne var en konkurrent når det gjaldt almisser og religiøse oppgaver, noe som tyder på at de var populære blant befolkningen.

Fransiskanerne som vitner for sekulærgeistligheten

Det kan se ut til at etter at den største motstanden mot fransiskanerne gikk over, og geistligheten hadde godtatt deres privilegier, ble de en godt likt orden. Å være vitne for, eller utsteder av, vitnebrev var noe alle klosterordener kunne være, og de var et populært valg på grunn av sin lærdhet. Vitner ble brukt for å sikre en avtale og skulle kunne innkalles ved en eventuell tvist, og vitnebrev var en skriftlig dokumentasjon av en slik avtale. Antall vitnebrev øker i senmiddelalderen, antakelig fordi Landsloven av 1274 og 1276 hadde påbud om skriftfesting av større økonomiske avtaler, og nedskrivning av avtaler fikk heretter større rettslig verdi enn den muntlige avtalen.²⁴² Som vitne i et vitnebrev skulle fransiskaneren, ofte sammen med flere andre, kunngjøre at de hadde kjennskap til det som stod i brevtteksten. Dominikanerne var oftere involvert i slike saker på grunn av sin nære tilknytning til bispestolen. Men selv om fransiskanerne ble holdt for å være en mer folkelig orden enn dominikanerordenen, da lese- og skriveferdigheten blant fransiskanerne ikke var like viktig, ble de likevel brukt som vitner i slike saker, og det kan tyde på at deres rykte som gode og ærlige menn gjorde at de ble høyt aktet av sekulærgeistligheten. Slike brev vitner om en kontakt fransiskanerne hadde med sekulærgeistligheten, og at de tok del i kirkepolitiske saker.

---

²³⁹ DN VI nr. 290 og RN 7 nr. 567.

²⁴⁰ DN III nr. 711.

²⁴¹ DN XXII nr. 153. "(...) fatige brødhder sancti Francisci ordinis ath the matte obehyndret af luteraner leffue oc haffue gudelike oc goth liffwerne effter deris regle."

²⁴² Ersland 1999 s. 93.

I 1298 var Ivar, visegardianen for fransiskanerne i Oslo, vitne til at biskop Arne av Stavangers fullmektigere Salomon og Thorberg appellerte til paven angående et møte mellom de pavelige oppnevnte dommerne i striden mellom biskop Arne og Stavanger domkapittel.²⁴³ Fransiskaneren Ivar var også vitne til at biskop Eyvind av Oslo, biskop Torstein av Hamar og abbed Halle i Hovedøy, meldte til paven av hvilke grunner de hadde avvist biskop Arne av Stavangers appell til den romerske kurie.²⁴⁴ Provisialministeren Astrad var vitne i 1309 til at erkebiskop Nicolaus av Uppsala utstedte en bevitnelse om å ha hørt appellen som biskop Arne sendte paven angående besettelsen av Færøyenes bispestol, som erkebiskop Jørund hadde besatt ved provisjon.²⁴⁵ Fransiskanerne ble også brukt som vitner i pallium-striden.²⁴⁶ I 1312 klaget biskop Arne av Bergen til paven om at erkebiskop Eilif ville innkreve tienden fra halvparten av sognekirkene i Bergen bispedømme, og da var både provinsialministeren Astrad og fransiskaneren Tore vitner.²⁴⁷ Andre januar 1313 appellerte kapellmagisteren Finn Halldorsson til pavestolen i anledning biskop Arnes forbud mot palliehjelpens innkrevning i sitt bispedømme. Biskop Arne hadde forbudt ham å innkreve palliehjelpen og satt tilsvarende forbud, under trussel om ekskommunikasjon, for innsamlere av denne avgiften. Appellen ble framlagt i kongsgården i nærvær av fransiskaneren Tore.²⁴⁸

Vi kan anta at fransiskanernes nære tilknytning til paven gjorde at de ble et populært valg som vitner når sekulærgeistlige sendte appeller til paven, fordi de mente kanskje at muligheten til å vinne pavens gunst var større hvis en fransiskaner var til stede. Men vi har også eksempler på at fransiskanere ble brukt som vitner i kirkepolitiske saker innenriks. Fransiskanerne Peter og Olav var vitner da Bergens domkapittel i 1303 lyste for menigheten i domkirken at Jon Gudmundsson Elg, kapitlets skattmester, samt kapitlets øvrig medlemmer, verken var bannsatte eller suspendert, men kirkens lydige sønner og delaktige i all dens rett.²⁴⁹ Den 1. februar 1311 var Sigurd og Olav til stede i Jonsklosteret i Bergen der fire bergenske korsbrødre bevitnet at de spurte biskop Lodin hvorfor han ikke var dratt til kurien for å

---

²⁴³ DN IV nr. 22 og RN 2 nr. 916. De kom for sent til møtet, og ble av den grunn ikke utlevert saksdokumentene, derfor klaget de til paven.

²⁴⁴ DN IV nr. 30 og RN 2 nr. 924. "*Et fratris Jwari vicegardiani domus fratrum Minorum ciutatis eiusdem legebant, prout dicitur quandam appellacionem sub hac forma.*"

²⁴⁵ DN VI nr. 71 og RN 3 nr. 555.

²⁴⁶ DN I nr. 52 og DN VI nr. 21. Det erkebiskopelige pallium, erkebiskopens verdighetstegn, var et hvitt bånd med svarte kors, som måtte hentes i Roma av hver ny erkebiskop og fulgte sin besitter i graven. På grunn av den dyre Roma-reisen kunne erkebiskopen med pavens tillatelse kreve "pallie-hjelp" *subsidium pallii* innen hele sin kirkeprovins med halvparten av alle hovedkirkers tiende. (Bang 1887 s. 155)

²⁴⁷ DN VII nr. 65 og RN 3 nr. 797.

²⁴⁸ DN VII nr. 68 og RN 3 nr. 808. "*Presentibus honorabilibus viris, fratre lectore ordinis fratrum minorum, domus bergensis.*"

²⁴⁹ DN III nr. 54 og RN 3 nr. 116. "*Presentibus religiosis et discretis viris fratribus Petro lectore, et Olauo ordinis fratrum minorum, necnon et Arnone et Hialmone de ordine fratrum Predicatorum domus Bergensis.*"

forsvare sin sak.²⁵⁰ Fransiskanerne Oliver og Swiningo (Sveinung?) var vitner da biskop Arne av Bergen kunngjorde 19. mars 1313 at han fremdeles forlangte erkebiskopens følgeskrivelse i anledning av striden om palliehjelpen, som han nå ville innkreve på en annen måte enn før.²⁵¹ Tredje oktober 1438 i Munkeliv kloster var gardianen for fransiskanerkonventet i Bergen vitne til at innsamleren i Norden, Konrad Gadebusch,²⁵² utstedte kvittering til biskop Audun av Stavanger for mottakelsen av Peterspengen fra Oslos, Stavangers og Hamars bispedømmer.²⁵³

Vi har også eksempel på at fransiskanerne selv utstedte vitnebrev. I 1302 utstedte Bergens domkapittel, offisiell og fransiskanerkonvent og gardian et transskript av dommen mellom erkebiskop Jørund og hans kapittel der det ble erklært at kanniken Jon Gudmundsson Elg var gjeninnsatt i sitt embete.²⁵⁴ Den 26. desember 1310 utstedte Sigvat, kustode for fransiskanerordenen, vitnebrev sammen med Tord, biskopen av Gardar, og Einar, abbed i Munkeliv, om at fire kanniker leste i Munkeliv kloster opp transskriptet av biskop Arnes appell i anledning bispeutnevningen på Færøyene.²⁵⁵ Fire dager senere, 30. januar 1311, i Jonsklosteret i Bergen, skrev Olav, gardianen for fransiskanerne, og Sigvat, kustode for fransiskanerordenen, vitnebrev sammen med Tord, biskop av Gardar, og Peter, abbed i Jonsklosteret.²⁵⁶ Første mai 1321 skrev broder Eyvind, gardian i fransiskanerkonventet i Oslo, vitnebrev om stevning av abbed Jon i Hovedøya sammen med Pål Einarsson, lagmann i Oslo, og fem rådmenn i Oslo, kunngjort i Mariakirken i Oslo.²⁵⁷

Fransiskanerne utstedte også vidisser, som var bekreftede avskrift av vitnebrev, sammen med andre geistlige. Den 18. mars 1345 i Bergen utstedte Eirik, gardian i Bergen, vidisse sammen med Salmund Styrmeressøn, kannik i Stavanger.²⁵⁸ I 1436 i Tønsberg utstedte gardianen Gerke vidisse sammen med Nils abbed og Henrik prost.²⁵⁹ Den 19. august 1513

---

²⁵⁰ DN VII nr. 62 og RN 3 nr. 705. "*Fratris Sigwardi custodis ordinis fratrum minorum in regne Norvegie nec non et fratris Olavi gardiani fratrum eorumdem domus Bergenses (legi et recitari fecerunt).*"

²⁵¹ DN VII nr. 76. "*(...) et fratre Oliuero custode fratrum Minorum in custodia Norvegie, et fratre Swiningo, gardiano dictorum fratrum domus Bergensis, qui sigilla sua, una cum sigillis nostro et capituli nostri, ad instanciam nostram, presentibus apponi fecerunt.*"

²⁵² Han var kannik i Roskilde. (Kolsrud 1958 s. 382)

²⁵³ DN VI nr. 473. "*(...) fratrem Johannem Nystadh gardianum eiusque fratres et conuentum ordinis fratrum minorum Bergis.*" Peterspengen var en årlig avgift på én penning for hvert familieoverhode som eide mer enn tre marks verdi utover klær og våpen. (Helle 2005 s. 32.)

²⁵⁴ DN III nr. 51. "*(...) conuentus et gardianus fratrum Minorum domus Bergensis salutem in domino.*" Erkebiskop Jørund skal ha vært voldelig mot munkene og en døde som følge av det på slutten av 1200-tallet. (Syrstad 1999 s. 93).

²⁵⁵ DN VII nr. 63 og RN 3 nr. 692.

²⁵⁶ DN VII nr. 61 og RN 3 nr. 701.

²⁵⁷ DN V nr. 66.

²⁵⁸ DN IV nr. 287.

²⁵⁹ DN III nr. 734.

utstedte fransiskanernes kustode og gardian i Oslo vidisse sammen med Oslo domkapittel og dominikanernes prior.²⁶⁰

Det siste vi hører om fransiskanerne i en kirkepolitisk sammenheng er fra 1531/1532 der gardianen for fransiskanerkonventet i Trondheim og fransiskaneren Nils fra samme konvent var blant de atten geistlige som dømte Abbed Matthias på Tautra kloster.²⁶¹ Alle de atten var trolig utnevnt av erkebiskopen.

Disse dokumentene viser at fransiskanerne tok del i norske kirkepolitiske saker ved å være vitner og vitnebrevutstedere. Det betyr ikke nødvendigvis at de hadde innflytelse på de sakene de deltok i, men titulaturen fransiskanerne ble gitt som vitner, viser at de var en høyt aktet religiøs orden. Personer som medvirket ved eller bevitnet avgjørelser og handlinger av offentlig eller privatrettslig karakter, ble ofte betegnet med adjektiv som tilla dem gode egenskaper: ”Betegnelse gir uttrykk for at vedkommende har en aktet posisjon i sine omgivelser, men markerer ikke stand eller rang; de brukes så vel om rikets fremste geistlige og verdslige stormenn, som om bønder og bymenn.”²⁶² Fransiskanerne blir i vitnebrevene omtalt som ”*religiosos viros*”,²⁶³ ”*honorabilibus viris*”²⁶⁴ og ”*reverendis et discretis viris*”²⁶⁵ som tyder på at de hadde et godt rykte på seg, og ble sett på som gode og ærlige menn. Oppgavene fransiskanerne utførte for sekulærgeistligheten viser at de ønsket å ha et godt forhold til dem. Fransiskanernes forhold til sekulærgeistligheten i Norge kan derfor sies først å ha vært preget av konflikter, og så av at fransiskanerne utførte tjenester og oppgaver for sekulærgeistligheten.

2.3 Fransiskanernes forhold til lekbefolkningen

I dette delkapitlet vil jeg se på hvordan fransiskanerne kom i kontakt med lekbefolkningen, ikke som skriftefedre og forkynnere, men på et dagligdags nivå. Å belyse fransiskanernes roller i samfunnet utenom pastorale oppgaver vil kunne gi et bedre bilde av deres virke og kontaktnettverk, og dermed betydning for det norske samfunnet. Jeg vil også forsøke å si noe om hvordan lekbefolkningen oppfattet fransiskanerne. Testamenter er jo en god kilde til dette, men de vitner allerede om en hengivenhet til fransiskanerordenen, og de viser bare hvem som hadde ressurser til å skrive slike testament. I tillegg vil jeg ta for meg hvorvidt fransiskanerne

---

²⁶⁰ DN IV nr. 1064.

²⁶¹ DN XI nr. 581. Abbeden hadde vært voldelig mot munkene på klostret. (Kolsrud 1958 s. 330)

²⁶² Kjellberg i KLN M ”Titulatur” sp. 400.

²⁶³ DN VI nr. 473.

²⁶⁴ DN VII nr. 68 og 76.

²⁶⁵ DN VI nr. 71.

nådde ut til de som bodde utenfor byene, som jo en stor del av den norske befolkningen gjorde.

Hadde fransiskanere i Norge arbeid ved siden av sine pastorale oppgaver?

Fransiskanerne skulle i følge ordensregelen ha et vanlig yrke ved siden av sine religiøse oppgaver, og dette ville gjort at de kom i kontakt med dem de jobbet for og med. Men vi vet lite om det for Norges tilfelle. Gunnes skriver at begge tiggerordenene muligens hadde som sin spesielle oppgave å drive sjelesorg blant fiskerne på kysten, slik de gjorde i den finske skjærgården.²⁶⁶ Gallén foreslår at fransiskanerne i Norden også har drevet med ”trägårdsskötsel och tillverkat tegel.”²⁶⁷ For Norges del hører vi om Johan Plattenslager, gardianen i Marstrandkonventet, som i 1423 utstedte et vitnebrev,²⁶⁸ der navnet tyder på at han var blikkenslager. En fransiskaner kan også ha drevet med fiske i Lofoten, noe som kommer fram av beretningen fra den venetianske kjøpmannen Pietro Quirini, som vinteren 1431-32 forliste utenfor norskekysten, og endte opp på Røst og bodde der i tre og en halv måned.²⁶⁹ Gallén nevner at han møtte på en fransiskaner: ”På 1430-talet stötte den skeppsbrudna venetianaren Pietro Quirini på en broder från Bergens konvent som övervintrade hos fiskarna på ön Röst i Lofoten och på våren följde fiskeflottan tillbaka hem.”²⁷⁰ At en fransiskaner overvintret hos fiskere på en øy i Lofoten, tyder på at han arbeidet som fisker der, og da drev han antakelig også med sjelesorg. Gunnes mente derimot at mannen Pietro Quirini møtte, var dominikaner: ”Da venezianeren Pietro Quirini strandet på Røst i 1429, fant han en tysk dominikaner som sogneprest der,”²⁷¹ men jeg vil tro at siden det var mer i fransiskanernes ånd, enn i dominikanernes, å vandre langt fra konventene for å drive med sjelesorg, da dominikanerne var mer knyttet til bispebyene, er det mest sannsynlig at det var en fransiskaner. Det virker sannsynlig at fransiskanerne hadde kystområdene med sine havner som sitt spesielle virksomhetsområde, der de utførte pastorale tjenester og samtidig skaffet seg lønn ved arbeid. Konventene i Konghelle og Marstrand viser at slike kyststeder var viktige for fransiskanerne. Ellers fins det ingen beretninger om fransiskanere som hadde et

---

²⁶⁶ Gunnes 1982 s. 191.

²⁶⁷ Gallén i KLNLM ”Franciscanorden” sp. 570.

²⁶⁸ DN III nr. 666.

²⁶⁹ Bagge og Mykland 1998 s. 44.

²⁷⁰ Gallén 1993 s. 41. Han har det fra Gerhard Schöning i *Det trondhj. Selskabs Skrifter* II 1763. Jfr Gustav Storm, ”Venetianerne paa Røst” *Det norske geogr. Selskaps Aarsbok* VIII, 1896-97.

²⁷¹ Gunnes 1982 s. 191.

yrke utenom sine pastorale oppgaver her i Norge. For Norge var nok almisser deres viktigste inntektskilde.

Fransiskanere som vitnemenn for lekfolk

Vi har sett at en viktig funksjon fransiskanerne hadde for sekulærgeistligheten, var rollen som vitnemenn. De utfylte også den funksjonen for lekmenn. Fransiskanerne i Norge ble i senmiddelalderen brukt til skriftfesting av forlik, kjøp og salg av fast eiendom, makeskifte, odels- og arveskrifte og testamentgjøring. Den overnevnte Johan Plattenslager var i 1423 vitne sammen med Dagfinn Nicolasson til at Katharina Thoresdatter overdro det hun eide i Kirkefjeld samt arven etter sin onkel Aslak Eyvindsson, til sine sønner Jørund og Reidulf Simonssøns.²⁷² Avsenderstedet er Kirkefjeld, noe som tilsier at fransiskaneren har reist fra Marstrand og dit. I 1391 i Tønsberg var fransiskanerkustoden Aslak vitne sammen med en lagmann og tre rådmenn til at Orm Haavardsson avstod til Gaute Eiriksson noe eiendom, og at Orm også skulle levere Gaute et sølvbeger og en tønne laks.²⁷³ I 1416 vedgikk Angjerda i Thoragaard i Bergen for fransiskanerkustoden i Oslo og presten på Thrygstad, at Ingeborg Thorersdatter hadde med hennes vilje utlånt et sølvbelte, og alltid vært en god fattig kvinne.²⁷⁴ I 1343 utstedte Ivar, gardianen i Oslo, vidisse sammen med dominikanerprioren Fredrik og lagmannen Thord Eiriksson.²⁷⁵ Det siste vi hører om en fransiskaner brukt som vitne av lekfolk, er fra 1533 på Tautra. I et brev Nils Lykke, som var ridder og riksråd,²⁷⁶ skrev til Eske Bille, høvedsmann på Bergenhus,²⁷⁷ kommer det fram at begge to brukte Hans fra fransiskanerkonventet i Trondheim som sendebud. Bror Hans skulle gi muntlig underretning om båtsmennene på Eskes skip.²⁷⁸

I disse dokumentene er fransiskanernes rolle ikke skriftefar eller forkynner, men vitner og vidisseskrivere. Det interessante med dette er at det viser at fransiskanerne ble brukt av lekmenn og ikke bare av geistlige eller kongelige. At fransiskanerne opptrådte som vitnemenn for lekbefolkningen, kan indikere at de hadde et godt rykte på seg som ærlige og fromme menn, som igjen tilsier at fransiskanernes religiøsitet og levemåte måtte ha gjort inntrykk.

---

²⁷² DN III nr. 666.

²⁷³ DN I nr. 536.

²⁷⁴ DN II nr. 640.

²⁷⁵ DN V nr. 167.

²⁷⁶ Helle 1972 s. 471.

²⁷⁷ Gunnes 1982 s. 201.

²⁷⁸ DN XXII nr. 231.

Fransiskanernes salg av eiendom til lekfolk

En annen måte fransiskanerne kom i kontakt med lekbefolkningen på, var gjennom salg av eiendom. Det gjaldt hovedsakelig salg av eiendom som fransiskanerne hadde fått i testament. At fransiskanerne ble tildelt eiendom i testament, var et problem fordi de i følge ordensregelen ikke skulle eie eiendom.²⁷⁹ Derfor ble det bestemt at all eiendom de fikk, tilhørte pavestolen, men at fransiskanerne hadde bruksretten, det vil si at de kunne selge den videre. I 1290 fikk fransiskanerne rett til å utnevne prokuratorer som skulle velges utenfor ordenen, til å bestyre dens verdslige anliggender,²⁸⁰ og da ta seg av slike penge- og eiendomsgaver de ble gitt. En prokurator er første gang nevnt i Norden i 1292.²⁸¹ I senmiddelalderen virker det som de ble ansett som unødvendige, og i Norge har vi flere eksempler på at gardianene selv kjøpte og solgte. Det understrekes alltid at gardianen hadde samtykke av klosterbrødrene.

I 1336 solgte gardianen Ivar to øresbol²⁸² i gården Hellerud i Lommedalen til Torstein Valdjulfsson.²⁸³ Det kommer samtidig fram at dette ble gitt fransiskanerordenen i et testament fra Svein Kartnagl. I 1477 solgte Nils Torgeirsson, gardianen i fransiskanerkonventet i Tønsberg, ødegården Midtbekkevar i Arnadals skiprede i Vestfold til Olav Toresson, som Matias Pedersson hadde gitt til fransiskanerkonventet for seg og sine foreldres sjeler.²⁸⁴ I 1485 solgte Herman Jakobsson, gardianen i fransiskanerkonventet i Tønsberg, ti øresbol og et halvt løpsland i Husvik i St. Peters kirkesogn i Tønsberg til Amund Jonsson.²⁸⁵ I desember 1535 solgte kustoden Henrik Monsson gården Husvik i Slagen til Halvard Nilsson og hans kone Thora Laurensdatter, for 100 lodd sølv og et stykke klede.²⁸⁶ Denne eiendommen hadde blitt gitt i gave av Anne Ottedatter Kane i 1525. Vi har også et tilfelle av at fransiskanerne *kjøpte* eiendom. I 1453 kjøpte fransiskanerne Bøler ved Østensjøvannet, og brukte den som ladegård.²⁸⁷ Dette tilsier at de hadde god råd, og antakelig at fransiskanerbrødrene ved konventet i Oslo på den tiden var mange.

---

²⁷⁹ De er for eksempel ikke nevnt i Halvard Bjørkviks oversikt over klostergoods i Norge.

²⁸⁰ DN IX nr. 70.

²⁸¹ Lindbæk 1914 s. 52.

²⁸² Øresbol = 1/8 markebol.

²⁸³ DN IV nr. 226.

²⁸⁴ DN XXI nr. 577.

²⁸⁵ DN XI nr. 253.

²⁸⁶ DN XI nr. 629.

²⁸⁷ DN II nr. 1153, Nedkvitne 2000 s. 341. (Nedkvitne refererer til Andreas Holmsen 1963: *Ødegårder i Osloherad* s. 307.)

Nådde fransiskanerne fram til de som bodde utenfor byene?

Dette er et sentralt spørsmål for å bestemme fransiskanernes betydning for det norske samfunnet, siden ca. 95% av befolkningen bodde utenfor byene i middelalderen.²⁸⁸ Når Gunnes omtalte fransiskanerne i Europa, skrev han: ”folk strømmet til i tusenvis, de stengte sjapper og verksteder og kom for å lytte når en tiggermunk meldte sin ankomst.”²⁸⁹ Og: ”[Frans’] orden spilte en betydelig rolle i senmiddelalderens åndsliv, folkeliv, kunst, det er kanskje ikke for meget å si: en enorm rolle.”²⁹⁰ Men fransiskanernes betydning for Norge mente han ikke var stor fordi fransiskanerne oppstod og oppholdt seg i byene, og byene i Norge var små og lite viktige. Han mente altså at fransiskanernes innflytelse var begrenset til byene, og at den ikke var stor der heller.

Det er sant at Norge var lite urbanisert i forhold til resten av Europa. Her var det bare fjorten steder som var omtalt som byer i løpet av høymiddelalderen, og Norge var også mindre urbanisert og befolket enn det danske og svenske riket.²⁹¹ I følge Knut Helle var Norge i høymiddelalderen ”et bondesamfunn i høyere grad enn noen sinne, der jord var det viktigste produksjonsmidlet.”²⁹² Og siden handelen i Norge ikke var en like stor og viktig del av økonomien som i resten av Europa, og befolkningen var spredt, var byene av mindre betydning. Men Ullern fremhever at selv om de norske byene var små i forhold til de på kontinentet, falt etableringen av tiggerkonventene i Norge likevel i tid sammen med at sentrumsfunksjonen i de norske byene generelt ble styrket.²⁹³ I tillegg var Bergen en stor by allerede på 1200-tallet. Helle anslår at til sammen kan det samlede folketallet i norske byer mot slutten av høymiddelalderen ha ligget på omkring 20 000, derav opp mot halvparten i Bergen.²⁹⁴ I tillegg ble de andre norske byene av større betydning utover på 1300-tallet, mye på grunn av hanseatene. Rundt år 1300 fantes det 16 byer innenfor riksgrensa.²⁹⁵ Det var likevel lite i forhold til Danmark som hadde ca. 100 byer og Sverige og Finland til sammen 40.²⁹⁶ Bergen var byen med flest kirker og klostre, og av nærmere et trettitalls norske klostre, kom to tredjedeler til å ligge i eller ved byen.²⁹⁷ Fransiskanerne var mer utadvendte enn andre klosterordener, derfor skulle man tro at de hadde mer kontakt med lekbefolkningen enn andre

---

²⁸⁸ Helle 2006 s. 110.

²⁸⁹ Gunnes 1982 s. 188

²⁹⁰ Gunnes 1982 s. 187

²⁹¹ Helle 2006 s. 66.

²⁹² Helle 1991 s. 48

²⁹³ Ullern 2003 s. 11

²⁹⁴ Helle 2006 s. 110.

²⁹⁵ Vågan, Steinkjer, Nidaros, Veøy, Borgund, Kaupanger, Hamar, Bergen, Oslo, Tønsberg, Stavanger, Skien, Borg, Uddevalla, Marstrand, og Konghelle. (Helle 2006 s. 42.)

²⁹⁶ Sigurdsson 1999 s. 159.

²⁹⁷ Helle 2006 s. 77.

ordener. Og i de andre byene utenom Bergen, som i forhold til de europeiske var små av størrelse, må deres tilstedeværelse ha vært enda mer synlig, og dermed en viktig del av bysamfunnet. Selv om det kanskje da var færre de nådde ut til, behøver ikke det bety at de betydde mindre for de personene de kom i kontakt med.

Tradisjonelt har historikere behandlet tiggerordener som et utelukkende urbant fenomen, der brødrene kun har spilt en rolle for bysamfunnet, og for bondebefolkningen bare når de iblant kom inn til byen. Men selv om fransiskanerkonventene ble lagt til byene og de stort sett hadde sitt virke der, betyr ikke det at fransiskanerne ikke kom i kontakt med folk som levde utenfor. *Termineringen* førte dem ut på landsbygda. Terminering innebar å gå ut i distriktene for å preke og hørte skriftemål, og motta noe for det. Det kaltes terminering fordi broderen ble tildelt et distrikt å forkynne i som ble kalt *termin*. Det var opprinnelig kun tiggerordener som drev med dette, men etter hvert tok også de andre ordener etter.²⁹⁸ Dette skapte tydeligvis problemer, for i 1435 gikk erkebiskop Aslak Bolt ut med et brev der han uttrykte at det var et problem når dette skjedde uten at biskopene hadde gitt lov til det. Han forbød derfor enhver å tigge almisser i et annet bispedømme enn det hvor munkens tilhørende kloster lå, med mindre han fikk lov av biskopen.²⁹⁹ Men siden fransiskanerne ikke måtte forholde seg til bispedømmenes grenser,³⁰⁰ og heller ikke var bundet til et kloster, må dette brevet hovedsakelig ha vært siktet mot andre klosterordener som gjorde det samme. Verken dominikanerne eller fransiskanerne er nevnt i dette brevet. Fransiskanernes terminering var en del av ordensregelen,³⁰¹ og deres rolle som vandrende forkynnere ble understreket også i pavebrev, for eksempel et fra 1243 der Pave Innocens IV tillot fransiskanerordenens minister og brødre som hadde forpliktet seg til den ytterste fattigdom, både å oppholde seg i land som tilhørte bannsatte og *på reisen derigjennom* å be om og motta det nødvendige til livsopphold.³⁰² Hovedoppgaven til tiggerordenene var jo som nevnt ikke å be og meditere innelukket i et kloster, men å forkynne for andre. Gunnes tilla ikke termineringen noen særlig betydning for fransiskanernes innflytelse. Johnny Jakobsen mener termineringen betydde mer for Skandinavia nettopp på grunn av den spredte bosettingen.

En række nyere studier fra især det nordvestlige Europa har imidlertid påvist, at selv i de mest urbaniserte egne hadde de omkringliggende landområder stor betydning for konventene, såvel økonomisk som pastoralt. Denne såkalte 'terminering', hvor brødrene parvis drog omkring i

---

²⁹⁸ Lange 1856 s. 102.

²⁹⁹ Lange 1856 s. 96, DN VII nr. 397.

³⁰⁰ Det stod imidlertid i ordensregelen av 1223 kap. IX: "Brødrene skal ikke preke i noen biskops bispedømme, når han har forbudt dem det."

³⁰¹ Reg. 1221 kap. XIV "Hvordan brødrene bør vandre i verden"

³⁰² DN IX nr. 8: "(...) *quando vos per ipsas transire contingit necessaria vite deprecere ac recipere valeatis.*"

konventets tildelte landdistrikt ('termin'), kan næsten kun forventes at have haft endnu større betydning i Europas knapt så urbaniserede egne, såsom Danmark og Skandinavien.³⁰³

Det er sannsynlig at termineringen må ha fått spesielt stor betydning for fransiskanernes innflytelse her i Norge med tanke på å nå ut til folk, nettopp fordi en så stor andel av befolkningen bodde utenfor byene. Ifølge den svenske historikeren Bengt Ingmar Kilström fins det flere bevis på at fransiskanerne dro rundt på landsbygda i Sverige og prekte: "Det finns många vittnesbörd bevarade, som bekräftar, att franciskanerna i Sverige varit verksamma långt borta från sina kloster,"³⁰⁴ og "Deras långa vandringar- särskilt genom glesbygderna- syns ofte ha haft en rent missionerande eller evangeliserande karaktär."³⁰⁵ Også den svenske historikeren Jarl Gallén skriver: "På landsbygden ha franciskanernas besök tagit formen av ett slags folkmission."³⁰⁶ Vi har kun ett skriftlig bevis på at en fransiskaner terminerte her i Norge. Det blir nevnt i et brev fra 10. januar 1529, at fransiskaneren Peder klaget til prostens på Sunnmøre over sognepresten i Ørskog. Peder hadde terminert i distriktet, og mens han var der, hadde han latt 36 oster og noen reveskinn være hos sognepresten, og sognepresten hadde tilstått å ha tatt av dem.³⁰⁷ Disse ostene og reveskinnet var sannsynligvis noe Peder hadde fått som almisser etter å ha terminert.

I likhet med Jakobsen vil jeg tillegge fransiskanernes terminering større betydning enn det som tidligere har blitt gjort. Jeg vil hevde at termineringen viser at fransiskanerne ikke var et utelukkende urbant fenomen, og at størrelsen på byene derfor ikke var avgjørende for deres innflytelse. Men da fransiskanerne ikke fikk lov til å bruke hest på sine vandringer,³⁰⁸ og da den norske befolkningen bodde så spredt, må det ha vært begrenset hvor langt unna byene de nådde. Hvordan folk på landsbygda tok imot dem er vanskelig å svare på. I tilfellet med Peder virker det som befolkningen tok ham godt imot og ga ham gaver, men at han fikk problemer med sognepresten. Vi må anta at det var flere slike tilfeller av at folk på landsbygda ga gaver til fransiskanerne når de var ute på terminering, uten at dette har satt flere spor i kildene. Fransiskanerne vandret utenfor konventene også av andre årsaker enn termineringen. Lange

---

³⁰³ Jakobsen 2008 s. 270.

³⁰⁴ Kilström 1974 s. 79.

³⁰⁵ Kilström 1974 s. 79.

³⁰⁶ Gallén i KLNLM "Franciscanorden" sp. 569.

³⁰⁷ DN V nr. 1056: "Kære herre maa ethers nadhe vithe at broder Peder aff Graabrøyre i Trondem som her vor terciarius i ffyordh klagedhe paa her matis i Øørskog ffore mek om xxxvj osthe oc nogre reffskynd som hand andworde hanwm at gemme oc the bleffue bortthe vnder hanss lass oc løcke. Oc her Matis haffuer tagyt j aff the osthe oc yth reffskynd som ieg troer at han bekender selffuer thii meenn brodher Peder at hand ville kræffue hanwm med etc."

³⁰⁸ Reg. 1223 kap III: "Og de skal ikke ferdes til hest, hvis de ikke er tvunget av åpenbar nødvendighet eller sykdom." Predikantene pleide å sitte til hest og preke ned til folket. For Frans var dette en motsigelse. Den fattige Jesus og hans budskap tålte ingen statussymboler. (Ruyter 1982 s. 148)

skriver: ”Man finder at idelig Flytning af brødre fra det ene kloster til det andet, uden hensyn til Nationalitet eller Afstand, fant sted, uden Tvivl for at knytte Båndet desto stærkere og for bedre at overholde ordensregelen.”³⁰⁹ Det at brødrene vandret mellom de forskjellige konventene, må ha ført til at de kom i kontakt med folk på veien.

Hvordan oppfattet nordmenn fransiskanerne?

Vi har sett at fransiskanerne var i kontakt med lekbefolkningen utenom religiøse tjenester gjennom vitnebrev og salg av eiendom, men selv om det viser tillitt til ordenen, sier ikke det noe eksplisitt om deres syn på dem. Sigrid Undset, i boken *Kirke og klosterliv*, hevdet at det manglende kravet på boklærdom for å bli med i ordenen gjorde at fransiskanerne ble ”somme tider med rette og somme tider med urette, av folk flest holdt for å være en nokså pågående betler.”³¹⁰ Fransiskanernes frivillige fattigdom kan ha blitt sett på som et problem i de allerede overfylte fattige i byene i Europa. Det var antakelig bakgrunnen for et pavebrev fra 1257, der det kommer fram at både dominikanerne og fransiskanerne ble angrepet og beskyldt for dovenskap av lekbefolkningen.³¹¹ Dette kommer også fram i et pavebrev fra 1259 der Pave Alexander IV tilstod fransiskanerne, som hadde besluttet å ikke etterkomme pålegg om å innsamle penger, den rett at de ikke mot sin vilje kunne tvinges til dette.³¹² Rasmussen bruker også ”dovne og uvidende” for å beskrive hva folk flest syntes om fransiskanerne.³¹³

Vi har sett to tilfeller av at fransiskanerne ble angrepet av sekulærgeistligheten. Vi har også et bevis på angrep på fransiskanerordenen av lekmenn. Den 20. april 1376 brøt lekmenn fra Oslo bispedømme opp portene til fransiskanerkonventet, slo kusten Nikulas og broder Hallvard og drepte en mann. Hvorfor disse personene gjorde det, får vi ikke vite noe om. Fischer mente at den mannen som ble drept på en eller annen måte hadde forbrutt seg grovt før han søkte inn i ordenen, ”ellers vilde vel neppe denne rasende flokken ha våget å bryte inn og drepe ham uten å vøre de verdige brødrene som forsøkte å tale dem til rette.”³¹⁴ Gjerningsmennene ble bann satt, men fransiskanerkonventet ba Stavangerbiskopen om å løse dem fra det store bannet (*excommunicatio maior*) de falt i, forutsatt at de sverget å ikke krenke kirken og geistligheten oftere og å bøte for skadene.³¹⁵ Dette viser at fransiskanerne

---

³⁰⁹ Lange 1856 s. 49.

³¹⁰ Undset 1963 s. 170.

³¹¹ DN IX nr. 43.

³¹² DN IX nr. 49.

³¹³ Rasmussen, J.N. 2005 s. 5.

³¹⁴ Fischer 1939 s. 141.

³¹⁵ DN VI nr. 290 og RN 7 nr. 567.

fulgte ordensregelen: ”De skal ikke gjøre motstand mot dem som er ond, men om noen slår dem på det ene kinnnet, skal de også vende det andre til.”³¹⁶ Men fransiskanerne var heller ikke perfekte. Vi har et eksempel på at en norsk fransiskaner myrdet en annen mann. Det kommer frem av et brev Hans Eriksson skrev til erkebiskop Olav av Trondheim den 6. mars 1530, at en fransiskaner som tilhørte konventet i Bergen, Mattis, som var kapellan i Makkaur i Øst-Finnmark, hadde drept en mann andre juledag.³¹⁷ Det kan tenkes at også han hadde vært forbyttet før han trådte inn i ordenen, men det vet vi ingenting om.

Vi har kun ett brev som direkte uttrykker en lekpersons følelser for ordenen. Det er fra Magdalena Olavsatter Bagge fra Kvinnherad, som i 1532 sendte en bønn til Eske Bille om at han måtte la fransiskanerne ”leve uhindret av lutherne i slikt gudelig og godt levnet som deres regel sier, og ha sin prekestol fri for all slik baktalelse som her høres.”³¹⁸ Hun bruker ikke termen tiggerordenen, men ”fransiskanerne”. Samtidig vitner det om at fransiskanerne i Bergen på den tiden ble utsatt for ”baktalelse”. Utover dette fins det ingen bevarte brev fra lekfolk der det uttrykkes noe positivt eller negativt om ordenen.

Fransiskanernes forhold til de utenlandske kjøpmennene

Fransiskanerne i Bergen hadde et spesielt nært forhold til de tyske kjøpmennene, hovedsakelig hanseatene. Hanseatene var tyske kjøpmenn som dannet felleskap i byer i utlandet og etter hvert kom under sterkere kontroll av myndighetene i sine hjembyer.³¹⁹ De utgjorde en stor andel av fransiskanernes velgjørere og tilhengerkrets. Hanseaternes mål var normalt å legge seg opp tilstrekkelig kapital til å bosette seg som kjøpmenn i Lübeck eller en annen hansaby. Fortsatte de å delta i bergenshandelen derfra, ble de såkalte bergensfarere.³²⁰ Fra bergensfarere har vi bevart en god del testamenter som fransiskanerne er nevnt i. Det bodde også utenlandske kjøpmenn i Tønsberg og Oslo, de var hovedsakelig fra Rostock, men det er ikke bevart noe i kildematerialet som tilsier at det var en nær tilknytning mellom fransiskanerne og dem i de byene, bortsett fra det tyske skomakergildet i Oslo, som hadde et alter i fransiskanerkonventet der. Konghelle og Marstrand var som nevnt antakelig først og fremst handelsplasser, og må også ha hatt en stor andel utenlandske beboere, men heller ikke der kan kildene bevise et nært forhold mellom hanseatene og fransiskanerne. Kildene til

---

³¹⁶ Reg. 1221 kap. XIV.

³¹⁷ DN VIII nr. 623. ”Jonh hoffmand ær slaen eyn brodher aff Graabrydher y berghen heither broder Mattiis som war capellan y Matkaare slogh honum annen dag iwll.”

³¹⁸ Gunnes 1982 s. 201.

³¹⁹ Helle 2006 s. 130.

³²⁰ Helle 2006 s. 131.

hanseatenes virksomhet i andre norske byer er på langt nær så rike som de for hanseatene i Bergen.³²¹ Det henger nok sammen med at utlendingene i de andre norske byene var langt færre og lettere å integrere.³²²

I årene omkring 1310 lå de fastboende tyskerne i Bergen i hard strid med biskopen i Bergen om betaling av tiende.³²³ I mai 1309 hadde biskopen lyst interdikt over seksten vintersittere fordi de etter gjentatte påminnelser og advarsler hadde nektet å betale tiende.³²⁴ De hadde likevel fortsatt å gå i de kirkene som de hevdet at biskopen ikke hadde myndighet over, som var blant andre dominikanerkirken og fransiskanerkirken. Dette ble av biskopene sett på som misbruk av tiggerordenens rettigheter, fordi det ledet folk til å tro at den hellige kirke ikke var én, slik at interdikt ikke gjaldt overalt. Da sendte biskop Arne ut et brev om at de geistlige som ga personer under interdikt adgang til kirken, selv falt i interdikt,³²⁵ og dette gjaldt også fransiskanerne.

Vi ser også at fransiskanerkonventet i Bergen i senmiddelalderen hadde flere tyske medlemmer,³²⁶ og dette må ha bidratt til det nære samarbeidet mellom konventet i Bergen og fransiskanerne i Tyskland, som kommer fra ved at Ludvig Franke ble sendt til Lübeck for å samle inn gaver til fransiskanerkonventet i Bergen da det brant i 1464, og fransiskanerne ga beskjed til borgermestre og råd i Lübeck.³²⁷ I følge et brev fra 1465 var den samme Ludvig Franke i Lüneburg for å kjøpe et maleri, trolig for konventet. I dette brevet står det at i fransiskanerkonventet har ”alle coplude toflucht”,³²⁸ som antakelig viser til at de tyske kjøpmennene hadde tilhold der. Brevet er skrevet av Hinrik tor Hoven, Brand Hogevelt og Everd Haleholsche, som kalte seg ”borgere to Lubeke, des copmans to Bergen.”

De tyske kjøpmennene og håndverkerne var også knyttet til fransiskanerne gjennom gilder. De tyske skomakernes gilde hadde et alter hos fransiskanerne i Bergen,³²⁹ i likhet med de tyske skomakerne i Oslo som hadde et alter i fransiskanerkonventet der.³³⁰ St. Katharina- og St. Dorotheagildet hadde et alter i fransiskanerkonventet i Bergen,³³¹ og blir ofte nevnt i både de hanseatiske testamentene og det norske kildematerialet.

---

³²¹ Johnsen s. 401, Helle 2006 s. 133.

³²² Helle 2005 s. 207.

³²³ Helle 2006 s. 108.

³²⁴ Helle 1995 s. 482.

³²⁵ DN II nr. 97, RN 3 nr. 587.

³²⁶ Se vedlegg nr. 3 s. 109.

³²⁷ DN VII nr. 463.

³²⁸ NgL 2. rekke bind II s. 698 nr. 417.

³²⁹ Bruns 1900 s. 76 nr. 117.

³³⁰ NgL 2. rekke bind I s. 397 nr. 201, Helle 2006 s. 106.

³³¹ DN XVI nr. 39 og NgL 2. rekke bind I nr. 361.

Hanseatene i Bergen var dermed knyttet til fransiskanerne gjennom rekruttering og gilder, i tillegg til at mange hanseatere ved døden testamenterte sjelegaver til dem. Fransiskanernes nære forhold til de tyske kjøpmennene kom nok i begynnelsen av fransiskanernes selvstendighet i forhold til den norske sekulærgeistligheten, og tyskernes ønske om det samme, som best illustreres ved tiendestriden omkring 1310. Både hanseatene og fransiskanerne stod på en måte utenfor det norske samfunnet, ved at de stod utenfor biskopens jurisdiksjon. Dette gjelder dog i like stor grad dominikanerne som fransiskanerne. Hanseatenes situasjon forandret seg imidlertid utover senmiddelalderen. Enkelte utlendinger slo seg til for godt i Bergen i høymiddelalderen, og gled helt inn i det bergenske bysamfunnet.³³² På 1400-tallet hadde hanseatene sine egne sognekirker, og de hadde ekstraterritoriale privilegier fra den norske kongen. Derfor var nok det nære båndet mellom tyskerne og fransiskanerne i senmiddelalderen mer preget av at det var mange tyske medlemmer i fransiskanerordenen i Norge. Fransiskanernes nære forhold til hanseatene i Bergen var unikt i hele Norge og fikk stor betydning for fransiskanerkonventets inntekter. Det viser også et nært samarbeid mellom fransiskanerkonventet i Bergen og Lübeck. Selv om dette forholdet gjelder kun for Bergen, er det et vitnesbyrd om hva fransiskanerne betydde for den utenlandske befolkningen, som utover senmiddelalderen var en integrert del av det norske samfunnet.

2.4 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg sett på fransiskanernes forhold til befolkningen, og det kommer fram at de hadde flere sosiale roller utenom de religiøse. Deres utadvendthet gjorde at de hadde mye kontakt med befolkningen, men ulik for de forskjellige sosiale gruppene i landet, og ulik også over tid. Fransiskanerne hadde et nært forhold til kongemakten i etableringsfasen, og rollen som sendemenn og muligens kongens rådgivere må ha gitt dem en høy posisjon i samfunnet. Etter at Norge og Sverige fikk felles konge, kan vi ikke lenger se en klar favorisering av fransiskanerne i Norge av kongemakten. Etter Kalmarunionen var kongene sjelden her i landet, men fransiskanerne fortsatte å være en favorisert orden blant de kongelige i Norden utover senmiddelalderen.

Konflikten med sekulærgeistligheten forteller om hvordan fransiskanerne ble mottatt i samfunnet av de norske geistlige. Konflikten i seg selv er et vitnesbyrd om at det var en reell konkurranse om tilhørere, som igjen tyder på at de var populære blant den vanlige

---

³³² Helle 1995 s. 474.

befolkningen. På 1300-tallet ble fransiskanerne ofte brukt som vitner av sekulærgeistlige. Titulaturen de blir gitt i vitnebrev viser at de ble høyt ansett. Dette har nok sammenheng med fransiskanernes nære forhold til paven, men også at de etter hvert ble regnet for å være en lærd orden.

Fransiskanernes kontakt med den norske lekbefolkningen utenom religiøse tjenester gikk for det meste ut på salg av eiendom og rollen som vitnemenn. Gjennom disse oppgavene må de ha kommet i kontakt med mange, og ikke bare byfolk. Hvorvidt størrelsen på byene hadde noe å si for fransiskanernes innflytelse, kommer an på om deres virksomhet var begrenset til byene. Jeg vil påstå at den ikke var det. Jeg vil tillegge termineringen større betydning enn tidligere gjort, nettopp på grunn av den spredte befolkningen. Men grunnlaget for å undersøke fransiskanernes betydning for befolkningen på landsbygda er liten. Termineringen alene er ikke bevis på at fransiskanerne ble av betydning der, men nettopp for Norges del må den ha vært viktig for å nå ut til folk. Likevel er det nok rimelig å tenke at det var i byene de fikk mest kontakt med befolkningen, nettopp fordi det var der konventene lå. Hva den norske befolkningen syntes om fransiskanerne, er vanskelig å si på grunnlag av kildematerialet. Vi har tre eksempler på at de ble fysisk angrepet av geistlige og lekfolk, men så var det som oftest slike hendelser som ble nedskrevet i middelalderen. Vi har derimot to bevarte brev som viser en hengivenhet for fransiskanerordenen, ett fra en adelskvinne og ett fra en biskop, begge fra tiden før reformasjonen, som uttrykte et ønske om at fransiskanerne skulle fortsette med sin forkynnelse og sine gode gjerninger. De utenlandske kjøpmennene utgjorde en stor tilhengerskare, først og fremst i Bergen. I startfasen var nok fransiskanernes konvent et slags fristed for dem, ved at de stod utenfor biskopens jurisdiksjon. Etter hvert ble hanseatene mer eller mindre fastboende, og i senmiddelalderen stod tyskerne for mye av rekrutteringen til konventet i Bergen.

3. Fransiskanernes åndelige betydning for nordmenn

Vi har sett at fransiskanerne var mye i kontakt med den norske befolkningen utenom deres pastorale oppgaver, og jeg har forsøkt å gi et bilde av hvordan fransiskanerne ble oppfattet av den norske befolkningen, og hvordan forholdet var mellom dem. Men kilder som viser fransiskanerne i kontakt med befolkningen, trenger ikke nødvendigvis vise noen åndelig hengivenhet for ordenen fra nordmennenes side. I dette kapitlet ønsker jeg å gå mer inn på hva den fransiskanske spiritualiteten betydde for nordmenn. Resultatet vil uansett bli ufullstendig, siden det er basert på tilfeldig overlevert kildemateriale. Mitt håp er at det i det minste skal kunne gi en idé om hva fransiskanerne betydde her. Spørsmål jeg vil svare på i dette kapitlet er: Benyttet nordmenn seg av fransiskanernes religiøse tjenester? Betydde fransiskanernes budskap noe åndelig sett for den norske befolkningen? Hvorfor gikk nordmenn inn i ordenen?

3.1 Benyttet nordmenn seg av fransiskanernes religiøse tjenester?

En måte å belyse nordmennenes forhold til fransiskanernes spiritualitet på er å se på hvorvidt nordmenn benyttet seg av fransiskanernes religiøse tjenester. Med religiøse tjenester mener jeg de religiøse oppgavene fransiskanerne utførte for befolkningen i hverdagen, som skriftemål og gudstjenester. Andre religiøse tjenester var bønnehold og sjelemesser, men disse tjenestene fikk man ved døden, og de går derfor under testamenter. Det vi har av kilder som kan fortelle om fransiskanernes religiøse oppgaver i Norge, er hovedsakelig pavebrev, de fleste fra 1200-tallet, som stadfester fransiskanernes rett til å høre skriftemål, preke, holde gudstjenester med nattverd og begrave folk.

Den fransiskanske prekestilen

Det var gjennom forkynnelse og prekener at nordmenn ble kjent med den fransiskanske spiritualiteten. Fransiskanernes prekener skulle som nevnt være oppløftende og symbolrike, og hovedbudskapet i forkynnelsen var den menneskelige Jesus, viktigheten av nestekjærlighet mot de trengende i samfunnet, og likheten mellom alle skapninger. Forkynnelsen ble ofte framført utenførs og i form av sanger. De skilte seg derfor mye fra de tradisjonelle moralprekenene, som ofte var autoritære og nedlatende. Nedkvitne skriver om de sekulære prestene: "Prestene var åpenbart mer opptatt av å oppnå lydighet og underkastelse enn å gi

hjelp til et aktivt kristent liv.”³³³ Vi må anta at tiggerbrødrenes nye prekemåte med rikelig anvendelse av eksempelfortellinger, også har nådd Norge.³³⁴ Tiggerordenene skulle preke på folkemålet,³³⁵ noe som må ha hjulpet dem med å nå ut til en større del av befolkningen i de landene de holdt til i. Dominikanerne var til stede i Norge før fransiskanerne, og slik sett ville befolkningen ha blitt introdusert til denne nye prekestilen før fransiskanerne kom. Men fordi dominikanerne i Norge antakelig var mer opptatt av opplæring av kapittelgeistlige, kan fransiskanerne ha vært flinkere til å nå lekfolk med sine prekener.

Mark Galli hevdet: ”selv om hele samfunnet trodde på Gud, var det som om Gud var virkelig for første gang når Frans snakket.”³³⁶ Men Frans selv kom aldri til Norge, eller Norden. Var de nordiske fransiskanerne like flinke som han til å bevege folkemasser med symboler og fortellinger? For å bli opptatt i ordenen måtte man først gå gjennom et prøvear som novise³³⁷ der man lærte ordensregelen grundig. I ordensregelen skrev Frans:

Jeg ber også og oppfordrer disse brødrene om at deres veltalenhet i de preknene de holder må være overveiet og ren, til nytte og oppbyggelse for folket, ved at de kortfattet taler til dem om dyder og laster, straffen og herligheten.³³⁸

Ordensregelen gir en pekepinn på hvordan fransiskanerne her til lands opptrådte, for vi må anta at fransiskanerne i Norge for det meste opptrådte i tråd med ordensregelen.³³⁹ Vi må også anta at fransiskanernes prekener var de samme i Norge som i andre land, og at de ikke skilte seg alt for mye fra Frans’ eksempel. Den tidligste kilden i det norske diplomaterialet som gjelder fransiskanernes prekerett, er fra 1239, der pave Gregorius IX ba om at sekulærgeistligheten måtte støtte opp under fransiskanernes prekerettigheter. Det ble lagt til at hvis fransiskanerne forsøkte å skaffe seg penger, skulle de dømmes som bedragerere.³⁴⁰ Vi har sett at fransiskanerne ble gitt privilegiebrev flere ganger i etableringsfasen, og de fleste av dem gikk ut på rettigheter overfor sekulærgeistligheten. I 1297 kom pave Bonifacius VIII med et tillegg til fransiskanerordenens tidligere gitte privilegiebrev, som gikk ut på fransiskanernes rettigheter overfor sekulærgeistligheten til å preke, høre skriftemål, pålegge pøniten og begrave døde.³⁴¹ Men ikke en eneste av de nordiske fransiskanernes prekener er overlevert i

---

³³³ Nedkvitne 1991 s. 295.

³³⁴ Molland i KLNLM ”Predikan” sp. 428.

³³⁵ Helle 1995 s. 628.

³³⁶ Galli 2005 s. 59.

³³⁷ DN IX nr. 19, Reg. 1223 kap. II: ”Om dem som vil ta på seg dette livet og hvordan de skal opptas”

³³⁸ Reg. 1223 kap. IX. ”Om predikantene”

³³⁹ Vi har derimot en kilde på at en fransiskaner Mattis drepte en mann i 1530, DN VIII nr. 623, men det er flere eksempler av dårlig oppførsel blant munkene i slutten av senmiddelalderen.

³⁴⁰ DN IX nr. 4.

³⁴¹ DN IX nr. 73.

skriftlig form.³⁴² Hvorvidt den fransiskanske prekestilen appellerte til nordmenn vil best vise seg gjennom valg av fransiskanere som skriftefedre, hvor mange som deltok på deres gudstjenester, hvor mange som testamenterte til dem og hvor mange som gikk inn i ordenen.

Fransiskanere som skriftefedre for nordmenn

På det fjerde Laterankonsilet i 1215 ble det bestemt at alle over 12 år måtte gå til privat skrifte minst én gang i året. Påbudet ble tatt inn i Borgartings nye kristenrett fra 1260-årene.³⁴³ Hvis noen begikk religiøse lovbrudd i Norge, som for eksempel spådom, blot, søndagsarbeid og frilleliv, var straffen vanligvis landsforvisning. Straffen kunne avløses ved å *ganga til skripta og bæta vid krist*.³⁴⁴ Den botferdige fikk forlatelse for sine synder gjennom botssakramentet etter skriftemålet.³⁴⁵ I skriftemålet skulle presten foreta en individuell vurdering av synden, og han skulle fremfor alt undersøke om det lå oppriktig anger bak bekjennelsen, og om nødvendig oppfordre synderen til å angre.³⁴⁶ Botshandlingen som løste vedkommende fra synden, var for eksempel bønnehold, knefall, faste, pilegrimsreiser, almisser, og fra senmiddelalderen av også pengebøter.³⁴⁷

Det var sognepresten som var prestegjeldets sjelesørger, og det var han som var berettiget til å høre skriftemål, utdele nattverden og gjøre tjenester ved begravelser og vielser, mens de øvrige prestene kun hadde rett til å døpe barn og feire messe.³⁴⁸ Men på 1200-tallet fikk også dominikanerne og fransiskanerne lov til å ta imot skriftemål. Frans av Assisi la stor vekt på botssakramentet nettopp fordi det fremhevet at folk hadde ansvar for sin egen frelse. Han ville oppfordre folk til å bli bedre mennesker og praktisere nestekjærlighet og å be om tilgivelse når de gjorde noe galt. Litt spissformulert kan man si at skriftemål og bot var hele poenget med forkynnelsen. Hvis folk hørte på fransiskanernes prekener, men ikke gikk til skriftemål, hadde de ikke blitt bedre kristne av den grunn.

Vi vet ikke hvor mange nordmenn som gikk til skrifte hos en fransiskaner. Vi vet at lendmannen Andres Nikolasson hadde med seg fransiskaneren Mauritius på pilegrimsreise, fordi Mauritius skrev en reiseskildring om det,³⁴⁹ og derfor er det grunn til å tro at han også opptrådte som hans personlige kapellan og skriftefar. Det kan som nevnt også tenkes at Håkon

---

³⁴² Rasmussen, J.N. 2005 s. 19.

³⁴³ Nedkvitne 2000 s. 296.

³⁴⁴ Gallén i KLNLM "Botsakrament" sp. 187.

³⁴⁵ Gallén i KLNLM "Botsakrament" sp. 181.

³⁴⁶ Bagge 2004 s. 205.

³⁴⁷ Sigurdsson 1999 s. 180.

³⁴⁸ Bang 1887 s. 180.

³⁴⁹ Storm 1880: "Itinerarium in terram sanctam" i *Monumenta Historica Norvegiæ* s. 165-168.

V hadde fransiskaneren Botolf som sin skriftefar eller rådgiver, siden han antakelig var med i kongens følge i Trondheim i 1313.³⁵⁰ Det er derfor tenkelig at fransiskanerne i hvert fall på 1200-tallet var skriftefedre for konger og adel. Vi vet ingenting sikkert, for skriftemålet var et privat anliggende og ble derfor ikke skrevet ned. De fleste brevene i det norske diplomaterialet angående fransiskanernes skrifterett, gjelder hele ordenen, og ikke bare Norden eller Norge.

Det vi kan spørre oss er om det var *behov* for fransiskanerne som skriftefedre. I europeisk forskning blir behovet for tiggerbrødre som skriftefedre forklart med at byene hadde for få, og i noen tilfeller udyktige, prester i forhold til befolkningen. Men i skandinavisk forskning har det blitt lagt vekt på at det var i de tynt befolkede områdene i Norden at det var behov for tiggerbrødre. Dette henger sammen med termineringen, som gjorde at fransiskanerne gikk ut i distriktene og forkynte. Gallén skriver: ”I Norden, där städerna voro obetydliga, voro de i synnerhet i glest bebyggda trakter till stor hjälp för prästerskapet.”³⁵¹ Det er et poeng at det nettopp var der befolkningen var spredt og prestene få, at det var et reelt behov for fransiskanere som forkynnere og skriftefedre. En annen faktor som spiller inn er den utenlandske befolkningen. I Norge utgjorde de utenlandske kjøpmennene en stor del av befolkningen i byene, særlig i Bergen. Helle mener det var på grunn av dem at det var behov for tiggerordenene: ”I Bergen var det, antakeligvis på grunn av tilstrømmingen av folk utenfra i sommermånedene, behov for tiggerbrødrenes forkynnelse og sjelesorg i tillegg til de vanlige sogneprestenes virksomhet.”³⁵² Og av de hanseatiske testamentene³⁵³ ser vi at de utenlandske kjøpmennene utgjorde en stor velgjørerkrets.

Det hadde kanskje også noe å gjøre med hva folk foretrakk. Kanskje syntes nordmenn, som folk ellers ute i Europa, at prestene ikke holdt mål. Som Lange påpekte, var befolkningens forhold til sognepresten et påtvunget og lovbestemt forhold, men til munkene var forholdet ”stundum hemmelig tilsneget, og følgelig et kjærligheds- og tillidsforhold.”³⁵⁴ Johnny Jakobsen, som skrev avhandling om dominikanerordenen i Danmark, hevdet: “Almuen i byerne foretrak at bekende deres synder til tiggerbrødrene, fordi de her slap med mildere bodsstraffe end hos sognepresterne.”³⁵⁵ Det er umulig å bekrefte eller avkrefte denne påstanden for Norges del, fordi det ikke går an å sammenligne bodsstraffene fransiskanerne ga de som skriftet, med hva sogneprestene ga, siden dette ikke ble skrevet ned. Men det er godt

---

³⁵⁰ DN III nr. 99.

³⁵¹ Gallén i KLNLM ”Franciscanorden” sp. 564.

³⁵² Helle 1982 s. 610

³⁵³ Se vedlegg 2 s. 108.

³⁵⁴ Lange 1856 s. 170.

³⁵⁵ Jakobsen 2008 s. 69.

mulig at fransiskanerne ga mildere botsstraffer med tanke på at de bodde blant befolkningen og var avhengig av almisser og arbeid, og derfor ville gjøre et godt inntrykk. Fransiskanerne var også holdt for å være spesielt fredelige og ydmyke mennesker, og kanskje bidro deres milde fremtreden til å vinne skriftere på. Videre skriver Jakobsen:

Ifølge den normanniske prædikebroder Guillaume Pepin, der virkede i tiden frem mod Reformationen, var det en fordel for almindelige mennesker at kunne skrifte til en tiggerbroder, ”..da de rødmer over at skulle bekende deres synder til deres præst. Dertil er mange præster uvidende og usikre, og ved ikke hvordan de skal skelne imellem synderne.”³⁵⁶

Fordi det ikke finns kilder som forteller noe om *hvorfor* nordmenn gikk til skrifte hos en fransiskaner, er det vanskelig å si om det som dominikaneren Pepin hevdet, var tilfellet i Norge. Det kan virke sannsynlig at folk syntes det var pinlig å skrifte til sin egen sogneprest, siden han som oftest var den som hadde vært med dem siden barndommen og kjente dem godt, og at de derfor foretrakk å skrifte for en tiggerbror. Fransiskanerne og dominikanerne hadde nettopp som sitt mål å få folk til å overvinne frykt eller skamfølelse for å bekjenne sine synder. De var med å utforme botshåndbøker for prester som skulle hjelpe dem med dette. Botshåndbøkene ga råd til skriftefedrene om hvordan de best kunne spørre ut en botskandidat.³⁵⁷ Hvis vi så legger til grunn det som har blitt foreslått for Europas, og også Norges del,³⁵⁸ at dominikanerne hovedsakelig tiltrakk seg en intellektuell elite, er det tenkelig at den norske lekbefolkningen oftere hadde fransiskanere enn dominikanere som skriftefedre. Det at fransiskanerne tilhørte en religiøs orden, kan også ha gjort dem mer attraktive som skriftefedre enn prestene. I tillegg kan deres forkynnelse, som fransiskanerne ofte utførte utendørs og der folk samlet seg, ha appellert til nordmenn og gjort at de valgte dem som skriftefedre.

Fransiskanske gudstjenester

Ingen skriftlige kilder kan fortelle noe om hvordan en fransiskansk gudstjeneste foregikk i Norge. Men det kommer fram i forbindelse med pavenes statutter angående fransiskanernes pastorale rettigheter at fransiskanerne var under alminnelig interdikt. Kirkeretten regner med to slags interdikt, *interdictum locale* eller *interdictum generale*, som var alminnelig interdikt, og var forbud mot utføring av kultiske handlinger innen et visst geografisk område, og *interdictum personale*, et forbud der enkeltpersoner ble nektet adgang til kirkegudstjenesten

---

³⁵⁶ Jakobsen 2008 s. 69.

³⁵⁷ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 229.

³⁵⁸ Kolsrud 1962 s. 39, Hommedal 1993 s. 169 og Helle 1995 s. 609.

og nattverden.³⁵⁹ Overfor geistlige var interdikt en mildere form for suspensjon, men det var relativt lett å få dispensasjon ved søknad til paven, og da kunne de få lov til å lese messe med lav stemme bak stengte dører og uten klokkeringing.³⁶⁰ Dette ser vi flere eksempler på i kildene. Pavene ga tillatelse på anmodning fra fransiskanerne til å holde gudstjeneste, og det ble alltid understreket at det måtte skje i stillhet. I et brev fra 1243 tillot pave Innocens IV fransiskanerordenens minister og brødre under alminnelig interdikt å holde gudstjeneste i sine kirker for lukkede dører, uten klokkeringing og med dempet stemme.³⁶¹ Brev med omtrent samme innhold ble gjentatt i 1246,³⁶² 1257,³⁶³ og 1297.³⁶⁴ Pavebrev som angår fransiskanske gudstjenester gjelder dog ikke Norge eller Dacia spesielt, men hele ordenen i alle provinser. I privilegiebrevene understrekes det alltid at fransiskanerne ikke fikk lov til å holde gudstjeneste for folk som var underlagt bann eller interdikt. Bannlysning, eller *excommunicatio*, var en kirkelig domsakt og straff, og personen som ble bannsatt ble nektet sosialt samkvem med sine medborgere.³⁶⁵ Men fransiskanerne fikk noen spesielle pavelige privilegier som gjorde at de kunne nå ut til en større del av befolkningen. Det kommer blant annet frem av et brev sendt 3. januar 1257, at fransiskanerne i Norden ba om å være fritatt fra bann når de oppholdt seg i geistlige hus som var bannsatt på grunn av frillelevnet, noe pave Alexander IV tillot dem.³⁶⁶ Selv om frilleforhold var forbudt, var det svært vanlig blant norske prester i høymiddelalderen,³⁶⁷ derfor må det ha vært viktig for fransiskanerne i Norge å kunne oppholde seg sammen med dem uten selv å falle i bann. Og i 1255 tilstod pave Alexander IV de som stod i tjeneste eller forretningsforhold til fransiskanerne rett til, på steder som var underkastet bann eller interdikt, å overvære gudstjenesten som fransiskanerordenen var tillatt å holde under slike omstendigheter.³⁶⁸

Selv om vi ikke har noe skriftlig bevis på hvor mange nordmenn som deltok på fransiskanske gudstjenester, reflekterer konflikten mellom fransiskanerne og

---

³⁵⁹ Seierstad i KLNLM "Excommunicatio og interdikt" sp. 79.

³⁶⁰ Seierstad i KLNLM "Excommunicatio og interdikt" sp. 81.

³⁶¹ DN IX nr. 7.

³⁶² DN IX nr. 15.

³⁶³ DN IX nr. 44.

³⁶⁴ DN IX nr. 7.

³⁶⁵ Seierstad i KLNLM "Excommunicatio og interdikt" sp. 78.

³⁶⁶ DN IX nr. 37.

³⁶⁷ Sigurdsson 1999 s. 171.

³⁶⁸ DN IX nr. 30. De det er snakk om her og som stod i tjeneste- eller forretningsforhold til fransiskanerne, var antakeligvis medlemmer av tredjeordenen.

sekulærgeistligheten, og også de store konventene fransiskanerne etterlot seg,³⁶⁹ at fransiskanerne hadde mange tilhørere ved sine gudstjenester også her til lands.

3.2 Fransiskanerne nevnt i testamenter

Testamenter der fransiskanerne er nevnt er det mest konkrete beviset på nordmennenes hengivenhet for fransiskanerordenen. Testamenter uttrykker en anerkjennelse av kirkens forkynnelse av synd og bot og livet etter døden, som Bagge beskriver som ”et resultat av den nye inderlige religiøsitet som tiggerordenene og andre religiøse bevegelser søkte å skape fra 1200-tallet og utover.”³⁷⁰ Årsaken til at folk ga en kirke eller en orden gaver, var at de ville sikre seg for etterlivet. Tanken på livet etter døden utgjorde en viktig del av hverdagen for folk i middealderen, derfor var slike gaver viktige for folk flest. Foruten ved sykdom og høy alder, var det vanlig at folk gjorde testament for eksempel når de skulle ut på lange pilgrimsferder.³⁷¹ Testamentene er ikke representative for alle sosiale grupper, fordi slike skriftlige testament som oftest ble skrevet av de høytstående i samfunnet. Gaver og almisser ble som oftest gitt spontant uten at de har satt spor etter seg.³⁷² Rasmussen kom fram til at i den nordiske provinsen Dacia er navnene på ca. 600 av fransiskanerordenens velgjørere og deres gaver kjent.³⁷³ I det norske diplomaterialet fins det bevart 33 norske testament der fransiskanerne testamenteres gaver, penger og eiendom. Testamentene sprer seg utover en lang periode, det første fra kong Magnus Lagabøte i 1277, det siste i 1534, fra Norges siste erkebiskop før reformasjonen, Olav Engelbrektsson.

Sjelegavene

Fransiskanerkonventet i Oslo er nevnt flest ganger, i 17 testamenter, i Bergen ti, i Tønsberg ni, i Trondheim tre, i Konghelle tre og Marstrand er nevnt i ett testament. Brevet fra Håkon V fra 1309 der han krevde at de som skyldte fransiskanerne penger, måtte utbetale dem innen seks uker,³⁷⁴ kan tyde på at fransiskanerne i Oslo var nevnt i flere testamenter før 1309 enn de som er bevart. Det er få testamenter bevart der fransiskanerne i Trondheim er nevnt. Den

---

³⁶⁹ For eksempel var fransiskanerkonventet i Marstrand et uvanlig stort byggverk, på 39x15 meter (Gunnæs 1982 s. 183.) (Ekroll skriver at det var et 10x11 m. kor, og et 23x15,5 m. skip.)

³⁷⁰ Bagge 1997 s. 233.

³⁷¹ Hamre i KLNLM ”Testamente” sp. 230.

³⁷² Rasmussen, J.N. 2005 s. 25.

³⁷³ Rasmussen, J.N. 2005 s. 25.

³⁷⁴ DN VI nr. 73.

første sjelegaven som helt sikkert gis til et fransiskanerkonvent i Trondheim, er fra 1430.³⁷⁵ Det kalles da fortsatt Olavskirken, men Ullern kom fram til at siden det da er nevnt mellom to andre klostre, var det antakelig et fransiskanerkonvent på den tiden. Arkeologiske funn tyder derimot på at konventet i Trondheim hadde flere velgjørere enn de som er nevnt i de skriftlige kildene. Arkeolog Øystein Ekroll viser til en utgravning fra 1887 der det ble funnet hele 7 bronsegryter, en lavabo (vasketrau i et munkekloster) av bronse, to tinnkanner, deler av kleber- og leirkar, en håndkvern og en skjerding (kjelekrok over åpent ildsted). Han skriver: ”Eit så rikt utvalg av kjøkkenutstyr, pluss en lavabo som tyder på ei geistleg tilknytting, må stamme frå konventet, og den funne bygningen er kanskje ein del av kjøkkenet.”³⁷⁶ Dette tyder på at fransiskanerkonventet i Trondheim var et rikt konvent, som igjen reflekterer at fransiskanerne hadde mange velgjørere i den byen.

Mange av sjelegavene gitt til fransiskanerordenen kan forstås som almisser, som Frans av Assisi aksepterte som brødrenes normale livsgrunnlag, slik som fisk,³⁷⁷ voks,³⁷⁸ tjære,³⁷⁹ klesplagg,³⁸⁰ kyr³⁸¹ og gryter.³⁸² Man kan tenke seg at de som ga gaver i naturalia, var bønder, særlig de som ga dyr. Men man kan ikke basere seg kun på det, mange byfolk hadde også husdyr. De som ga gaver i naturalia kan også ha vært en såkalt bondeadel. Bjørkvik beskriver bondeadelen slik: ”Bønder med slik bakgrunn fungerte som lagrette menn rundt om i bygdene, og mange av dei som fylte leiande stillingar innanfor kyrkja, i rettsstellet og byadministrasjonen i seinmellomalderen, kom frå den same sosiale gruppa.”³⁸³ Det kan også hende at de som ga gaver i naturalia, ga det fordi de visste at fransiskanerne ifølge ordensregelen helst ikke skulle ta imot pengegaver og eiendom. Noen ga både penger og naturalia. De fleste gavene gitt til fransiskanerne er likevel penger eller eiendom. Uansett form og størrelse hadde alle gavene i prinsippet samme formål, nemlig at fransiskanerne i motgave skulle huske giveren og be for vedkommendes sjel, så den skulle komme hurtigst mulig gjennom skjærsilden.

Noen tilfeller faller utenom de skriftlige testamentene. Vi har ett eksempel på at en testamentarisk gave ble gitt som bot. I 1445 skulle Roar Tjodolvsson, etter et forlik med Trond Arnesson, gi en tønne tjære til fransiskanerkonventet i Tønsberg for Folkvard

---

³⁷⁵ DN V nr. 597.

³⁷⁶ Ekroll 1993 s. 152.

³⁷⁷ DN V nr. 597.

³⁷⁸ DN XI nr. 93.

³⁷⁹ DN XXI nr. 430.

³⁸⁰ DN VII nr. 302, DN II nr. 468.

³⁸¹ DN II nr. 668, DN I nr. 727.

³⁸² DN V nr. 512, DN V nr. 835.

³⁸³ Bjørkvik 1999 s. 50.

Eyvindssons sjel.³⁸⁴ Dette tilfellet har vi ikke skriftlig testamentarisk bevis for. Og vi har ett eksempel på at en fransiskaner selv prøvde å påvirke en testator til å gi gaver til fransiskanerne; i 1464 forsøkte fransiskaneren Gerik å overtale Guttorm Eyvindsson til å gi fransiskanerkonventet i Tønsberg en tomt, noe han ikke greide.³⁸⁵

I de fleste testamentene er fransiskanerne nevnt sammen med flere andre kirker og klostre, og nesten alltid sammen med dominikanerordenen. Kun fire av testamentene nevner fransiskanerne uten også å nevne dominikanerne. Disse var testamentene til Amund Gautesson,³⁸⁶ Steinar Thorgilsson,³⁸⁷ Sveinung Rolfsson³⁸⁸ og en fru Torbjørg.³⁸⁹ Det er av spesiell betydning når bare fransiskanerne er nevnt, fordi det viser at testatorene skilte mellom fransiskanerne og dominikanerne, og at de i disse tilfellene følte størst tilhørighet til fransiskanerne. I noen tilfeller ser vi at fransiskanerne blir gitt gaver i naturalia, mens dominikanerne blir gitt penger, for eksempel ga hustru Gunnbjørg fransiskanerne en stor gryte, mens dominikanerne fikk voks og penger.³⁹⁰ Dette kan reflektere at nordmenn oppfattet forskjellen mellom de to tiggerordenene, at fattigdomsregelen var strengere for fransiskanerne enn for dominikanerne.

Testamentgiverne

Vi har bevart 33 testamenter der nordmenn nevner fransiskanerne. Av de 33 testamentgiverne var to av dem konger, ni geistlige, tretten lekmenn og ni lekkvinner.³⁹¹ Fra 1200-tallet har vi bevart kun tre testamenter. Fram til 1349 er det kun mannlige givere, bortsett fra ett. Det er fra etter Svartedauden vi har bevart flest testament. Økningen i testamenter etter Svartedauden kan ha å gjøre med at befolkningen var mer redd for døden og mer bevisst på etterlivet enn før, men det kan naturligvis også ha noe å gjøre med hva som har blitt tilfeldig bevart av kilder.

De to kongelige testatorene var Magnus Lagabøte, med sin ekstraordinært store gave på 700 mark til fransiskanerkonventet i Bergen,³⁹² den andre var Magnus Eriksson, sammen

---

³⁸⁴ DN XXI nr. 430.

³⁸⁵ DN XI nr. 215: "Tha swarade førnembd herræ Guttorm j komma nu for sent ek hafuer nu gefuit hennæ til Waræ frv altære j Waræ fru kirkiaë."

³⁸⁶ DN VII nr. 302, år 1379.

³⁸⁷ DN XI nr. 93, år 1398.

³⁸⁸ DN V nr. 835, år 1461.

³⁸⁹ RN 4 nr. 303, år 1324.

³⁹⁰ DN V nr. 512.

³⁹¹ Se vedlegg nr. 1 s. 104.

³⁹² DN IV nr. 3.

med dronning Blanka.³⁹³ Magnus Eriksson og dronning Blanka viste derimot ingen spesiell favorisering av fransiskanerordenen, de ga også store gaver til flere andre ordener og kirker. Etter dem er det ingen kongelige som testamenterer til norske fransiskanerkonvent.

At ni av testamentgiverne er geistlige, vitner om et nært forhold mellom fransiskanerne og sekulærgeistligheten, til tross for konflikten mellom dem til å begynne med. Det antyder at fransiskanerne ble ansett som gode kristne forbilder av den norske geistligheten. Fransiskanerne skilte seg nok ut fra de norske prestene i livsførsel og fromhet. Det kommer blant annet frem av provinsialstatuttene at biskopene fant det nødvendig ”å holde prestene i øret.”³⁹⁴ Kanskje andre geistlige så opp til fransiskanerne og regnet dem som de mest fromme og gudfryktige på grunn av deres livsførsel, og at de derfor hadde størst nåde hos Gud. I tillegg kan nok fransiskanernes skolering og nære forhold til paven ha gitt dem en høy plass blant geistligheten, noe som også kan sees i sammenheng med at de ble brukt som vitnemenn. Fransiskanerne er første gang nevnt i et geistlig testamentet av Biskop Torfinn av Hamar fra 1284,³⁹⁵ som var biskop i Hamar i perioden 1278 til 1285. Han døde i klosteret Ter Doerst i Flandern, og det er fra der vi har testamentet. Det kommer frem i testamentet at han var i flyktighet.³⁹⁶ Kannikene Gerlak, som ga fransiskanerne fire mark i 1304,³⁹⁷ og Guttorm, som ga to mark og et halvt pund voks i 1331,³⁹⁸ tilhørte begge aristokratiet i Oslo.³⁹⁹ De andre kannikene som testamenterte til fransiskanerne, var Ogmund Olavsson, kannik i Trondheim,⁴⁰⁰ og Eyvind Olafsson og Sveinung Rolfsson, begge kanniker i Oslo.⁴⁰¹ Vi har bare bevart ett testament fra en prest, og det er fra Stein Torgilsson i Tønsberg.⁴⁰² Biskop Alf Torgeirson ga fransiskanerne i Bergen hele tienden i Skare sogn.⁴⁰³ Som vi har sett tidligere viste Stavangerbiskopene fransiskanerordenen spesiell gunst, som kan ha sammenheng med at de var deres privilegiebevarere. Bjørkvik kaller slekten til Alf Torgeirsson bondeadel.⁴⁰⁴

---

³⁹³ DN V. nr. 193, 1347: “*Item omnibus conuentibus fratrum Predicatorum Noruegie centum marchas denariorum. Item fratribus Minoribus Tantum.*”

³⁹⁴ Helle 2005 s. 211.

³⁹⁵ DN XVII nr. 878.

³⁹⁶ Han hadde vært blant de biskopene som protesterte mot at Sættargjerden ble satt til side av formynderstyret da Magnus Lagabøte døde i 1280. Protesten fikk ikke noe resultat, og biskop Torfinn valgte derfor å flykte landet sammen med erkebiskop Jon Raude og biskop Anders av Oslo av frykt for represalier fra stormennene etter at de var erklært fredløse. (Sandberg 2005 s. 208.)

³⁹⁷ DN V nr. 512.

³⁹⁸ DN III nr. 160.

³⁹⁹ Nedkvitne 2000 s. 227.

⁴⁰⁰ DN II nr. 468, 1381.

⁴⁰¹ DN II nr 627 og DN V nr. 835.

⁴⁰² DN XI nr. 93, 1398.

⁴⁰³ DN IV nr. 987.

⁴⁰⁴ Bjørkvik 1999 s. 50.

Norges siste erkebiskop, Olav Engelbrektsson, erkebiskop fra 1523 til han flyktet fra landet i 1537,⁴⁰⁵ skjenket fransiskanerkonventet i Bergen en tønne rav og en tønne spekk i 1534.⁴⁰⁶

Av testamentene ser vi at de lekmennene som testamenterte til fransiskanerne på 1200-tallet og fram til Svartedauden, hovedsakelig var adelige, på grunn av de store gavene de ga, ikke bare til fransiskanerne, men også til andre kirker og klostre. Gaute i Tolga var lendmann og baron i Tolga, og satt i systemmannsombud i Stavanger.⁴⁰⁷ Han ga brent mark til fransiskanerne i 1288.⁴⁰⁸ Siden han antakelig hadde bosted, eller i hvert fall tilknytning til Stavanger, kan det hende at han hadde blitt påvirket av gunsten som biskopene i Stavanger viste fransiskanerordenen til å nevne dem i sitt testament. At fyrst Wizlaw av Rügen testamenterte penger til blant andre fransiskanerne,⁴⁰⁹ skyldtes vel kong Håkon Vs innflytelse. Kona til Håkon V, Eufemia, var nemlig barnebarnet til fyrsten.⁴¹⁰ Bjarne Erlingsson av Bjarkøy og Giske var i sin tid landets største private jordeier,⁴¹¹ og det at han ga penger til fransiskanerkonventene i Bergen, Tønsberg, Oslo og Konghelle i 1308,⁴¹² viser både at han var rik, og at han viste fransiskanerordenen stor gunst, siden han støttet alle landets konventer på den tiden, bortsett fra Marstrand. Bjarne Audunsson, som studerte sammen med Bjarne Erlingsson i Bologna, var en av Håkon Vs mest betrodde rådgivere, i noen år hans seglbevarer og senere fehirde i Tønsberg.⁴¹³ Han ga i 1320 fem mark til fransiskanerkonventet i Tønsberg.⁴¹⁴ Eindride Simonsson var lagmann,⁴¹⁵ og han ga en mark til fransiskanerne.⁴¹⁶ Testamentet hans, der fransiskanerne er nevnt, er et tillegg til et eldre testament fra 1335.⁴¹⁷ Testamentet fra 1337, der han ga gaver til fransiskanerne, dominikanerne, lille Kristkirken i Bergen, Nonneseter og Mariakirken i Bergen, kan tyde på at han i mellomtiden hadde fått et bedre inntrykk av tiggerordenene. Det er tenkelig at han på den tiden hadde fått bedre kjennskap til dem gjennom for eksempel vitneutstedelser der de var til stede. Tor Arnesson ga i 1349 fransiskanerne *grusener* (våpenkjole), *skyr sill* (et framstykke som hørte til hærklærne) og en hest,⁴¹⁸ noe som tyder på at han tilhørte det norske aristokratiet. Giverne før

---

⁴⁰⁵ Rian 2003 7 s. 126.

⁴⁰⁶ DN XII nr. 551.

⁴⁰⁷ Helle 1972 s. 353.

⁴⁰⁸ DN II nr. 24.

⁴⁰⁹ RN 3 nr. 66.

⁴¹⁰ Nedkvitne 1991 s. 308.

⁴¹¹ Helle 2005 s. 272.

⁴¹² DN XV nr. 1.

⁴¹³ Helle 2005 s. 229.

⁴¹⁴ DN XVI nr. 2.

⁴¹⁵ Helle 1972 s. 449.

⁴¹⁶ DN I nr. 243.

⁴¹⁷ DN XVI nr. 233.

⁴¹⁸ DN XI nr. 40, definisjonene har jeg fra Norrøn ordbok, 2004. Red.: Heggstad, Hødnebo og Simensen.

Svartedauden ser dermed ut til å ha vært hovedsakelig velstående personer, og medlemmer av aristokratiet.

Etter Svartedauden mistet Norge en stor del av aristokratiet. Senmiddelalderens aristokrati bestod av en høyadel av riddere og en lavadel av væpnere, og omkring 1500 var det bare en håndfull norske høyadelsætter igjen.⁴¹⁹ Bagge og Mykland anslår antall adelsfamilier omkring 1320 til å være ca. 500, og omkring 1450 til ca. 200, på grunnlag av opptelling av våpenskjold og segl i diplomene, men konkluderer med at det er usikkert i hvor stor grad disse familiene skilte seg fra det vanlige bondesamfunnet og hvilket økonomisk grunnlag de hadde. De ser som en mulig forklaring at det dreier seg om en lokal adel som i realiteten var blitt storbønder som formelt opprettholdt sitt adelskap,⁴²⁰ det som Bjørkvik kalte bondeadel. Det norske aristokratiets tilbakegang i Norge ser likevel ikke ut til å ha påvirket fransiskanernes testamentgaver. Det er som nevnt bevart flere fra etter 1350 enn før. Det er imidlertid bevart færre testament fra lekmenn etter Svartedauden (seks) enn før (syv), noe som nettopp kan gjenspeile en nedgang i aristokratiet. Dette er igjen basert på tilfeldig bevarte skriftlige kilder.

Av testamentgivere fra 1400-tallet vet vi at Jon Martinsson var ridder og riksråd og stammet fra den mektige Sudrheimsætten.⁴²¹ I testamentet sitt skrev han, etter å ha nevnt fransiskanerne, "hvis broder ieg og er", noe som tyder på at han selv var fransiskaner, da medlem av tertiærordenen. Han kalte seg også dominikaner. Arvid Ingjeldsson, som ga fransiskanerkonventet i Trondheim 30 fisker,⁴²² var rådmann i Bergen.⁴²³ Noen av giverne i senmiddelalderen var store jordeiere. Håkon Torsteinsson, som ga en mark til fransiskanerne,⁴²⁴ Stumpe bodde på Okestad i Nannestad og eide eiendom i Oslo,⁴²⁵ og Matias Pedersson ga fransiskanerne i Tønsberg en ødegård i Vestfold.⁴²⁶ Vi har også to eksempler på lekmenn som ikke hadde like høy rang og formue som de ovennevnte. Amund Gautesson ga i 1379 et vevstykke til fransiskanerne til evig bønnehold for sin venn sira Guttorm Sigurdsson,⁴²⁷ og Faste Guttormsen ga i 1509 verdien av en vågs gryte til fransiskanerne i Trondheim.⁴²⁸ I brevtæksten til testamentet til Faste Guttormsen står det: "*for Faste*

---

⁴¹⁹ Helle 1991 s. 88.

⁴²⁰ Bagge og Mykland 1998 s. 35.

⁴²¹ Bagge 2005 s. 216.

⁴²² DN V nr. 597.

⁴²³ Helle 1999 s. 139.

⁴²⁴ DN II nr. 668.

⁴²⁵ Nedkvitne 2000 s. 171.

⁴²⁶ DN XXI nr. 577.

⁴²⁷ DN VII nr. 302, RN 7 nr. 825.

⁴²⁸ DN XIV nr. 231.

Gwtormsson siel j Awnesstet”, der ”j Awnesstet” sannsynligvis refererer til der han bodde, som, i likhet med gaven han ga, kan tyde på at han var bonde.

Ni av de 33 testamentgiverne er kvinner. I en tid da kvinners rettigheter var minimale, må fransiskanernes åpenhet til alle samfunnsgrupper og fokus på likhet mellom alle skapninger ha appellert til kvinner. Fra tiden etter Svartedauden er det bevart flere testamenter gitt av kvinner (syv) enn testamenter gitt av lekmenn (seks). At alle de kvinnelige testamentene, bortsett fra ett, er fra tiden etter Svartedauden, kan reflektere hvordan situasjonen forandret seg etter Svartedauden, ved at mange enker ble sittende igjen med eiendom. Dette gjelder spesielt testamentene gitt ganske nært etter Svartedauden, fra Elin Thordsdatter,⁴²⁹ Jorunn Jamæltsdatter,⁴³⁰ Sigrid Andresdatter⁴³¹ og Aasa Salmundsdatter.⁴³² Fru Torbjørg er den eneste kvinnelige testatoren fra før Svartedauden som testamenterte til fransiskanerne. Gaven var i tillegg veldig stor, hun ga 35 mark til fransiskanerne i Bergen,⁴³³ og nevnte ikke dominikanerne. Fruetittelen indikerer at hun var adelig, noe også den store pengesummen tyder på. På 1400-tallet er det bevart testamenter fra to kvinner som antakelig ikke var bykvinner. Gro Torgeirsdatter ga kyr som sjelegaver, blant annet til Digranes kirke, som trolig var hennes sognekirke, noe som kan indikere at hun bodde på landet.⁴³⁴ Gudrun Torbjørnsdatter var antakelig heller ikke bykvinne, siden det kommer frem at hun eide en gård i Fevik i Holte sogn, og at hun ga en ku til Holte kirke, som da antakelig var hennes sognekirke.⁴³⁵ De fleste kvinnelige testatorene tilhørte imidlertid det øverste sjiktet i samfunnet, slik som hustru Gunnbjørg, Jorunn Jamæltsdatter og Sigrid Andresdatter. Mannen til Aasa Salmundsdatter, Rane Eyvindsson, var fehirde,⁴³⁶ og derfor kan vi tenke oss at også hun var velstående. Det kommer blant annet fram av sjelegavene de ga og titlene ”fru” og ”hustru”.⁴³⁷ Anne Ottedatter Kane tilhørte stormannsætten Kane. Det at hun testamenterte hele Husvik til fransiskanerne i Tønsberg,⁴³⁸ viser både at hun var en velstående kvinne, og at hun hadde en spesiell hengivenhet for fransiskanerordenen.

---

⁴²⁹ DN IV nr. 359, år 1352.

⁴³⁰ DN IV nr. 411, år 1360.

⁴³¹ DN III nr. 433, år 1381.

⁴³² DN IV nr. 660, år 1396.

⁴³³ RN 4 nr. 303.

⁴³⁴ DN I nr. 727.

⁴³⁵ DN V nr. 856.

⁴³⁶ Johnsen 1929 s. 236.

⁴³⁷ Væpneres koner ble fra slutten av 1300-tallet gjerne titulert húsfrú eller hústrú. (Kjellberg i KLNMM ”Titulaturer” sp. 399.)

⁴³⁸ DN XI nr. 409.

Etter de bevarte kildene å dømme var de personene som testamenterte gaver til fransiskanerne i middelalderen, hovedsakelig velstående, dog ikke nødvendigvis byfolk. Rasmussen mener det var nettopp de velståendes tilsynelatende begunstiging av tiggerordenene som var et kritikkverdig forhold som bidro til at det lutherske angrep på tiggerordenene på 1500-tallet falt i god jord hos deler av befolkningen.⁴³⁹ Man kan spørre seg hvorfor den ordenen som satte størst fokus på fattigdom appellerte til de rikeste i samfunnet. En forklaring er at i middelalderen var det å møte en fattig det samme som å bli stilt ovenfor Kristus selv.⁴⁴⁰ Å gi til den fattige fransiskanerordenen var kanskje en måte å nærme seg fattigdomsidealet på. Jesus hadde vært fattig, derfor var tanken at de fattige hadde større nåde hos Gud. Rikdom ble forbundet med synd, og rikdom ble enda mer synlig med byutviklingen. Det var blant annet det Duby forklarte tiggerordenens popularitet i høymiddelalderen med; kjøpmennene i byene lettet samvittigheten sin ved å gi de fattige penger på dødsleiet. En annen årsak kan være at man i middelalderen tenkte at Gud generelt så mildere på dem som viste gavmildhet mot fattige og mot geistlige stiftelser, og hos fransiskanerne var jo begge disse kategoriene samlet i én. For alle disse personene må likevel religiøs hengivenhet for fransiskanerne ha spilt en rolle i deres gavmildhet mot ordenen. Det de skriftlige kildene dokumenterer, er imidlertid hvem som hadde ressurser til å gi gaver og testamenter. Det beviser ikke at de fattige var mindre vennlig stemt mot fransiskanerne.

Religiøse tjenester for etterlivet

At fransiskanerne ble nevnt i testamenter, er én ting, men at de i noen tilfeller også ble valgt til bønnehold og sjelemesser er av større betydning, fordi det viser at fransiskanerne ble ansett for å være den ordenen som best kunne sikre et godt etterliv. Tanken bak å ha en messe for seg selv i en kirke eller en orden var at det skulle bevege Gud og få ham til å se i nåde til den døde sjelen som messen ble holdt for.⁴⁴¹ Av de 33 testamentene nevner elleve av dem at de skal ha bønnehold eller sjelemesse hos fransiskanerne. De som ønsket dette før Svartedauden, var Bjarne Erlingsson, Bjarne Audunsson og Eindride Simonsson. Det er tenkelig at adelen i høymiddelalderen ville etterligne kongenes gunst overfor fransiskanerordenen. Fra etter Svartedauden ga Amund Gautesson fransiskanerne et stykke vev for bønnehold, mens dominikanerne ikke ble gitt noe. Jon Marteinsson skrev at han ville *nyde en Sjelemesse hver*

---

⁴³⁹ Rasmussen, J.N. 2005 s. 26.

⁴⁴⁰ Schumacher 2005 s. 71.

⁴⁴¹ Molland i KLNLM "Årtidhold" s. 453.

Fredag,⁴⁴² hos fransiskanerne. Håkon Thorsteinsson ga en ku og en mark til ”offers”. Gro Torgeirsdatter ga for bønnehold, Gudrun Thorbjørnsdatter ga gaven *firir Haluards Saal*, Alf Torgeirsson *for begengelse for wor siel*, for Faste Guttormsson skulle det leses 20 messer, og Anne Ottedatter Kane skulle ha en evig messe hver tirsdag for sin og sine foreldres sjeler.

Fransiskanerne hadde også rett til å begrave de som ønsket det. Det første pavebrevet som nevner dette, er fra 1250, der pave Innocens IV bestemte at det måtte stå enhver fritt å la seg begrave hos fransiskanerne.⁴⁴³ En fransiskansk begravelse foregikk på den måten at man i prosesjon og med korset avhentet likene på hjemstedene og førte dem til begravelseplassene. Dette kommer fram av privilegiebrevet fra pave Bonifacius VIII.⁴⁴⁴ Det måtte først gis rett fra sognekirken, fordi det betydde tap av inntekter for den. I en tid da etterlivet betydde så mye, er valg av gravplass av stor verdi når man skal prøve å bestemme fransiskanernes religiøse betydning for nordmenn. Det var ikke likegyldig hvilken kirke man valgte å begrave seg ved, og i senmiddelalderen rangerte store klosterkirker høyere enn vanlige sognekirker.⁴⁴⁵ Mange klostre og konvent hadde et omfattende kontaktnett av velgjørere fra ulike samfunnsklasser, og det var ikke uvanlig at rike personer valgte seg gravplass ved domkirker, kloster eller konvent, heller enn ved sognekirken.⁴⁴⁶ Fra Norge har vi seks bevis på at nordmenn valgte seg gravplass ved et fransiskanerkonvent. Som nevnt valgte kong Magnus Lagabøte fransiskanerkonventet i Bergen som sitt begravelsessted.⁴⁴⁷ I Islandske Annaler står det at de tyske sjørøverne som kalte seg Vitalinerne, lot begrave en av sine anførere ved fransiskanerkonventet i Bergen.⁴⁴⁸ Lange skrev at dette skjedde ”med stor stads hos minoritterne.”⁴⁴⁹ I 1360 ble fru Jorunn Jamæltsdatter begravd ved fransiskanerkirken i Tønsberg.⁴⁵⁰ Aasa Salmundsdatter i Selvik valgte seg gravsted hos fransiskanerne i Tønsberg, der hennes mann Rane Eyvindsson lå begravd.⁴⁵¹ Det kommer frem av salgsbrevet utført av gardianen Henrik Monsen, at Anne Ottedatter Kane valgte å begrave seg ved fransiskanerkonventet i Tønsberg.⁴⁵² Disse seks er de eneste begravelsene vi har bevart skriftlig bevis for. Men antakelig var det mange flere som valgte å begrave seg hos

---

⁴⁴² DN XVI nr. 42.

⁴⁴³ DN IX nr. 26.

⁴⁴⁴ DN IX nr. 73.

⁴⁴⁵ Bagge 2005 s. 218.

⁴⁴⁶ Pernler 1999 s. 44.

⁴⁴⁷ DN IV nr. 3. ”(...) *quod cum nos ex hac vita, vocante domino, migrare contigerit apud fratres Minores Bergis ecclesiasticam providente domino eligimus sepulturam.*”

⁴⁴⁸ Isl. Ann. 422. ”annar het Mækinborg enn herra næinn Albrigt ok fell han i bardaganum ok var iardadr inn at brædra.” Han var en slektning av den svenske kong Albrekt, som falt under angrepet på Bergen i 1393.

⁴⁴⁹ Lange 1856 s. 342.

⁴⁵⁰ DN IV nr. 411 og RN 6 nr. 706.

⁴⁵¹ DN IV nr. 660.

⁴⁵² DN XI nr. 629, år 1535: ”(...)som hustrv Anna gaff for syn legher stadh.”

fransiskanerne. Øystein Ekroll peker på at ved utgravingen av fransiskanerkonventet i Trondheim ble det funnet en konsentrasjon av mannlige skjelett med stor kroppshøyde, god beinbygning og svake muskelfester, som tyder på at disse hadde hatt et godt kosthold, men ikke hardt fysisk arbeid,⁴⁵³ noe som viser at de gravlagte her antakelig var av overklassen. Dette gjenspeiler samtidig manglene i kildematerialet, siden vi ikke har noen skriftlige bevis på begravelser ved fransiskanerkonventet i Trondheim.

Bergensfarernes testamenter

Det er bevart en god del hanseatiske testamenter der fransiskanerne er nevnt, takket være Friedrich Bruns som i 1900 samlet disse i ”Die Testamente der Lübecker Bergenfahrer.”⁴⁵⁴ Testamentene ble skrevet av de såkalte bergensfarerne. Fra 1307 til 1529 er det bevart 231 hanseatiske testamenter. Jeg har tatt med de testamentene som inneholder ordene *fratribus minoribus, mendicantibus, grawen broderen, barveten broderen, den mynren broderen, s. Oleves kerke, dat grawen closter og grawen monneken closter*. I noen tilfeller har en testator opprettet flere testament. Jeg har bare med den yngre i tillegg hvis den nye inneholder en forandring i forhold til sjelegaven til fransiskanerne. Mange av testatorene nevner også bare St. Katharina- og St. Dorotheagildet, uten å nevne fransiskanerne, og disse har jeg ikke med, selv om gildet hadde en tilknytning til fransiskanerkonventet. Ut ifra disse kriteriene kom jeg fram til 102 av 231 testamenter.⁴⁵⁵

De fleste testatorene gir til fransiskanerkonventet, men i ett tilfelle nevnes bare gardianen ved navn. Kirker som ofte nevnes sammen med fransiskanerkonventet er Katarinakirken, Peterskirken, Korskirken, Martinskirken, Mikaelskirken og Jonskirken, Mariakirken og Hallvardskirken. Fransiskanerne blir som oftest nevnt sammen med og gitt like mye som dominikanerne. Men det finns noen testamenter der fransiskanerne ble gitt mer enn dominikanerne. Den 16. november 1374 ga Henrik Biscop fransiskanerne ett pund grot, mens dominikanerne fikk et halvt pund grot.⁴⁵⁶ Arnold Paal ga i 1375 dominikanerne ett skippund malt og ett fat øl, mens fransiskanerne fikk dette i tillegg til ett skippund siktet mel.⁴⁵⁷ Ludeke Van Bremen ga i 1377 fransiskanerne 20 mark, og dominikanerne 10 mark.⁴⁵⁸

---

⁴⁵³ Ekroll 1993 s. 151.

⁴⁵⁴ I *Die Lübecker Bergenfahrer und Ihre Chronistik*. Bruns, 1900.

⁴⁵⁵ Se vedlegg nr. 2 s. 107. Gunnes kom fram til 127, men han regnet bare med 229 testamenter, fra Lübecks byarkiv. (Gunnes 1982 s. 179)

⁴⁵⁶ Bruns 1900 s. 20 nr. 23. RN 7 nr. 446.

⁴⁵⁷ Bruns 1900 s. 21 nr. 24. RN 7 nr. 476.

⁴⁵⁸ Bruns 1900 s. 24 nr. 29. RN 7 nr. 669.

Henrik Sperling ga i 1378 fransiskanerkonventet i Bergen 40 lybske mark til klosterbygging og dominikanerne 10 lybske mark.⁴⁵⁹ Gert Smedeken ga i 1475 en lest tjære til fransiskanerne i Bergen, mens han ga en halv lest tjære til dominikanerne.⁴⁶⁰ Mange av testamentene nevner sjelemesser i forbindelse med St. Katharina- og St. Dorothagildet, men vi har også eksempler på at hanseatene kjøpte sjelemesser hos fransiskanerne i Bergen uavhengig av gilder. Henrik van Minden ga dominikanerne og fransiskanerne i Bergen 1/2 pund sterlinger hver mot bønnehold,⁴⁶¹ og Herman av Osenbrügge ga i 1339 fransiskanerne i Bergen 6 mark til messer for sin sjel.⁴⁶²

Ullern foreslår at det var den tyske rekrutteringen til tiggerordenkonventene i Bergen som gjorde at bergensfarerne favoriserte tiggerordenene i sine testamenter, fordi de i disse kirkene forstod språket.⁴⁶³ Og siden mange av medlemmene av fransiskanerkonventet i Bergen i senmiddelalderen var tyskere, er det godt tenkelig.

3.3 Medlemmer av den norske kustodie

For å gjenta organiseringen av ordenen hadde hvert konvent en gardian, som var konventets forstander. Han ble ikke som abbeden valgt på livstid, men på åremål. Gardianen stod under kustoden som var lederen for kustodiet, og Norge var egen kustodie (Danmark hadde fem kustodier og Sverige to). Kustoden stod under provinsialministeren som styrte for provinsen, (provinsen Dacia bestod av Norge, Sverige og Danmark) som igjen stod under generalministeren, lederen for hele ordenen, som hørte direkte under paven. Hver kustodie hadde en privilegiebevarer. I Norge var det Stavangerbiskopen dette vervet tilfalt, antakelig fordi han selv ikke hadde noen tiggerbrødre innenfor sine grenser.⁴⁶⁴ Ved valg av minister i provinsen Dacia skulle det vekselvis velges én fra Danmark og én fra Norge eller Sverige, og det skulle velges to *diffinitores* fra Danmark, og en fra hvert av de to andre rikene.⁴⁶⁵

Det var bare de med geistlig vigsel som kunne preke og høre skriftemål, og det er hovedsaklig disse vi kjenner navnene på. I tillegg kjenner vi også navnene på noen lektorer. Rangsmessig stod de under gardianen, fordi de hadde ansvar for den teologiske

⁴⁵⁹ Bruns 1900 s. 25 nr. 32. RN 7 nr. 731.

⁴⁶⁰ "Item so geue ick to den swarten broderen ene haluelast thers. Item noch to den grauen broderen #j last thers." Testamentet fra Gert Smedeken er ikke tatt med hos Bruns, men står oppført i DN VII nr. 480, der det refereres til Lübecks statsarkiv, og ikke Bruns. "

⁴⁶¹ "Item fratribus predicatoribus et fratribus minoribus in Bergis cuilibet loco do dimidiam lib. Sterl., ut Deum orent pro me..." Bruns 1900 s. 26 nr. 33 og RN 7 nr. 798.

⁴⁶² Bruns 1900 s. 10 nr 2 og RN 5 nr. 263a.

⁴⁶³ Ullern 1997 s. 102.

⁴⁶⁴ Gunnes 1982 s. 194.

⁴⁶⁵ RN 7 nr. 1639. Diffinitorene var de som var utnevnt til å opptre på provinsialministerens vegne.

undervisningen. Det var lekbrødre i hvert ordenshus som tok seg av praktiske oppgaver, men disse kjenner vi ingen tall på. Vi har navnene på ca. 100 dominikanere som har virket i Norge, fordelt på tre konvent,⁴⁶⁶ og navnene på langt færre fransiskanere, nemlig 45.

Hvem var disse medlemmene av den norske fransiskanerordenen?

Det er fra fransiskanerkonventet i Bergen vi har bevart mest navnemateriale.⁴⁶⁷ Tjuefire av fransiskanernavnene tilhører fransiskanerkonventet i Bergen, åtte tilhører Tønsberg, sju Oslo, fem Trondheim og ett Marstrand.

Vi vet at Sigurd, Ivar og Mauritius var kongens sendemenn på 1200-tallet. Mauritius var, som nevnt, i tillegg ganske sikkert skriftefaren til lendmannen Andres Niklasson. Vi har navnet på tre fransiskanske lektorer i Norge; Peter og Tore fra Bergen og Johannes Nikolai fra fransiskanerkonventet i Trondheim. Johannes kom fra Trondheim til Rostock i 1466, hvor han ble immatrikulert ved universitetet.⁴⁶⁸ Det finnes et broderskapsbrev utstedt av den samme Johannes Nikolai i Nidaros i 1472.⁴⁶⁹ Det var også han som på 1450-tallet samlet dikt til bruk for fransiskanerkonventet i Bergen.⁴⁷⁰

Provinsialministeren Astrad blir nevnt i noen brev fra Bergen på begynnelsen av 1300-tallet, Lange mente derfor det var grunnlag for å tro at han hadde bosted i Bergen på den tiden.⁴⁷¹ I så fall er han den eneste provinsialministeren vi vet om som kan ha bodd i Norge, ellers bodde de i Danmark eller Sverige. Johan Plattenslager var, etter navnet å dømme, antakelig blikkenslager i Marstrand. Botolf hører vi om som en av kong Håkon Vs ledsagere i Trondheim i 1313. Det kommer fram av et brev fra pave Nikolaus IV til erkebiskop Jørund av Nidaros, at broren til presten Øystein Torgillson, Jon, tilhørte fransiskanerordenen.⁴⁷² Mattis var kapellan i Makkaur i Øst-Finnmark, men tilhørte konventet i Bergen.⁴⁷³ De fleste andre med norske navn hører vi om i forbindelse med vitnebrev eller salgsbrev.

Det er også en del utenlandske navn i den norske kustodien, men relativt få i forhold til hva som var tilfelle for andre ordener. Gunnes skriver om fransiskanerne i Norge: "Antallet

---

⁴⁶⁶ Gunnes 1995 s. 138.

⁴⁶⁷ Se vedlegg nr. 3 s. 109.

⁴⁶⁸ Daae 1885 s. 52.

⁴⁶⁹ Gunnes 1982 s. 185, Blom 1997 s. 246.

⁴⁷⁰ Kolsrud 1954 s. 366-377, Lange 1856 s. 143.

⁴⁷¹ Lange 1856 s. 341.

⁴⁷² DN VI nr. 59, RN 2 nr. 658. 1292. "(...) *constitutus in presentia nostra dilectus filius Augustinus Taorgilli presbiter tue diocesis nobis exposuit quod ipse ac Johannes frater eius presbiter tunc in minoribus ordinibus constitute.*"

⁴⁷³ DN VIII nr. 623.

klart utenlandske navn er forbløffende lite i de første 100-150 årene, fram til 1400.”⁴⁷⁴ Alle de utenlandske navnene vi har bevart, tilhørte fransiskanerkonventet i Bergen.

Medlemmer av tredje orden

Vi har skriftlige kilder som viser at nordmenn ble tatt opp i tredjeordenen i såkalte broderskapsbrev. Tredjeordenen var for lekfolk som fortsatte å leve i den verdslige verden. Ved å bli tatt opp i tredjeordenen kunne lekfolk bli formelt assosiert med fransiskanerne,⁴⁷⁵ selv om de ikke levde etter like strenge regler som de i den første ordenen gjorde. Tertiærordenen, som det også kaltes, ga uttrykk for at personlig kristendom var tilgjengelig for lekfolk også. Medlemmene skulle kle seg ydmykt, unngå fester, høre messe daglig hvis det var mulig, gå til alters tre ganger årlig og møtes en gang i måneden for messe og preken.⁴⁷⁶ Alle munkeordener, men særlig tiggerbrødre og johannitere, opptok slike ”verdslige brødre.”⁴⁷⁷ Kolsrud skriver:

Etter 1450 hev me ei lang rekkja med broderbrev fraa norske kloster, serleg fraa tiggarmunkarne, johannitarne, birgittinarne og Antoniusbrødrarne. Det er einskilde personar eller ektefolk som vert upptekne soleis i broder- og systerlag. Dei kallast ”velgjerarar og vener”, og hev visseleg gjeve klostret gaavor.⁴⁷⁸

Man antar at kong Erik Plogpenning var medlem av tredjeordenen siden han ønsket å bli begravd i fransiskanerdrakt,⁴⁷⁹ noe som var karakteristisk for tertiærer. Ingenting tyder på at noen norsk konge var medlem av den tredje ordenen. Det er bevart seks broderskapsbrev som forteller om nordmenn som blir tatt opp i tredjeordenen, og alle er fra 14- og 1500-tallet. I 1431 opptok Esger, fransiskanernes provinsialminister i Dacia, biskop Audun av Stavanger i ordenens brorskap.⁴⁸⁰ I 1460 i Oslo ble Thorer Olafsson og Anbjørg Nilsdatter, antakelig et ektepar, tatt opp i ordenens brorskap.⁴⁸¹ Tjueto år senere, i 1482, hadde antakelig den samme Thorer fra 1460 blitt gardian i Oslo, og tok opp et ektepar og deres sønner i ordenens brorskap. Disse var Øystein Toreson, Rønnaug Olavsdatter, Torer Øysteinson og Arne Øysteinson.⁴⁸² I 1471 i Tønsberg var det kustode Nicolaus Torgeirsson som ga Torleiv

---

⁴⁷⁴ Gunnes 1995 s. 138.

⁴⁷⁵ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 222.

⁴⁷⁶ Lawrence 1994 s. 115.

⁴⁷⁷ Lange 1856 s. 173.

⁴⁷⁸ Kolsrud 1958 s. 343.

⁴⁷⁹ Nyberg i KLNLM “Tertiærer” sp. 216.

⁴⁸⁰ DN III nr. 711.

⁴⁸¹ DN IV nr. 947, NgL 2. rekke bind II s. 457 nr. 274.

⁴⁸² DN IV nr. 992, NgL 2. rekke bind II s. 566 nr. 397.

Torleivsson og hans kone Torborg del i ordenens velgjerninger og rett til det samme *officium* (liturgi) etter døden som ble brukt for ordensbrødrene.⁴⁸³ Gardianen Johannes Nikolai utstedte i 1472 et broderskapsbrev der han ga et ektepar fra Lillhårdal delaktighet i ordenens åndelige goder.⁴⁸⁴ I 1519 tok Henrik, gardianen i Tønsberg, opp Reidar med kone i fransiskanerordenens brorskap.⁴⁸⁵ Fra disse broderskapsbrevene vet vi altså om tretten nordmenn som gikk inn i ordenen.

Tertiærordenen var nok en god måte for fransiskanerne å få innflytelse over lekbefolkningen på. Som vi ser av kildene kunne medlemmene av tredjeordenen være både menn og kvinner. Medlemskap i tredjeordenen må ha appellert til de rike i samfunnet så vel som de laverestående, fordi de på denne måten kunne sørge for sitt evige vel uten å måtte gi slipp på den verdslige livsstilen. I alle brevene blir det fremhevet at de ved inntreden i tredjeordenen ble delaktige i alle ordenens gode gjerninger innen provinsen, og også at de skulle få samme liturgi som ordensbrødrene etter døden, noe som viser at tanken på etterlivet var et viktig motiv for inntredelsen i ordenen. Dette vitner igjen om at fransiskanernes religiøse budskap nådde frem til disse nordmennene, og det viser tilliten de hadde til fransiskanernes gode gjerninger og at det var en orden som Gud ville vise stor nåde. Tertiærordenen må også ha fungert som et slags mellomledd mellom fransiskanerne og lekbefolkningen rundt om i landet, ved at medlemmene muligens spilte en rolle i spredningen av det fransiskanske budskapet, og kan ha oppmuntret til gavmildhet mot ordenen. Lawrence kaller fransiskanernes tredje orden “one of the most effective instruments used by friars to instruct the urban laity, to communicate their ideals, and to direct the religious enthusiasm of the laity into orthodox channels.”⁴⁸⁶

Hvorfor gikk nordmenn inn i fransiskanerordenen?

Det er forskjell på å gi almisser til en orden eller testamentere til den, og å inntre i en orden. Å tiltre fransiskanerordenen, det vil si første orden, medførte å gi avkall på all eiendom. Derfor viser inntredelse i fransiskanerordenen på en måte en større personlig hengivenhet for ordenen, fordi med det ga medlemmene avkall på sine vanlige liv, for å leve i etterfølgelse av Jesus i fotsporene til Frans av Assisi. Fransiskanerordenen var ikke en organisasjon påtvunget av kirken. Det at nordmenn gikk inn i ordenen, viser at dens budskap vant frem her i landet

---

⁴⁸³ DN XXI nr. 565.

⁴⁸⁴ Gunnes 1982 s. 185 og Blom 1997 s. 246.

⁴⁸⁵ DN III nr. 1080.

⁴⁸⁶ Lawrence 1994 s. 116.

også. Det fins ingen skriftlige kilder som forklarer årsakene til at nordmenn ble med i førsteordenen. Men de kan være lik årsakene til at lekfolk gikk inn i tredjeordenen, og siden vi har bevart noen broderskapsbrev, kan vi bruke dem til å utfylle vår viten om hva som trakk nordmenn til fransiskanerne. I broderskapsbrevene ble det som nevnt framhevet at medlemmene fikk del i ordenens gode gjerninger og fikk de samme religiøse tjenestene som medlemmene av første orden når de døde. Årsaken til inntredelsen til ordenen må derfor ha vært troen på at tilknytning til fransiskanerordenen skulle sikre et godt liv etter døden.

En annen årsak til at nordmenn tiltrådte ordenen kan ha vært at fransiskanerne hadde lov til å absolvere de som var belagt med bann eller interdikt.⁴⁸⁷ Dette må ha gjort at fransiskanerordenen ble en orden der folk som var under bann eller interdikt kunne søke tilflukt. For eksempel mente Fischer at mannen som ble drept av lekmenn i fransiskanerkonventet i Oslo 20. april 1376, selv hadde vært en forbryter før han tiltrådte ordenen, og at det var derfor han ble angrepet.⁴⁸⁸ Og hvis det var tilfelle, så kan det ha vært årsaken til at han søkte seg inn hos ordenen. De som var under bann hadde som sagt ikke lov til å ta del i kirkelige handlinger, og uten disse rituelle handlingene kunne man ikke bli frelst. Frykt for ikke å bli frelst eller å falle i unåde hos Gud kan derfor også ha vært en årsak til å tiltre ordenen.

Apostater

I den fransiskanske ordensregelen står det:

Når prøveåret er avsluttet, skal de opptas i lydigheten ved å love alltid å følge denne livsformen og regelen. Og de skal på ingen måte tillates å forlate dette ordenslivet, slik paven har påbudt, for i følge det hellige evangeliet er "Ingen som legger sin hånd på ploegen og ser seg tilbake skikket for Guds rike" (Luk. 9, 62).⁴⁸⁹

Denne strenge overvåkingen av ordenen var vel heller et resultat av klerikaliseringen fra pavemaktens side enn Frans' egen vilje. For pavemakten var det nødvendig at de forskjellige ordener oppførte seg i tråd med pavemaktens egne regler. Hvis medlemmene kunne komme og gå som de ville, hadde ordenene blitt mindre oversiktlige og kanskje blitt tatt mindre seriøst. Av pavebrev ser det ut til at ordenen på 1200-tallet hadde problemer med apostater, det vil si frafalne fra ordenen. Det virker som mange ble medlem av ordenen i etableringsfasen, men etter hvert valgte å gå fra den, noe som ikke var lov. Lindbæk skriver:

---

⁴⁸⁷ DN IX nr. 16 og 29.

⁴⁸⁸ Fischer 1939 s. 141.

⁴⁸⁹ Reg. 1223 kap. II: "Om dem som vil ta på seg dette livet og hvordan de skal opptas".

Det lader til, at det hos Franciskanerne har været meget almindeligt, at deres nye Medlemmer blev trætte af de strænge Regler, som de i Ungdommens Begejstring havde svoret at holde, og at de derfor søgte tilbage til "Verden" eller til andre mildere Ordener- det første førte nemlig altid til Bandykning.⁴⁹⁰

Den første kilden angående apostater er fra 1244 der pave Innocens IV tilstod fransiskanerordenen rett til selv, eller ved andre, å straffe ordenens apostater, hvilken drakt de enn bar.⁴⁹¹ Brev med omtrent samme innhold ble gjentatt i 1246, 1259 og 1295.⁴⁹² Brevene tyder på at apostatene gikk over til andre ordener. I noen tilfeller gikk de fransiskanske apostatene over til dominikanerordenen, og omvendt, noe som vitner om en strid mellom fransiskanerordenen og dominikanerordenen. Pavene forsøkte å forsonne dem ved å sende buller om at de ikke måtte oppta hverandres medlemmer; 21. april og 24. juni 1244 forbød Pave Innocens IV under banns straff fransiskanerne å oppta dominikanere, og dominikanerne å oppta fransiskanere i sin orden, uten høyere vedkommendes samtykke.⁴⁹³

Det finns også brev som viser at medlemmer av fransiskanerordenen gikk over til cistercienserordenen.⁴⁹⁴ Lindbæk mener at årsaken til dette var at cistercienserne ikke var like strenge med fattigdomsprinsippet,⁴⁹⁵ og at deres regel derfor var enklere å leve etter. I 1259 ble sekulærgeistligheten bedt om å hjelpe fransiskanerne med å få sine apostater utlevert fra de som beskyttet dem, og om nødvendig bannsette disse.⁴⁹⁶

I et pavebrev fra 1246 kommer det fram at de som hadde blitt utvist av ordenen på grunn av sine forseelsers skyld, eller på eget initiativ, likevel hadde fortsatt å preke, undervise og høre skriftemål. Dette slo pavemakten hardt ned på,⁴⁹⁷ antakelig på grunn av faren for vranglære. Vi ser også eksempler på at noen ble medlem av ordenen for så å forlate den flere ganger,⁴⁹⁸ og at frafalne som hadde fått tillatelse til å inntre i en annen orden, likevel ikke gjorde det etter flere måneder.⁴⁹⁹ Disse pavebrevene ble sendt til hele ordenen.

Vi har et pavebrev som angår apostater som gjaldt Norden spesielt. Det er fra 1257 der pave Alexander IV påla erkebiskopene og biskopene i Dacia å bringe novisene av fransiskanerordenen, som ifølge provinsialministerens klage hadde forlatt ordenen for

---

⁴⁹⁰ Lindbæk 1914 s. 32.

⁴⁹¹ DN IX nr. 13

⁴⁹² DN IX nr. 17, 50 og 72.

⁴⁹³ DN IX nr. 10 og 12.

⁴⁹⁴ DN IX nr. 20 og 21.

⁴⁹⁵ Lindbæk 1914 s. 33.

⁴⁹⁶ DN IX nr. 51.

⁴⁹⁷ DN X nr. 1.

⁴⁹⁸ DN IX nr. 18.

⁴⁹⁹ DN IX nr. 31.

verdslige goders skyld, til igjen å vende tilbake til denne eller en annen orden.⁵⁰⁰ At fransiskanerne i Norden hadde problemer med frafalne, sier ikke noe om fransiskanernes popularitet utad. Men de indikerer at å være medlem av fransiskanerordenen var vanskeligere enn det de som gikk inn i ordenen, trodde det skulle være, og det er sannsynlig at det var frafalne fra fransiskanerordenen også i Norge på 1200-tallet. Fransiskanerordenens strenge påbud om total eiendomsløshet og ellers strenge levemåte, kan ha vært uutholdelig for noen. Bare det at de ble kalt barfotbrødre, tyder på at fransiskanerne fulgte Frans' regel strengt også i det kalde nord.⁵⁰¹

Regelen ble som nevnt mildnet etter hvert, og problemer med apostater var nok en årsak til det. Allerede 20. februar 1257 sendte pave Alexander IV fortolkninger til ordensregelen som til dels mildnet dens opprinnelige strenghet, hovedsakelig med hensyn til anskaffelse av penger, avløsning for dødssynder, valg på generalminister, eksaminasjon for å oppnå prekerett, og ordensbrødrenes adgang til nonneklostre.⁵⁰² Etter 1200-tallet er det ingen pavebrev som nevner apostater.

3.4 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg fokusert på hva den fransiskanske spiritualiteten betydde for nordmenn. Dette har blitt sett på gjennom nordmennes benyttelse av fransiskanernes religiøse tjenester, testamenter der fransiskanerne er nevnt og inntredelse i ordenen. Når det gjelder fransiskanernes religiøse tjenester som gudstjenester og skriftemål, er det vanskelig å si noe konkret, annet enn at det arkeologiske materiale viser at de antakelig hadde mange tilhørere, og at dette til en viss grad gjenspeiles i testamentene. Det at fransiskanerne klarte seg i Norge i over 300 år uten å ha jordeiendommer i særlig grad slik som de andre munkeordenene, forteller at inntektene fra sjelegavene fra den norske befolkningen må ha vært ganske store.

Fra nordmenn har vi bevart 33 testamenter, som strekker seg over en periode på rundt 300 år. Det ser ut til at fransiskanerordenen var en orden som appellerte til både menn og kvinner, konger, geistlige, adel og bønder. Det de ble gitt, varierte, men som oftest fikk de penger, og i noen tilfeller naturalia, som jo var det mest passende for en orden som ideelt sett ikke skulle ta imot penger. Fransiskanerne ble som oftest nevnt sammen med andre ordener, og nesten alltid nevnt sammen med og gitt like mye som dominikanerordenen, bortsett fra et

---

⁵⁰⁰ DN IX nr. 41.

⁵⁰¹ Vi må likevel anta at fransiskanerne her i Norden for det meste gikk med sandaler. Det står i Reg. 1223 kap. II: "De som er nødt til det, kan ha sandaler."

⁵⁰² DN IX nr. 42.

par unntak. Det er derfor ikke sikkert at testatorene skilte noe særlig mellom dominikanerne og fransiskanerne. Det er de testamentene som viser en klar favorisering av fransiskanerordenen, som best kan belyse hvorvidt fransiskanerne var en viktig religiøs orden for nordmenn i middelalderen; de som ga fransiskanerne store gaver, de som nevnte bare fransiskanerne og ikke dominikanerne, og de som ønsket bønnehold, sjelemesse og å bli begravd ved et fransiskanerkonvent. De skriftlige testamentene representerer imidlertid ikke hele den norske befolkningen, og kildene er tilfeldig bevart. Fransiskanerkonventene ble antakeligvis gitt mye mer enn det som kommer fram i kildene, noe blant annet arkeologiske utgravninger har vist.

Vi har navnet på 45 personer som var medlemmer i første orden, og det er overraskende mange skandinaviske navn. I tillegg har vi noen eksempler på at lekfolk tiltrådte den såkalte tertiærordenen, fra 1400-tallet av. Nordmenn gikk inn i fransiskanerordenen antakelig av samme grunn som at folk ga dem almisser og nevnte dem i sine testament; de anså fransiskanerordenen som den som stod nærmest Gud, og derfor som den ordenen som best kunne hjelpe sjelene deres gjennom skjærsilden. Dette kommer også fram av broderskapsbrevene. Dette synspunktet må igjen ha vært basert på at de hadde vært i kontakt med fransiskanerne og hørt på deres prekener. En annen årsak til å tiltre ordenen kan ha vært å komme ut av bannstraff; de som hadde begått en religiøs forbrytelse søkte til ordenen for å slippe kirkestraffer. Dette ville da ikke vært ut fra personlig inderlighet for ordenen.

4. Fransiskanernes innflytelse på det norske samfunnet

Når vi har undersøkt fransiskanernes kontakt med den norske befolkningen, og hva de kan ha betydd for nordmenn åndelig sett, er dette aspekter som ikke setter konkrete spor i samfunnet. Fransiskanernes betydning for det norske samfunnet omfatter ikke bare relasjoner til befolkningen, men også påvirkning på samfunnslivet og kulturen. Jeg vil derfor i dette kapitlet undersøke på hvilke måter fransiskanernes tilstedeværelse i Norge gjorde inntrykk på det norske samfunnet. Hadde fransiskanerne innflytelse på tidens begivenheter og kultur? Jeg vil først ta for meg hvordan fransiskanernes forhold til pavemakten påvirket deres posisjon i det norske samfunnet, og om de kan ha hatt innflytelse på norske politikk på grunn av dette. I senmiddelalderen ble kjøp av avlat forstått som en vei til frelse, og fransiskanerne er blitt tillagt stor betydning når det gjelder dette i Europa. Kan fransiskanerne ha bidratt til det samme i Norge? Fransiskanerkonventenes samfunnsfunksjon har jeg tatt med i dette kapitlet fordi det ikke går direkte på fransiskanernes forhold til befolkningen, eller deres åndelige betydning, men heller hvordan befolkningen tok i bruk konventene til sine egne formål, og hva disse konventbyggene kan ha betydd for det norske samfunnet. Til slutt vil jeg se på hvordan fransiskanerne kan ha hatt innflytelse på den norske religiøse kulturen.

4.1 Fransiskanernes politiske rolle i Norge som følge av deres forhold til pavemakten

Fransiskanerordenen var direkte underlagt pavemakten, og paven brukte ofte geistlige til å utføre sin politiske agenda. Pavene kunne pålegge klostergeistlige å dømme i stridigheter mellom biskopene og deres kapitler, eller mellom den sekulære geistlighet, som upartiske og fagkyndige mellommenn.⁵⁰³ Fransiskanerne ble også i Norge tilsatt i høye posisjoner av paven. Fikk fransiskanerne noen innflytelse på tidens begivenheter på grunn av de roller paven ga dem?

---

⁵⁰³ Lange 1856 s. 114.

Fransiskanere i Norge utnevnt av paven til høye poster

I 1265 var en fransiskaner fra Bergen blant dem som pave Clemens IV utnevnte til å velge erkebiskop.⁵⁰⁴ Dette viser at fransiskanerne relativt tidlig etter deres inntreden i Norge fikk ta del i norsk kirkepolitikk, og ikke kun var sendemenn eller rådgivere for kongemakten. Tjue år senere, 18. januar 1285, ble gardianen i Bergen valgt av pave Martin IV, sammen med prioren for dominikanerne i Trondheim og abbeden i Mariaklostret på Tautra, til å undersøke om biskop Narve av Bergen var verdig og skikket til embetet som ny erkebiskop etter at domkapitlet der hadde postulert, det vil si foreslått, ham.⁵⁰⁵ Hvis de ikke fant ham skikket, skulle de la kapitlet velge eller postulere en annen. Dette brevet ble ikke utferdiget mens Martin IV fortsatt levde, derfor sendte pave Honorius IV et brev noen måneder senere, 12. april 1285, til de samme adressatene og forklarte at pave Martin IV hadde dødd før brevet kunne besegles. Honorius IV påla de samme personene å utføre pave Martin IVs befaling.⁵⁰⁶ Det kommer frem av et brev fra 15. februar 1287 at fransiskaneren, dominikaneren og abbeden på Tautra hadde avvist postulasjonen, og funnet biskop Narve ikke skikket som erkebiskop.⁵⁰⁷ Årsaken var at han stod for nær kongehuset. Paven løste da Jørund fra Hamar bispestol, og innsatte han som erkebiskop i Nidaros.⁵⁰⁸

Et pavebrev viser at en fransiskaner fra Viborg i Finland ble utnevnt til kjetterinkvisitor for provinsen Dacia i 1403,⁵⁰⁹ og i 1479 utnevnte Pave Sixtus IV den svenske fransiskaneren Kanutus Johannis til *inquisitor hereticæ pravitatis* i Danmark, Sverige og Norge.⁵¹⁰ Vi hører ikke noe om noen norsk fransiskansk kjetterinkvisitor. Disse stillingene hadde uansett ikke noe å gjøre med det norske samfunnet, men innad i ordenen.

Det fins også eksempler på at fransiskanere ble valgt til biskoper i den norske kirkeprovinsen. Ordensmenn kunne ikke velges til biskop på vanlig måte, men måtte bli foreslått (*postulatio*) for paven til utnevning. Som biskoper fortsatte de å bære sin ordensdrakt.⁵¹¹ Vi har navnet på 16 fransiskanske biskoper i den norske kirkeprovinsen,⁵¹² men ingen av dem var i fastlands-Norge. De var såkalte titulære biskoper. Lindbæk skrev om de fransiskanske biskopene i den norske kirkeprovinsen: ”Man kan neppe medregne det helt

---

⁵⁰⁴ DN VI nr. 33 og RN 2 nr. 20. Det står i DN at han var kustode, men det er antakelig en feilskrivning, siden Norge ikke ble egen kustodie før 1280.

⁵⁰⁵ RN 2 nr. 368.

⁵⁰⁶ DN VIII nr. 13 og RN 2 nr. 238. “(...) *priori Predicatorum Nidrosiensium, ac(...)guardiano fratrum Minorum Bergensium ordinum.*”

⁵⁰⁷ DN VIII nr. 14a og RN 2 nr. 459. “*Guardiano fratrum Minorum Bergensium inter alia mandabatur.*”

⁵⁰⁸ Kolsrud 1958 s. 251.

⁵⁰⁹ DN XVII nr. 959, NgL 2. rekke bind 1 s. 374 nr. 190.

⁵¹⁰ DN XVII nr. 1111.

⁵¹¹ Gallén i KLNLM ”Klosterväsen” sp. 574.

⁵¹² Se vedlegg nr. 4 s. 112.

titulære Gardar, det halvt titulære bispesete på Færøyene, hvor det ikke var så få fransiskanske biskoper, og de skotske øyer, som allerede lenge før pantssettelsen stod helt under skotsk innflytelse.”⁵¹³ Danmark derimot hadde fire fransiskanske biskoper, og Sverige to.⁵¹⁴ Mens det var ingen fransiskansk biskop i selve Norge, var det seks dominikanske biskoper i Norge fra 1250 til 1400, og fem på Island, noe Kolsrud mente betydde at dominikanerne spilte størst rolle i kirkelivet i Norge, ”utan tvil for sin gode lærdom skuld.”⁵¹⁵

Fransiskanere som pådrivere for korstog

Fransiskanerne blir nevnt i seks kilder i sammenheng med korstog. Den første er fra 1245, der pave Innocens IV tilstod fransiskanerbrødrene som dro som prester til ukristne land, rett til å pålegge de lokale kristne pøniten.⁵¹⁶ Et brev fra 1250 fra pave Innocens IV viser at det var dominikanernes provinsialprior og fransiskanernes provinsialminister i provinsen Allemania (nåværende Tyskland) som var pavens budbringere for å informere blant annet nordmenn som hadde tatt korset om når de skulle dra. Der står det at de skulle minne alle fra Frisland (landskap i dagens Nederland og Tyskland) og Norge som hadde tatt korset om at de måtte seile til det hellige land ved neste overfart, som skulle bli fastsatt av dronning Blanche av Frankrike.⁵¹⁷ Pave Alexander sendte i 1260 ut et brev om fransiskanerordenenes oppgaver i Asia og Afrika som gikk ut på retten til å preke, ha samkvem med bannsatte, absolvere og begunstige geistlige og verdslige personer som omvendte seg til den katolske kirke, grunnlegge og renske kirker, og forsyne dem med prester og fatte bestemmelser som ellers var forbeholdt høyere prelater når disse ikke var til stede.⁵¹⁸ Fransiskanerne var på den måten pådrivere for korstog på 1200-tallet. Dag Sverre Henriksen, som skrev om cistercienserordenen, hevdet: ”Trolig fulgte ikke cistercienserne med korstogshærene i nevneverdig grad etter 1245. Tiggerordenene overtok deres rolle.”⁵¹⁹

Også på 1300-tallet blir fransiskanerne nevnt i sammenheng med korstog. Den franske kongen stod i spissen for et korstog, og paven sendte ut buller som manet geistligheten til å preke for dette korstoget som johanniterordenen skulle ha den ledende rollen i.⁵²⁰

---

⁵¹³ Lindbæk 1914 s. 40.

⁵¹⁴ Lindbæk 1914 s. 39. Han er bare nevnt under Skålholt i Kolsruds oversikt over biskoper, s. 267, men der nevnes det også at han var postulert av kong Kristian i til erkebiskop i Nidaros i 1450.

⁵¹⁵ Kolsrud 1962 s. 39.

⁵¹⁶ DN IX nr. 14.

⁵¹⁷ RN 1 nr. 837.

⁵¹⁸ DN IX nr. 52.

⁵¹⁹ Henriksen 2002 s. 86.

⁵²⁰ Svandal 2006 s. 96.

Fransiskanerordenen var blant de ordenene som paven påkalte til å hjelpe til med å støtte opp under korstoget. Johanniterordenen stod, i likhet med fransiskanerne og dominikanerne, også direkte under paven, og Lange nevner dem derfor ofte i sammenheng med tiggerordenene. I 1308 befalte pave Clemens V at erkebiskopen av Nidaros og hans underbiskoper skulle bekjentgjøre for alle troende det korstoget som skulle foretas av johanniterordenen i forening med den franske konge, og tilstod derfor alle som bidro til korstoget utstrakte indulgenser (avlat). Fransiskanerordenen er nevnt i denne sammenhengen.⁵²¹ Ett år senere oppfordret pave Clemens V overhodene og brødrene i fransiskanerordenen sammen med dominikaner,- augustiner- og karmelitterordenen å oppmuntre folk, mer aktivt enn de hadde gjort, til å yte bidrag til johanniterordenens planlagte korstog til Det hellige lands hjelp.⁵²² Fransiskanerordenen er også nevnt i et brev fra 13. februar 1310 skrevet av Fulco de Villareto, Johanniter-ordenens stormester.⁵²³ Disse brevene viser hvordan fransiskanerne fungerte som formidlere av pavens politikk gjennom å oppfordre nordmenn til å støtte johanniternes korstog. Men selv om fransiskanerne oppfordret til korstog, måtte de ikke selv bidra. Da konsilet i Basel i 1434 utskrev halvtiende av hele den kristne verden til krigen mot husittene,⁵²⁴ var ingen geistlige eller klosterfolk fritatt, *unntatt* dominikanerne og fransiskanerne.⁵²⁵

Frans av Assisi drev selv misjonsvirksomhet. Blant annet besøkte han sultanen Malik-el-Kamil i Damietta i Egypt høsten 1219, der han forsøkte å omvende ham. Dette greide han ikke, men Frans skal likevel ha gjort stort inntrykk på ham. Bonaventura skrev i *Legenda major*, biografien om Frans: ”Sultanen undret seg stort da han så at den hellige mannen så totalt foraktet jordisk gods, og fikk enda større beundring for han.”⁵²⁶ Oppmuntret fransiskanerne nordmenn til å dra på korstog eller pilegrimsreiser? Fransiskanerbroren Mauritius dro som nevnt på pilegrimsreise til Jerusalem i 1270 sammen med lendmannen Andres Nikolasson, og skrev en skildring av denne reisen.⁵²⁷ Jon Martinsson, som i 1400 hadde foresatt seg å dra på pilegrimsreise til Roma,⁵²⁸ kalte seg både dominikaner og

---

⁵²¹ DN VIII nr. 22. “(...) *ac per rectores ecclesiarum et Predicatorum ac Minorum ordinum fraters, et alios religiosos.*”

⁵²² DN VIII nr. 35 og RN 3 nr. 591.

⁵²³ DN VIII nr. 36. “(...) *Minores, Predicadores et aliorum ordinum fratres.*”

⁵²⁴ Følgere av den tjekkiske kirkereformatoren Jan Hus (1369-1415).

⁵²⁵ Lange 1856 s. 107.

⁵²⁶ Bonaventura ”Den store legenden” i *Frans av Assisi* 2002 s. 191.

⁵²⁷ Storm 1880 ”Itinirarium in terram sanctam” s. 165-168.

⁵²⁸ DN XVI nr. 42. ”Item til Graabrødre 2 lødige marck og en half som er given til fattige folch, huis broder ieg og er.”

fransiskaner, og det kan være en indikasjon på at det var de som inspirerte ham til å ta turen. Dette er likevel en søkt antakelse.

4.2 Fransiskanernes rolle når det gjaldt kjøp av avlat som vei til frelse i senmiddelalderen

Avlat, eller indulgens, var ettergivelse av både straffene som ble pålagt i botssakramentet som botgjørelse, og som synderen ved sin død fortsatt hadde utestående i skjærsilden.⁵²⁹ Fra 1400-tallet av ble nåden gjort til gjenstand for kjøp og salg gjennom avlaten.⁵³⁰ Tanken var at kirken gjennom munkevesenet og helgenene hadde samlet opp en kapital av gode gjerninger, slik at folk ved avlaten kunne kjøpe seg delvis fri fra pinen i skjærsilden.⁵³¹ Avlaten kunne på den måten hjelpe de som ikke hadde klart å leve opp til de nødvendige kravene for frelse. Avlatshandelen ga store inntekter og var en viktig del av årsaken til at katolisismen ble utsatt for reformatorenes kritikk. For som Gallén peker på: ”Mycket ofog bedrevs i slutet av medeltiden med förfalskade avlatsprivilegier.”⁵³² Hele tanken om å kjøpe seg fri fra synd på denne måten, uten ransakelse av hjertet, strir imot den religiøse inderligheten som Frans av Assisi representerte på 1200-tallet, som la vekt på viktigheten av nestekjærlighet for å oppnå frelse. Likevel gis fransiskanerordenen en stor del av skylden for at fokuset på kjøp av avlat ble så stort i senmiddelalderen. Blant andre Erik Gunnes mente at dominikanerne og fransiskanerne måtte ta sin store del av ansvaret for dette.⁵³³ Årsaken til dette kan, for fransiskanernes del, være på grunn av deres forkynnelse om helvete og skjærsilden. Av ordensregelen og Frans av Assisis egne skrifter, er det tydelig at Frans la vekt på dette. Han ville gjøre folk oppmerksom på hva som ventet de som ikke trodde.

Salige er de som dør og har gjort bot, for de skal komme til himlenes rike. Ve dem som dør uten å ha gjort bot, for de skal bli Djevelens barn, for hans gjerninger gjør de, og de skal gå til den evige ild. Vokt dere og hold dere borte fra alt ondt og hold ut til slutten i det gode.⁵³⁴

For alle de som glemmer ham og viker fra hans bud er forbannet og blir av ham overgitt til glemselen. Og når dødens dag kommer, skal de miste alt de trodde de hadde. Og, jo visere og mektigere de har vært i denne verden, jo større pinsler skal de måtte tåle i helvete.⁵³⁵

---

⁵²⁹ Gallén i KLNLM ”Indulgens” sp. 387.

⁵³⁰ Bagge 2005 s. 136.

⁵³¹ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 231.

⁵³² Gallén i KLNLM ”Indulgens” sp. 391.

⁵³³ Gunnes 1982 s. 189, også Rasmussen og Thomassen 2002 s. 230.

⁵³⁴ Reg. 1221, kap. XXI: ”Om den lovprisning og forkynnelse som alle brødre kan utføre”.

⁵³⁵ ”Brev til folkenes ledere” i *Frans av Assisis skrifter* 1982 s. 90.

Og siden fransiskanernes hovedoppgave var å preke til lekbefolkningen, er det ikke utenkelig at de på den måten bidro til et stort fokus på avlaten, fordi folk ble skremt av deres skildringer av helvete og skjærsilden. Men fransiskanerne hadde drevet med slik forkynnelse fra begynnelsen av. At fokus på avlaten fikk en ny betydning fra 1400-tallet av, henger nok sammen med de forandringene i mentaliteten som Svartedauden medførte. Kristendommen i senmiddelalderen ble som nevnt mer en privatsak, og folk var enda mer opptatt av selv å ta del i religionen.

Kirken regner med to slags avlat. Lokale avlatsbrev var avlatsprivilegier for kirker og klostre. Dette var kollektivt gitte indulgenser. Utdelere av avlat var paven eller biskopen som delegerte med fullmakt innen sitt jurisdiksjonsområde. Biskoper kunne i lokale avlatsbrev gi 40 dagers avlat,⁵³⁶ det vil si at tiden i skjærsilden ble forkortet med 40 dager. I brevet fra 1337 står det at tiggerbrødrene i Trondheim forkynnte en 40 dagers avlat til de som hørte deres prekener, noe de ikke hadde lov til,⁵³⁷ og det viser at tiggerordenene forsøkte å knytte til seg lyttere ved å bruke avlat som lokkemiddel. Som eksempel på kollektiv avlat gitt til fransiskanerkirker har vi fra 13. september 1291 avlatsprivilegium fra pave Nicolaus IV, der de som besøkte fransiskanernes kirker i Marstrand, Oslo, Tønsberg, Bergen og Konghelle, Stockholm, Kolding, Slesvig og Tønder, fikk ett års og 40 dagers avlat.⁵³⁸ Pave Bonifacius IX ga i 1400 avlatsprivilegium for alle fransiskanerkirkene i provinsen Dacia,⁵³⁹ og i 1401 fikk fransiskanerkirken i Bergen utstrakt avlatsrett.⁵⁴⁰ Disse avlatsprivilegiene kan ha ført til at flere oppsøkte kirkene deres. I tillegg stod Frans bak den berømte Portiuncula-avlaten.⁵⁴¹ Det var en "plenaravlat", det vil si ettergivelse både av skyld (*culpa*) og straff (*pena*) for alle synder (*omnium peccatorum*), som var på Frans' bønn bevilget av pave Honorius III.⁵⁴² Portiuncula-avlaten gjaldt ikke bare for fransiskanerkirker, den ble i årene omkring 1400 tildelt fransiskanernes klosterkirke i Stockholm, dominikanerkonventet i Stockholm, birgittinklostrenes kirker, dominikanerne i Uppsala, Skara og Bergen, Mariakirkene i Oslo og Kalmar, samt Munkelivs kloster.⁵⁴³

---

⁵³⁶ Liedgren i KLNLM "Indulgensbrev" sp. 393.

⁵³⁷ DN VI nr. 152 og RN 5 nr. 9.

⁵³⁸ DN VI nr. 57.

⁵³⁹ RN 8 nr. 802.

⁵⁴⁰ DN XVII nr. 204. RN 8 nr. 956.

⁵⁴¹ Portiuncula var fransiskanernes hovedkonvent, nær Assisi. (Rasmussen og Thomassen 2002 s. 210.)

⁵⁴² NgL 2. rekke bind I s. 719 nr. 163.

⁵⁴³ Liedgren i KLNLM "Indulgensbrev" sp. 395.

I forbindelse med det økte fokus på avlat på 1400-tallet, oppstod personlige avlatsbrev. Disse innebar at innehaveren fikk velge en skriftefar og få avløsning fra syndestraff.⁵⁴⁴ Avlatsbrev var nær beslektet med broderskapsbrev,⁵⁴⁵ idet de begge gikk ut på å sikre seg et godt etterliv, og begge kunne kjøpes. Her kan vi ane en påvirkning fra fransiskanerne, for som vi har sett, kjøpte flere nordmenn broderskapsbrev hos dem.

At dominikanerne og fransiskanerne gis mye av ansvaret for at kjøp av avlat som vei til frelse fikk så stort fokus i senmiddelalderen, tyder på at de var innflytelsesrike ordener. At deres prekener også i Norge bidro til dette, er sannsynlig, spesielt når man tar i betraktning de nordmennene som på 1400-tallet kjøpte broderskapsbrev av fransiskanerne, som lignet personlige avlatsbrev. De kollektive avlatsprivilegiene må ha vært av stor økonomisk betydning for fransiskanerordenen i Norge, og ført til at flere besøkte deres kirker.

4.3 Fransiskanerkonventenes samfunnsfunksjon

De fransiskanske konventene var store bygninger som var åpne for allmennheten, og de hadde flere bruksområder. I tillegg til å være et sted der gudstjenester ble holdt, fungerte de som forsamlingshus for fransiskanerbrødrene da provinsialkapitlene ble holdt, de ble brukt som forsamlingshus og møtelokaler av de norske kongene og lekbefolkningen, og det foregikk undervisning ved noen av konventene. I tillegg hadde noen gilder tilknytning til konventene. Jakobsen tillegger tiggerordenkonventene stor betydning:

Ved utgangen af 1200-tallet havde enhver vest- og centraleuropæisk købstad med respekt for sig selv mindst én af de to store tiggerordener repræsenteret i byen, og brødrenes klostre var blevet en både fast og markant bestanddel af det europæiske bybillede.⁵⁴⁶

Hva betydde fransiskanerkonventene for det norske samfunnet? Jeg vil i dette delkapitlet ta for meg de forskjellige funksjonene de hadde, og hva dette kan ha betydd for bysamfunnet de lå i og for områdene rundt.

---

⁵⁴⁴ Gallén i KLNLM "Indulgens" sp. 390.

⁵⁴⁵ Liedgren i KLNLM "Indulgensbrev" sp. 396. Helland-Hansen "Provent II sp. 512:" Brødrelagsbrevene, som ofte var latinske formularbrev, ble etter hvert en slags avlatsbrev."

⁵⁴⁶ Jakobsen 2008 s. 190.

De norske fransiskanerkonventene som hospital

En viktig fransiskansk oppgave var å vise nestekjærlighet til de syke i samfunnet og særlig de spedalske. Men når det gjelder fransiskanernes omsorg for de syke, at konventene i den sammenheng fungerte som hospital, er det et tema som har blitt diskutert i tidligere forskning, og det er blitt konkludert med at fransiskanerne i Norden ikke hadde midlene som trengtes til dette.⁵⁴⁷ Jakobsen hevder at på grunn av fransiskanernes fattigdomsprinsipp hadde de ikke et holdbart økonomisk fundament for å motta syke i større antall. Han skriver: ”En delvis undtagelse herfra for gråbrødrenes vedkommende menes dog at være plejen af spedalske, (...) men plejen og behandlingen foregik heller ikke her ved selve klostrene.”⁵⁴⁸ Men selv om fransiskanerkonventenes funksjon som hospital har blitt avvist for Nordens del, kan fortellingen fra Lanercost-krøniken, om at Magnus Lagabøte la det vanskapte spedbarnet Eirik ved fransiskanerkonventet da han ble født, indikere at fransiskanerkonventet var et sted dit man brakte syke personer. Ikke nødvendigvis at syke personer ble bragt inn i konventet, slik at det fungerte som hospital, men utenfor, for å vente almisser av de som kom ut fra fransiskanernes gudstjenester, der det nettopp ble lagt stor vekt på å vise nestekjærlighet til de syke og fattige i samfunnet. Dette er tenkelig, men kan ikke bekreftes med kildemateriale.

Fransiskanerkonventene som teologiske skoler

Tiggerordenene formidlet nye teologiske strømninger fra kontinentet til Norge ved et svært godt utbygd skolesystem.⁵⁴⁹ Tiggerbrødrene dro fra land til land for å studere, så mye av det som foregikk ute i Europa, ble nok også brakt hit. Gallén skriver at Nordiske fransiskanere studerte ved universitetet i Bologna, Oxford, Wien, Erfurt, Greifswald og Uppsala.⁵⁵⁰ Kilström nevner også Paris, Assisi, Toulouse, Köln og Lund, som steder der fransiskanerne studerte.⁵⁵¹ Ingen av dem nevner Rostock, men der vet vi at en norsk fransiskaner studerte. Johannes Nikolai ble som nevnt immatrikulert ved universitetet i Rostock i 1466,⁵⁵² men siden han ved inntreden betalte de to mark som de fattige studentene var unntatt, antyder det at han ikke opptrådte som tiggerbror.⁵⁵³ Læremesteren (*frater lector*) i et fransiskanerkonvent hadde som sin oppgave å undervise novisene og prestebrodrerne i

---

⁵⁴⁷ Se Rasmussen 2002: *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter* s. 428-429.

⁵⁴⁸ Jakobsen s. 199.

⁵⁴⁹ Ullern 2003 s. 21.

⁵⁵⁰ Gallén i KLNLM ”Franciscanorden” sp. 567.

⁵⁵¹ Kilström 1974 s. 70.

⁵⁵² Daae 1885 s. 52: ”*Frater Johannes Nicolai ord. Minorum de Nydrosia. Ded. 2 marcas.*”

⁵⁵³ Lange 1856 s. 237 Han refererer til Rostocks universitetsmatrikkel i Norske Samlinger 8vo. I. 78.

teologi.⁵⁵⁴ De stod umiddelbart under gardianen. I tillegg til Johannes Nikolai, vet vi om to andre norske fransiskanerlektorer; bror Peter lektor i Bergen⁵⁵⁵ og bror Tore lektor i Bergen.⁵⁵⁶ Kolsrud regnet med at det er bare tilfeldig mangel i kildekriftene som gjør at vi ikke senere enn Tore i 1312 kan nevne noen fransiskansk lektor i Norge.⁵⁵⁷ Bang mente det foregikk studier i fransiskanerkonventet i Oslo også, og at det har eksistert en fortolkning av Johannes evangelium der.⁵⁵⁸ Han er den eneste norske historikeren som nevner dette. Det var ikke lektorer i et hvert fransiskanerkonvent,⁵⁵⁹ og vi har ingen kilder som tilsier at det foregikk undervisning i konventene i Tønsberg, Marstrand eller Konghelle. Selv om noen av de norske fransiskanerkonventene var teologiske skoler, foregikk den høyere utdannelsen utenlands. Kolsrud skriver: "Regelen var at vidaregåande studier, som kunde tilfredsstella større kunnskapstrong eller krav og kvalifisera til høgare og meir andsvarsfulle stillingar, måtte drivast utanfyre Noregs grenser."⁵⁶⁰ Men i 1438 fikk fransiskanerne som de første i Norden, opprettet et generalstudium i Lund.⁵⁶¹

Behovet for bøker i undervisningen må ha ført de norske fransiskanerne utenlands. Den norske fransiskaneren Arne Pettersson var i Visby i 1339 og kopierte William av Ockhams verk om logikk mens han var der,⁵⁶² og Johannes Nikolai var i Skokloster i Sverige på 1450-tallet for å samle rimverk til bruk for konventet i Bergen.⁵⁶³ Det virker som om det var konventet i Bergen som var den viktigste teologiske skolen for fransiskanerne i Norge, siden to av lektorene vi hører om, tilhørte konventet her, og det at Johannes Nikolai samlet rimverk til dette konventet, selv om han selv tilhørte konventet i Trondheim. Det er også fra konventet i Bergen vi hører om Magnus Lagabøte som gikk og hørte på leksjoner.⁵⁶⁴ Fransiskanernes utdanning var trolig en del av årsaken til at de ble brukt som sendemenn og rådgivere for kongemakten, og som vitnemenn for sekulærgeistligheten og lekbefolkningen.

---

⁵⁵⁴ Gallén i KLNLM "Lektor" sp. 496.

⁵⁵⁵ DN III nr. 54.

⁵⁵⁶ DN VII nr. 65 og 68.

⁵⁵⁷ Kolsrud 1962 s. 39.

⁵⁵⁸ Bang 1887 s. 202. Viser til bruddstykker på universitetsbiblioteket.

⁵⁵⁹ Gallén i KLNLM "Lektor" sp. 496.

⁵⁶⁰ Kolsrud 1962 s. 40.

⁵⁶¹ Gallén i KLNLM "Lektor" sp. 496.

⁵⁶² Kolsrud 1962 s. 40, Fotnote 170: "William Occams logikk, avskr. 1339 av broder Arne Petri de custodia Norwegiæ in Wisby." Kolsrud referer til: Schum, Wilhelm: *Beschreibendes Verzeichnis der Amplonianischen Handschriften-Sammlung zu Erfurt*. Berlin, 1887. s. 726.

⁵⁶³ Lange 1856 s. 143. Fra S. Stephans innledning til Sv. Fornskrift Salsk. Utgave av Ivan Lejonriddaren s. 93 ff.

⁵⁶⁴ Kolsrud 1913 s. 42.

Fransiskanerkonventenes tilknytning til gilder

Gildene i middelalderen utgjorde et bønne- og gudstjenestefellesskap.⁵⁶⁵ Hvert gilde hadde sin skytshelgen, hvis alter gjerne stod i den nærliggende kirke.⁵⁶⁶ Fem gilder i Norge hadde sitt alter i et fransiskanerkonvent. Tyske kjøpmenn og håndverkere i Bergen hadde tilknytning til fransiskanerkonventet gjennom St. Katharina- og St. Dorotheagildet. Vi har et skrå for dette gildet fra 1397,⁵⁶⁷ som går ut på regler for gildets medvirkning ved medlemmers begravelse og ved de fire årlige minnehøytideligheter for avdøde gildebrødre. Gildemedlemmene fikk i fransiskanerkonventet, dominikanerkonventet og i ethvert kloster i Bergen et evig messehold med alt liturgisk tilbehør. De fikk også to evige messer i ethvert fransiskanerkonvent i de tre nordiske riker. Gildemedlemmene byttet på å holde messer i fransiskanerkonventet og dominikanerkonventet.⁵⁶⁸ St. Katharina-alteret var i fransiskanerkonventet. Fra de hanseatiske testamentene hører vi om Ludeke Dinning som i 1387 betalte for at fransiskanerne skulle holde en annen evig messe fra Katarinaalteret i Katarinakirken, for hans foreldres, hans bror Hermans og hans egen sjelefrelse,⁵⁶⁹ og om Henrik Meleke som i 1400 ga 1 lybsk mark til st. Dorotheas gilde hos dominikanerne i Bergen, og samme beløp til St. Katharinas gilde hos fransiskanerne i Bergen.⁵⁷⁰ Av de hanseatiske testamentene mottok St. Katharinagildet 31 sjelegaver og St. Dorotheagildet 26 sjelegaver.⁵⁷¹

De tyske skomakernes gilde i Bergen hadde også et alter hos fransiskanerne der, som det kommer fram av de hanseatiske testamentene.⁵⁷² I tillegg hadde de tyske skomakernes gilde i Oslo et alter i fransiskanerkonventet der. De var organisert i et tysk-norsk laug under Håkon Vs regjering.⁵⁷³ Vi hører også om dette gildet i 1407 da fransiskanernes provinsial i Dacia utstedte broderbrev for de tyske skomakernes laug i Oslo.⁵⁷⁴ I Tønsberg var St. Annagildet tilknyttet fransiskanerkonventet. Vi hører om det fra et testament fra 1525, der Anne Ottedatter Kane testamenterer til St. Annagildet i fransiskanerkonventet.⁵⁷⁵ I Marstrand var et Hellig Legems gilde tilknyttet fransiskanerkonventet. Dette gildet var for både menn og

---

⁵⁶⁵ Haugland 2006 s. 79.

⁵⁶⁶ Blom i KLNLM "Gilder" sp. 309.

⁵⁶⁷ DN XVI nr. 39, RN 8 nr. 601 og NgL 2. rekke bind 1 nr. 361.

⁵⁶⁸ Andredagen etter katarinas- og jørgensaften hos fransiskanerne, andredagen etter doroteasaften og "når gildet drikkes", hos dominikanerne.

⁵⁶⁹ RN 7 nr. 1367

⁵⁷⁰ RN 8 nr. 859.

⁵⁷¹ Haugland 2006 s. 88.

⁵⁷² Bruns 1900 s. 76 nr. 117: "Item geve ik to Bergen to der schomacher gilde to den grawen monniken 5 mr. To enen myssewede."

⁵⁷³ Helle 2006 s. 106.

⁵⁷⁴ NgL 2. rekke bind I s 397 nr. 201.

⁵⁷⁵ DN XI nr. 409: "tiill sancte Anne altere for en ewyge messe hwar tiisdagh".

kvinner, som det kommer fram av et avlatsprivilegium fra Henrik Kalteisen fra 1533-34.⁵⁷⁶ Vi hører ikke om noen gilder med tilknytning til fransiskanerkonventene i Trondheim eller Konghelle.

Hva betydde det at gilder hadde tilknytning til fransiskanerkonventene? Det medførte blant annet regelmessige religiøse sammenkomster ved disse alterstiftelsene, og i den forbindelse kom gildemedlemmene også i kontakt med fransiskanerne. Fransiskanerne har antakelig fungert som alterprester. En alterprests oppgave var å holde alteret ved like og syngemesser der hver dag, og å lese sjelemesser for gildets medlemmer.⁵⁷⁷ Gjennom gildenes tilknytning til fransiskanerkonventene kom fransiskanerne i kontakt med både lekbefolkningen, gjennom St. Annagildet i Tønsberg og Hellig Legemsgildet i Marstrand, og med utenlandske kjøpmenn og håndverkere gjennom St. Katharina- og St. Dorotheagildet og gjennom skomakernes gilder i Bergen og Oslo.

Provinsialkapitler i de norske fransiskanerkonventene

Både fransiskanerne og dominikanerne holdt årlige provinsialkapitler for sine Dacia-kustodier, med representanter fra alle de tre nordiske landene. Under følger en oversikt over hvor og når provinsialkapitlene ble holdt i Norge.⁵⁷⁸

Årstall/ Sted	1200- tallet	1300-tallet			1400-tallet	
Konghelle	1272	1309	1335	1391	1442	1495
Tønsberg	1296	1326	1360		1400	1448
Oslo		1318	1344	1374	1436	
Marstrand						1458
Bergen						1484
Trondheim						

Det ble holdt 17 provinsialkapitler i det norske kustodiet gjennom hele middelalderen. Det er tydelig at det var beliggenheten som var viktigst for disse møtene. Siden konventene på

⁵⁷⁶ NgL 2. rekke bind II s. 401 nr. 241 : "*dilectis nobis in Christo vtriusque sexus*".

⁵⁷⁷ Haugland 2006 s. 86.

⁵⁷⁸ Fra Lindbæks oversikt s. 264-266. Provinsialkapitlene star også oppført i Script. Rer. Dan. V. 17.

Østlandet og i Bohuslän var nær både Danmark og Sverige, er det naturlig at de oftest ble brukt som møtested for provinsialkapitlene når de skulle bli holdt i Norge. Men det ble holdt relativt få slike møter i Norge i forhold til i Danmark og Sverige. Dette har igjen å gjøre med at de rikene hadde flest konventer og medlemmer. Provinsialkapitlene kan tenkes å ha styrket de nordiske rikenes samfølelse. Rasmussen skriver om provinsialkapitlene: "This undoubtedly played a role in the feeling of affinity in the political field that made possible the shape of the Kalmar Union."⁵⁷⁹ Men provinsialkapitlene kan også ha ført til en økt selvstendighetsfølelse blant de tre rikene, noe blant annet observantreformen kan gjenspeile. Som nevnt var fattigdomsstriden bakgrunn for at spiritualene vokste fram på begynnelsen av 1300-tallet, men disse ble kategorisert som kjettere av paven. På 1400-tallet vokste det fram en ny gruppe innen fransiskanerordenen, som lyktes å få pavelig godkjenning. Observantene ville gå tilbake til Frans av Assisis opprinnelige ordensregel, og følge den strengeste oppfatningen av fattigdomsprinsippet i den. Observantbevegelsen kom til Norden rundt 1460.⁵⁸⁰ En viktig sak for provinsialkapitlene på 1400-tallet må derfor ha vært å avgjøre hvilken retning de forskjellige kustodiene skulle tilhøre; skulle de gå over til observantordenen eller forbli konventualer. Vi har syv brev i det norske diplomaterialet angående observantordenen i Europa generelt,⁵⁸¹ og to som angår fransiskanerordenen i Norden spesielt. Den ene som omhandler Norden, er et brev fra pave Innocens VIII til provinsialministeren for observantene av fransiskanerordenen i Norden.⁵⁸² Det andre brevet er fra år 1500 der biskopen i Roskilde, Nils Skave, som også var konservator av fransiskanerordenens privilegier i Norden, lot provinsialvikaren for brødrene av observansen i provinsen Dacia, ta notarialgjenpart av en del brev angående ordenens tilståtte begunstigelser.⁵⁸³ Disse brevene reflekterer imidlertid ikke situasjonen i Norge. De norske fransiskanerne valgte nemlig å forbli konventualer.

Gallén hevdet: "Bland franciskanerna kämpade konventualer och observanter; de sistnämnda segrade överallt utom i Sverige."⁵⁸⁴ Men både Lange og Gunnes mente at de norske fransiskanerne forble konventualer.⁵⁸⁵ Også Roelvink skriver at svenske og norske fransiskanere nektet å bli med i observantbevegelsen som hadde startet i Danmark, og forble konventualer.⁵⁸⁶ Observantordenen ser da ut til å ha vunnet fram bare i Danmark, og det var

---

⁵⁷⁹ Rasmussen 1998 s. 18.

⁵⁸⁰ Gunnes 1982 s. 198.

⁵⁸¹ DN X nr. 258, DN IX nr. 226, 300, 345, 353, 385 og 393.

⁵⁸² DN IX nr. 392, 1486.

⁵⁸³ DN X nr. 287.

⁵⁸⁴ Gallén i KLN M "Klosterväsen" sp. 575.

⁵⁸⁵ Gunnes 1982 s. 198. Lange 1856 s. 45, fotnote 1: "Her var nok alle Minoritter fratres conventuales."

⁵⁸⁶ Roelvink 1998 s. 119.

nok hovedsakelig fordi den danske kongefamilien favoriserte observantordenen.⁵⁸⁷ Det står ikke noe sted i kildene om hvorfor norske fransiskanere forble konventualer. Valget kan sees på som et uttrykk for de norske kristne verdiene. På den måten vil de norske fransiskanernes valg om å forbli konventualer speile at absolutt fattigdom ikke var like viktig her i Norge. Men det var nok mer en politisk motivert bestemmelse. Gunnes mente at årsaken til at observantordenen ikke vant fram i Norge og Sverige, hadde sammenheng med den politiske situasjonen. Det var motsetninger mellom Danmark, som ønsket en nordisk union under sin ledelse, og Sverige, som var mer innstilt på nasjonal uavhengighet, og Norge, som forble knyttet til Danmark, men der adelen hadde sterke sympatier for Sverige.⁵⁸⁸ Også Roelvink skriver:

This means that the split of the province of Dacia in 1517 into Danish Observants and Swedish, Finnish and Norwegian Conventuals had more to do with national protestations against Danish supremacy in the political field and within the order itself than with alleged laxity regarding religious ideals.⁵⁸⁹

Provinsialkapitlene kan derfor både sies å ha styrket samhørigheten mellom de tre rikene på 1300-tallet, men også ført til splittelser på 1400-tallet. Provinsialkapitlene hadde også en økonomisk betydning for ordenen. Når provinsialkapitlet i 1484 som et sjeldent unntak ble holdt i Bergen, henger det nok sammen med brannen i fransiskanerkonventet i 1464. Konventet må da ha vært nesten gjenreist, men var muligens i pengenød på grunn av gjenoppbyggingen. Provinsialkapitlene ga anledning til stort fremmøte av folk fra byen og omegnen, for de fikk da del i den berømte Portiuncula-avlaten.⁵⁹⁰

Provent i fransiskanerkonventene

Provent var kjøpt underhold i en geistlig institusjon.⁵⁹¹ Gamle eller syke menn og kvinner kunne ta seg provent i et kloster ved å gi gaver til klosteret, og i motgave skulle klostret påta seg å sørge for proventmennesket til dets dødsdag og til slutt gi en grav på klosterets kirkegård og sjelehjelp etter døden. Vi har ett eksempel på at en person kjøpte seg provent i et fransiskanerkonvent. Det kommer fram i et brev fra 1397, der det står at Margrete

---

⁵⁸⁷ Det var som nevnt dronning Christine som selv hadde kommet med ønske til paven om at observantordenen skulle bli innført i Danmark. (Lindbæk 1914 s. 167).

⁵⁸⁸ Gunnes 1982 s. 198.

⁵⁸⁹ Roelvink s. 86.

⁵⁹⁰ Gunnes 1982 s. 180.

⁵⁹¹ Helland-Hansen i KLNLM "Provent II" sp. 511-512.

Hermundsdatter hadde en 'stue' i fransiskanerkonventet i Tønsberg.⁵⁹² Vi har derimot ingen bevarte proventbrev etter henne. Proventbrevet kunne omfatte ett eller flere goder, slik som innlemmelse i broderskap, delaktighet i gode gjerninger, bønne- og årtidehold. Proventbrev kunne på den måten ligne på broderskapsbrev, men var ikke det samme.⁵⁹³

Fransiskanerkonventene som forsamlingshus og møtelokaler

Fransiskanerkonventene var, i likhet med dominikanerkonventene, populære valg som møtelokaler fordi andre store bygninger i middelalderen som oftest tilhørte kun kongemakten eller de geistlige. Fransiskanerkonventene var nok også praktiske å bruke som samlingssted på grunn av arkitekturen; som gudstjenestelokaler skulle de romme så mange folk som mulig. Harry Fett kalte fransiskanerkonventene "en kirkelig foredragshall."⁵⁹⁴ Lekfolk brukte fransiskanerkonventene til møter som oftest gjaldt nedskrivning av vitnebrev angående kjøp og salg, skriving av testament, makeskifte, arveskifte og lignende. Disse møtene hadde ikke nødvendigvis noe med fransiskanerbrødrene å gjøre. Når slike vitnebrev ble skrevet, var det som regel tre til fire lagmenn eller geistlige til stede, fransiskanerne selv opptrådte sjelden som vitner ved disse møtene. Det kan likevel tenkes at å holde møte i et fransiskanerkonvent ga møtet en høyere grad av anerkjennelse og autoritet nettopp fordi det tilhørte en religiøs orden.

Fransiskanerkonventet i Bergen var trolig det viktigste for den norske kustodie. Det var et av de første konventene som ble grunnlagt, det hadde en stor tilhengerskare i den utenlandske befolkningen, og det var der det meste av teologisk undervisning for fransiskanerne i Norge foregikk. Ikke minst måtte Magnus Lagabøtes favorisering av ordenen og ønske om å bli gravlagt der ha gjort sitt til å styrke ordenens posisjon i samfunnet. Pengene som Magnus Lagabøte testamenterte til de fattige i Gudbrandsdalen, Hadafylke, Hedmark og Raumafylke ble deponert i dette konventet.⁵⁹⁵ At provinsialministeren antakelig hadde bosted i Bergen på begynnelsen av 1300-tallet, slik som Lange foreslo,⁵⁹⁶ vitner også om at Bergen hadde en høy posisjon i den nordiske provinsen Dacia.

Vi har to eksempler på at fransiskanerkonventet i Bergen ble brukt som møtested av lekmenn. I 1309 har vi et vitnebrev om overenskomsten mellom biskop Kjetil av Stavanger og

---

⁵⁹² DN XI nr. 91 "(...) yppi at grabrødhra j stofuo hustru Margreto Hermunz doter."

⁵⁹³ Helland-Hansen i KLNLM "Provent II" sp. 512.

⁵⁹⁴ Fett 1909 s. 69.

⁵⁹⁵ DN IV nr. 3: "*Bergis in claustro fratrum Minorum loco tuto reponi in nostra presencia.*"

⁵⁹⁶ Lange 1856 s. 341.

fru Ingebjørg på Fit angående gjenoppbyggingen av Finnøy kirke.⁵⁹⁷ Her var også kustoden for fransiskanerne, Sigurd Pålsson, til stede sammen med merkesmann og baron Ogmund Sigurdsson,⁵⁹⁸ biskop Håkon Halldorsson og Eirik Gjest, kannik i Stavanger. Så hører vi ikke om at konventet ble brukt som møtelokale før 1536, da konventet blir omtalt av Christopher Thronndsson, Thord Roed og Stig Bagge som møtested,⁵⁹⁹ og på den tiden var det antakelig ikke noen fransiskanere igjen der.⁶⁰⁰

Fransiskanerkonventet i Tønsberg ble brukt som forsamlingssted da Sættargjerden, overenskomsten mellom kongen og erkebiskopen, fant sted der 9. august 1277.⁶⁰¹ Siden dette skjedde under kong Magnus Lagabøte, er det ikke rart at han valgte konventet til den ordenen som tilsynelatende stod nærmest ham, og som hans far hadde oppført. Det var antakelig også det best egnede stedet for en så viktig politisk hendelse, fordi det var det eneste tiggerordenkonventet i den byen. Sættargjerden innebar at kirken fikk mer makt ved at kongen ikke kunne blande seg inn i valg av biskoper og erkebiskoper. Dette hadde ikke noe å si for fransiskanerne som allerede hadde en styreform som kongen ikke kunne bestemme over, og sånn sett var vel konventet også nøytral grunn. Det var også til dette konventet sendebudene for de tyske byene av kong Eirik ble forpliktet til å nedlegge vitnesbyrd i preliminærtraktaten med de tyske byene som kong Eirik sluttet i 1293.⁶⁰²

Av lekfolk ble fransiskanerkonventet i Tønsberg brukt som møtested da Svein Sigurdsson i 1330 ga hirdembetsmannen Erling Vidkunsson tredjeparten av Hval i Sogn, en del av Valaberg, kveg og hester.⁶⁰³ Gaven ble gitt i nærvær av herr Guttorm Kolbjørnsson, lagmann i kongsgården, og Torvid Trondsson, lagmannen i Tønsberg. I 1381 solgte Simon Torgeirsson og Einar på Mykleby steinhusene i Agaten i Oslo til Henrik Henriksson, prostens ved Mariekirken i Oslo, i fransiskanerkonventet i Tønsberg,⁶⁰⁴ og i 1434 solgte Arne Arnesson et markebol i søndre Kjær i Sems sogn til Markvard Buk der.⁶⁰⁵

Fransiskanerkonventet i Oslo ble brukt som møtested i 1296 da kong Eirik Magnusson og hertug Håkon Magnusson utstedte vitnebrev om at Erik Plogpenning lovte at han aldri ville

---

⁵⁹⁷ DN IV nr. 82 og RN 3 nr. 631.

⁵⁹⁸ Helle 1972 s. 595.

⁵⁹⁹ DN XI nr. 632. "Tha sagd Christopher oc sad fremme y baaden, thett gjør ieg icke for slotthet, y Graabrødre eller paa sanctj hanss wold ther will ieg møde hannom selff tredie eller fierde naar han will."

⁶⁰⁰ Siden det brant i 1531, og sannsynligvis ikke kom i drift igjen etter dette. (Ekroll s. 152).

⁶⁰¹ NgL bind II s. 463 og 469.

⁶⁰² RN 2 nr. 728. Byene det er snakk om er Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald, Kampen og Stavoren. De hadde fått lov til å handle fritt i alle norske byer og markeds plasser fra Bergen og sørover. (Helle 2006 s. 108 og 130.)

⁶⁰³ DN I nr. 207 og RN 4 nr. 720.

⁶⁰⁴ DN III nr. 435.

⁶⁰⁵ DN VIII nr. 293.

reise krav på et gods som klarissaordenen i Roskilde hadde i Bukkerup på Sjælland.⁶⁰⁶ Vi har flest eksempler herfra om at konventet ble brukt av lekfolk og geistlige. Den 13. mars 1353 bevitnet Guttorm Gudbrandsson, lagmannen i Oslo, og to andre at Torgeir Eivindsson betalte Brynhild Toresdatter ett og et halvt øresbol i Leine (Ringerike).⁶⁰⁷ Den 21. oktober 1354 skiftet Guttorm Andresson og Andres Sigurdsson deres felles arv etter Andres' far presten Sigurd og etter Arne Andressons barn.⁶⁰⁸ Fjortende mars 1358 ga Eilif Torbjørnsson sin sønn Anstein begge Ringingårdene og seks øresbol i Gata i Tune sogn, og det han eide i Asker sogn.⁶⁰⁹ I 1364 ble det avsagt dom i fransiskanerkonventet mellom Asgrim Torbjørnsson og Pål på sin kone Sigrid Halldorsdatters vegne angående gårdene Foss og Finstad i Lem på Romerike, som Sigrids bror Gunnar Halldorsson hadde overdratt til Asgrims bror Eilif Torbjørnsson, men som nå tilkjentes Sigrid.⁶¹⁰ Den 2. mars 1392 opptok Oslos biskop Øystein og lagmannen Harald Kolbjørnsson forskjellige vitnesprov om at Brandsgård i Oslo var gitt til Mariakirken i Oslo.⁶¹¹ Alle disse møtene fant sted i fransiskanerkonventet i Oslo.

Fransiskanerkonventet i Konghelle er nevnt i 1498 da det var et rettsmøte der med Arald Kane.⁶¹² Provinsialkapitler ble som oftest holdt i dette konventet, når disse ble holdt i Norge. Vi har ingen kilder som tilsier at konventet i Marstrand ble brukt av møtested som befolkningen. Vi vet også lite om fransiskanerkonventet i Trondheims samfunnsfunksjon. Vi har ingen kilder som tilsier at dette konventet ble brukt som møtested av lekbefolkningen, men det kommer fram at kansleren Peder Sunnanvær brukte det som tilfluktsted.⁶¹³ Han hadde flyktet av frykt for Ingerd Ottedatter, som ville sende ham til Rostock under påskudd av at han egentlig var den kong Gustav hadde ønsket utlevert, og søkte derfor tilhold i fransiskanerkonventet. Han flyktet etter hvert også herfra, av frykt for å bli utlevert av erkebiskop Olav.⁶¹⁴ Om fransiskanerkonventenes funksjon som asyl, skriver Rasmussen:

Også på det lokale plan har de tjent fredens sak, nemlig ved forsvaret for klostrene som fredhellige tilfluktssteder for truede og forfulgte mennesker. Denne kirkelige "asylrett" var ganske visst en allmenn institusjon i middelalderen, men eksempler viser at fransiskanerne i Norden tok den alvorlig og var

---

⁶⁰⁶ RN 2 nr. 819.

⁶⁰⁷ DN II nr. 318.

⁶⁰⁸ DN IV nr. 372.

⁶⁰⁹ DN IV nr. 391.

⁶¹⁰ DN IX nr. 159.

⁶¹¹ DN IV nr. 601.

⁶¹² DN V nr. 981. "(...)mith warom j conuente stoghwnne j Konwungeldhe".

⁶¹³ DN IX nr. 612: "Sende wii tha vt tiil honnom gardegnenn i Graabrødher ij rodmen iiii borgære met naager wore tienere och læthe forkynnæ honnom huess fare paa fardum var" og DN IX nr. 623: "Atsporde wy honom fførst hwilkelund her Per och han vmrymde hær aff Graabrøder kløster vnden borgen och indmaning."

⁶¹⁴ Lange 1856 s. 237.

parat til å forsvare den med rettens midler både mot individuelle voldsmenn og overfor verdslige øvrigheter som ikke ville respektere den.⁶¹⁵

Det at Peder Sunnanvær valgte å gjemme seg i fransiskanerkonventet, tyder på at han anså det som et trygt sted å gjemme seg, som igjen viser tillit til fransiskanerne. Dette er det eneste tilfellet vi vet om der et fransiskanerkonvent ble brukt som asyl. Det er ikke bevart noen privilegiebrev fra paven som nevner konventet i Trondheim, og det ble heller ikke holdt noe provinsialkapittel her.

Det vi kan si sammenfattende om fransiskanerkonventenes samfunnsfunksjon er at de hadde flere funksjoner. De fungerte som undervisningssted, provent, alterstiftelser for gilder, asyl, møtested for konger, geistlige og lekfolk og for provinsialkapittel. Ikke alle tilfellene gjaldt alle konventene. På denne måten må de ha vært en viktig del av bysamfunnet de lå i. Helle påpekte at de norske byene hadde langt større samfunnsbetydning enn deres andel av folketallet antyder, i og med at de hadde sentralfunksjoner som i høy grad berørte landdistriktene,⁶¹⁶ og dette vil jeg si gjelder for fransiskanerkonventene også. Gjennom sin funksjon som møtested for allmennheten har de vært et slags sentrum i bysamfunnet samtidig som møtene her av rettslig og økonomisk art nok også trakk folk fra bygdene dit.

4.4 Fransiskanernes innflytelse på den norske religiøse kulturen

Ved midten av 1200-tallet hadde den gotiske stilen omformet all vesteuropeisk kunst. I forhold til den romanske kunsten var den gotiske lettere og mer elegant, og hyllesten til lyset kom til uttrykk i katedralenes rosevinduer. Frans av Assisi har blitt tillagt en viktig rolle i overgangen fra romansk til gotisk stil.⁶¹⁷ Årsaken til dette er Frans av Assisis beskrivelse av solen som lysets og livets kilde; bildet av den skapende Gud.⁶¹⁸ Kilström beskrev det slik: ”Kärleken till ljuset (solen), människorna og djuren är ett franciskanskt bidrag till den gotiska konstens utformning.”⁶¹⁹ Temaer fra fransiskansk spiritualitet og fra Frans av Assisis liv ble ofte avbildet i den europeiske kirkekunsten fra høymiddelalderen av. I senmiddelalderen var det særlig to trekk ved idealet om etterfølgelsen av den menneskelige Kristus som var populære motiver i kunsten: Jesus som barn og Kristi lidelse. Begge disse motivene kan også

---

⁶¹⁵ Rasmussen, J.N. 2005 s. 25. [Min oversettelse fra dansk]

⁶¹⁶ Helle 2006 s. 110.

⁶¹⁷ Georges Duby 1981: Kapitlet “The Age of the cathedrals.” Roelvink 1998 s. 60: ”At least for Italy, Francis’ primary role was that of a catalyst for the transition from the Romanesque style to the gothic.”

⁶¹⁸ Hodzelmans 1988 s. 102.

⁶¹⁹ Kilström 1974 s. 99.

knyttet til historien om Frans av Assisi.⁶²⁰ Også på litteraturen og liturgien fikk fransiskanerne stor innflytelse. Karakteristisk for den fransiskanske litteraturen var at den appellerte mer til hjertet og følelsene enn til intellektet.⁶²¹ Fikk den fransiskanske spiritualiteten noen innflytelse på den norske kunsten og liturgien, slik den gjorde ute i Europa?

Fransiskansk innflytelse på den norske kirkekunsten

Helgener var et gjennomgående tema i kirkekunsten i middelalderen. Frans av Assisi ble erklært helgen i 1229, tre år etter sin død,⁶²² og ble den første lekmann som ble gjort til helgen. De tradisjonelle helgenene ble som oftest regnet for å være Guds redskap helt fra fødselen av. Frans tilhørte overklassen og ble først omvendt som voksen mann da han tok et oppgjør med seg selv og ga seg til å søke etter Guds mening med sitt liv.⁶²³ Michaelsen kaller Frans en viktig modell for helgener i senmiddelalderen, med nestekjærlighet som et sentralt kriterium for hellighet.⁶²⁴ Bagge kalte Frans av Assisi "selve hovedeksemplet på en middelaldersk helgen."⁶²⁵ Frans ble ofte avbildet i kirkekunsten prekende for fugler, idet han kastet fra seg sine klær foran faren og giftet seg med fru Fattigdom, holdende oppe en fallende kirke, eller knelende foran en krybbe. Han ble også ofte avbildet sammen med Klara (grunnleggeren av Klarissaordenen), Dominikus eller Jomfru Maria.⁶²⁶ Det mest vanlige motivet var likevel stigmatiseringen.⁶²⁷

Valget av kunstneriske temaer med tilknytning til fransiskanerordenen kan oppfattes som uttrykk for deres innflytelse på datidens religiøse liv i Norden.⁶²⁸ Særlig i Sverige er den fransiskanske innflytelse på kirkekunsten stor. Der fins det 32 veggmalier av Frans av Assisi. I den opprinnelige klosterkirken i Arboga fins det kalkmalier i en serie på 16 bilder med en skildring av Frans' liv, som er enestående for hele Nord-Europa.⁶²⁹ Bengt Ingmar Kilström mener at fransiskanerne i Sverige brukte kunsten i sin undervisning: "Även om vårt underlag för bedömningen av franciskanskt kyrkomåleri vilar på ett begränsat material, så ger det dock en entydig bild av ambitionerna att utnyttja den kyrkliga konsten i undervisningens

---

⁶²⁰ Rasmussen og Thomassen 2002 s. 163.

⁶²¹ Moorman 1969 s. 261.

⁶²² DN IX nr. 1.

⁶²³ Bagge 2004 s. 205.

⁶²⁴ Michaelsen 2007 s. 23.

⁶²⁵ Bagge 2005 s. 137.

⁶²⁶ <http://www.katolsk.no/biografi/frans.htm>

⁶²⁷ Nilsén 1986 s. 435.

⁶²⁸ Rasmussen, J.N. 2005 s. 24.

⁶²⁹ Rasmussen, J.N. 2005 s. 23,

tjänst.”⁶³⁰ I Sverige forekommer motiv av Birgitta i 35 kirker, Frans av Assisi i femten og Dominikus i tre,⁶³¹ som indikerer at fransiskanerne var mer populære enn dominikanerne. Anna Nilsén, som har studert kalkmalerier i Sverige, kom fram til at fransiskanerne hadde stor innflytelse på den svenske fromheten:

Summan av den genomgång av de tre aktuella ordnarnars betydelse under den period som undersökningen omfattar, förefaller som synes ge stöd for att franciskanorden verkligen kan tänkas ha utövat ett innflytande på fromheten inom det undersökta området och att det största innflytandet inom denna del av det medeltida Sverige under senmedeltiden kommit från franciskanskt och birgittinskt håll.⁶³²

Jørgen Nybo Rasmussen peker på altertavlen i St. Knuds katedral i Odense som et bevis på at fransiskanerne inspirerte de første generasjonene av det oldenburgske kongehuset:

Saint Knud's cathedral in odense contains perhaps the most significant altar piece in Denmark (...) This unique reproduction of Jesus Christ as the true vine (John 15, 1-5) might be the result of the consultations between the artist, Queen Christine and the friars in this mother house of the Danish Observants.⁶³³

I Danmark fins det ellers fem kalkmalerier med Frans av Assisi.⁶³⁴ Situasjonen for Norge er ganske annerledes. Det er ikke bevart noen kalkmalerier med fransiskansk motiv her. To motiver forekommer ofte på norske antemensaler, (alterbordforsider): det éne er Jesusbarnet på sin mors fang, og det andre er korsfestelsen.⁶³⁵ Begge disse ble ofte brukt av fransiskanerne, men det er bare når de er kombinert med fransiskanske helgener at man kan anta en fransiskansk innflytelse, og slike er det ingen av i Norge. Vi har derfor ingen konkrete bevis på en fransiskansk innflytelse på kirkekunsten i Norge slik som i Sverige og Danmark.

Hvordan har det seg at de to andre landene i provinsen Dacia hadde så mye mer fransiskansk innflytelse på den religiøse kunsten enn Norge? Det kunne vært et tegn på at de fransiskanske symbolene ikke appellerte til norske forhold. Hovedårsaken ligger nok likevel mer i det at Norge ikke hadde like mange steinkirker som Sverige og Danmark; det er hovedsaklig i kalkmalerier det kan påvises fransiskansk innflytelse på kirkekunsten der. Johan Meyer skriver om de norske kirkene i middelalderen: ”En for kirkereisningen passende tømmereteknik var utviklet ved de norske hov (...) en ny og kostbar teknik som bygning med

---

⁶³⁰ Kilström 1974 s. 102.

⁶³¹ Nilsén 1986 s. 435.

⁶³² Nilsén 1986 s. 507.

⁶³³ Rasmussen 1998 s. 17.

⁶³⁴ Roelvink 1998 s. 63.

⁶³⁵ Schumacher 1991 s. 79.

huggen sten i kalkmørtel maatte bli sinket i sin indtrængen.”⁶³⁶ og: ”Ellers kan nok stenkirkene- bortset fra katedralene i Nidaros, Stavanger, Hamar og Mariakirken i Bergen- i forbifarten forekomme ubetydelige.”⁶³⁷ I tillegg ble Sverige kristnet senere enn Norge, de hadde derfor færre klosterordener i landet på den tiden fransiskanerne inntrådte, og fikk derfor ikke like stor konkurranse som fransiskanerne i Norge. Sverige hadde i tillegg også klarissaordenen, som var den andre fransiskanerordenen. Danmark var mer urbant enn både Sverige og Norge, og det var dit fransiskanerordenen kom først. Danmark hadde flest fransiskanerkustodier i provinsen Dacia, som provinsen også var oppkalt etter. Det er da heller ikke så rart at ordenen kom til å få større innflytelse der enn i Norge.

En annen faktor som spiller inn i innflytelsen på kirkekunsten, er hvorvidt Frans av Assisi ble en viktig helgen for nordmenn. Bagge mener helgener av typen Frans av Assisi, det vil si religiøse personligheter som først og fremst gjorde inntrykk ved sin livsførsel, hovedsakelig hørte hjemme i middelhavsområdet, og at den nordlige helgentypen som oftest var en fornem person, en biskop, abbed eller abbedisse, eller medlem av kongefamilien, som utmerket seg først og fremst ved å gjøre mirakler etter døden.⁶³⁸ De to mest populære helgenene i Norge var Jomfru Maria og Olav den hellige.⁶³⁹ Men kan Frans av Assisi også ha vært en populær helgen? De eneste skriftlige kildene vi har som omtaler Frans’ festdag er pavebrev. I 1261 sendte pave Alexander IV et brev om at fransiskanerordenens ministre og brødre under alminnelig interdikt på St. Frans, St. Antonius (som var medlem av fransiskanerordenen) og St. Klaras festdager, kveldene før og i åtte dager etter, i forening med klostergeistligheten og sekulærgeistligheten, kunne holde en høytidelig gudstjeneste for åpne dører med utelukkelse av bannsatte.⁶⁴⁰ Vanligvis måtte de ha lukkede dører under interdikt. I 1472 bestemte pave Sixtus IV, som selv var fransiskaner, at Frans’ festdag den 4. oktober skulle høytideligholdes over hele kristenheten med dobbelt ritus og avhold fra arbeid, og tilstod Frans’ velgjørere utstrakte indulgenser.⁶⁴¹ Disse brevene ble sendt til hele ordenen, og kan derfor ikke si noe spesifikt om den norske tilstanden. Frans’ festdag er imidlertid avmerket i Nidarosordinariets festkalender.⁶⁴² Den er avmerket med ni leksjoner, og siden lav festgrad var tre leksjoner og høy festgrad var ni,⁶⁴³ vil det si at Frans’ festdag hadde høy grad i Nidarosordinariet. Festgraden ble uttrykt i liturgien, og som Anna Nilsén skrev:

---

⁶³⁶ Meyer 1925 s. 134.

⁶³⁷ Meyer 1925 s. 195.

⁶³⁸ Bagge 2005 s. 141.

⁶³⁹ Sigurdsson 1999 s. 192.

⁶⁴⁰ DN IX nr. 55.

⁶⁴¹ DN IX nr. 363.

⁶⁴² Gjerløw i KLNLM ”Kalendarium II” sp. 97: ”4/10 Francisci cf. Semidu. 9. lec”.

⁶⁴³ Gallén 1993 s. 117.

”firningsgraderna speglar sig också i helgonens förekomst i kalkmåleriet.”⁶⁴⁴ Derfor hadde vi forventet å se mer av fransiskanske symboler og motiver i kunsten. Det at vi ikke ser det, henger nok igjen sammen med at kirkene i Norge sjelden ble laget av stein. Frans' minnedag 4. oktober er imidlertid avmerket på den norske primstaven. Primstaven var en viktig del av den norske kulturen, og Frans' festdag 4. oktober er avmerket med et halvkors. Et av Frans' attributter var et kors, og det er muligens det man markerte med et halvt kors, siden korsdagene 3. mai og 14. september hadde et helt kors, og slik unngikk man forveksling.⁶⁴⁵ Symbolet halvkors kunne tenkes å indikere at Frans ikke var like betydningsfull som de andre helgenene merket på primstaven. Brynjulf Alver, som refererer til Christen Jensøn, skriver i *Dag og merke* at dager merket med et halvkors ble kalt ”Loppre Dage oc skal icke være saa hellige som de andre Dage.”⁶⁴⁶ Men dette er nok heller tvilsomt. Det at Frans av Assisi var avmerket på primstaven, tyder på at han var en populær helgen, og trolig mer populær enn Dominikus, grunnleggeren av dominikanerordenen, som ikke var avmerket.

Et annet eksempel på fransiskansk innflytelse på den norske religiøse kulturen er Kalfaret i Bergen. Det har blitt foreslått at navnet Kalfaret kommer av *Calvarium*, det latinske ordet for Golgata, og som kjent gikk ”smertens vei”- *via dolorosa*- fra Jerusalem til ”hodeskallehøyden” –*Calvarium*.⁶⁴⁷ At en bydel i Bergen kan ha fått dette navnet, kan skyldes at fransiskanerne omkring 1400 begynte med medlidenhetsprosesjoner langs korsveier i Europa. Det er derfor tenkelig at fransiskanerne hadde slike medlidenhetsprosesjoner i Bergen, og at dette ga navn på bydelen disse prosesjonene ble holdt i. Brinkmann har tatt for seg dette i en artikkel som heter ”Jerusalem og papegøystangen.” Han refererer til B.E. Bendixen som skrev: ”Med ”Jerusalem” liggende nordligst på ”Hospitalsengen” lå den meget nær St. Catharina som stod under tilsyn av fransiskanerne, og det var nettopp denne ordens brødre som i sin tid innførte prosesjonsskikken til Europa.”⁶⁴⁸ Vi kjenner ingen beretninger om at slike prosesjoner virkelig har funnet sted i det gamle katolske Bergen.⁶⁴⁹ Brinkmann mente likevel det var grunn til å tro at disse prosesjonene fant sted, og laget et kart over prosesjonsveien i Kalfaret som han kalte *Via Dolorosa Bergensis*.⁶⁵⁰ Også Helle og Gunnes mener stedsnavnet Kalfaret kan tyde på at en slik korsvei også fantes i Bergen på 1400-

---

⁶⁴⁴ Nilsén 1986 s. 435.

⁶⁴⁵ Takk til Henrik von Achen ved Bergen Museum.

⁶⁴⁶ Alver 1981 s. 164.

⁶⁴⁷ Brinkmann s. 147.

⁶⁴⁸ Brinkmann 1976 s. 150 (B.E. Bendixen ”Calvaria-Kalfaret” 1899 s. 24.)

⁶⁴⁹ Brinkmann 1976 s. 142.

⁶⁵⁰ Se vedlegg nr. 5 s. 113.

tallet.⁶⁵¹ Jeg heller også til den oppfatning at fransiskanerne, eller rettere sagt deres prosesjoner, ga navn til bydelen Kalfaret i Bergen. At vi ikke hører om det i kildene, henger nok sammen med reformasjonen og at de katolske skikkene da skulle bli glemt.

Fransiskansk innflytelse på norsk litteratur og liturgi

Selv om fransiskanerne var en orden der boklærdom ikke var et krav, og de ikke skulle eie noen bøker, ble allikevel fransiskanerordenen en av de mest lærde ordener i middelalderen. Boklærdom ble ganske raskt nødvendig for å lære opp fransiskanerne i hvordan de skulle forkynne og preke. Alle de store teologer fra 1250-1350 var enten fransiskanere eller dominikanere.⁶⁵² Fordi brødrene reiste mye, fikk de lov til å ha et *breviar*, det vil si en kort samling av alle tidebønnene⁶⁵³ i én bok.⁶⁵⁴ Dette til forskjell fra klostermunkene som brukte mange bøker i sin felles korbønn. Fransiskanerne laget også meditasjonsbøker over Jesu liv som ble veldig populære i Europa.⁶⁵⁵ Som nevnt fikk det fransiskanske verket *Meditationes Vitae Christ* stor innflytelse. Slike meditasjoner ble også omsatt i dikt, og de samme temaene ble tatt opp av billedkunstnerne.⁶⁵⁶

Fransiskanerne hadde i tillegg stor innflytelse på den pavelige kuriens liturgi. De tok i bruk den romerske kuriens breviarium og gjorde den til sin egen. Gallén hevdet at fransiskanernes bruk av den romerske kuriens breviarium bidro til at denne trengte ut de tidligere liturgiske bøkene.⁶⁵⁷ Gjerløw skriver om fransiskanerne: ”De antok den pavelige kuries kalendarium og liturgi, som de propagerte over hele kristenheten og la derved grunnen til Trient-konsilets liturgiske reform, som gjorde den pavelige liturgi almengyldig.”⁶⁵⁸ Og Roelvink refererer til Mentsh som skrev: ”When you say *Breviarium Romanum* and *Missale Romanum*, you also say *Breviarium Franciscanum* or *Missale Franciscanum*.”⁶⁵⁹ Man kunne derfor tenke seg at siden fransiskanerne tilsynelatende hadde så stor innflytelse på den romerske liturgien, ville de fått det på den norske liturgien også. Men vi kjenner bare den

---

⁶⁵¹ Gunnes 1982 s. 180. Helle 1995 s. 718, skriver at det er hypotetisk.

⁶⁵² Holm-Olsen 1990 s. 33.

⁶⁵³ Den katolske kirkes offisielle bønn utenfor messen. Tidebønnene hører til de såkalte votivofficier som man i middelalderen ofte føyde til de offisielle tidebønnene. En fransiskansk tidebønn var ”Officium Passionis Domini” (Hodzelmans 1988 s. 106).

⁶⁵⁴ Reg 1223 kap. III: ”Geistlige skal lese tidebønnene etter Den hellige romerske kirkes liturgi unntatt psalteriet. Derfor kan de ha breviar.”

⁶⁵⁵ Gunnes 1982 s. 188.

⁶⁵⁶ Gunnes 1987 s. 45.

⁶⁵⁷ Gallén 1959 s. 567.

⁶⁵⁸ Gjerløw i KLN ”Kalendarium II” sp. 97.

⁶⁵⁹ Roelvink 1998 s. 160. (Redemptus Mentsh 1933 ”Ein Missale Romanum von 1481 mit handschriftlichen Zusätzen für die Franziskaner in polen.” FS 1933, 89-129.)

norske kirkes middelalderliturgi fra dens siste fase, like før reformasjonen; *Missale Nidrosiense* og *Breviarium Nidrosiense* ble trykt i 1519.⁶⁶⁰ Roelvink mente at erkebiskopen av Nidaros, Erik Valkendorf (1510-22), startet trykkingen av *Missale pro usu totius regni Norwegiae* fra 1519, delvis fordi mange prester i Norge brukte den fransiskanske missalen i stedet for tekstene til erkebispedømmet: ”The missal had become a better alternative than the old hand-written missals of the diocese with their many faults and illegible handwriting.”⁶⁶¹ Dette ville i så fall vært et veldig godt tegn på fransiskansk innflytelse på norsk liturgi. Men det som Roelvink hevder har ikke blitt foreslått av norske historikere. Jan Schumacher regner med at av munkeordener var det først og fremst cistercienserne og dominikanerne som bidro til den norske liturgiske tradisjonen.⁶⁶² Og med tanke på at Norge hadde seks dominikanske biskoper, mens det var ingen fransiskanske biskoper i fastlands-Norge, i tillegg til at dominikanerne var knyttet til utdanningen av kapittelgeistligheten, er det godt tenkelig.

I litteraturen, som i kirkekunsten, er det påvist større fransiskansk innflytelse i Sverige og Danmark enn i Norge. *Prosaiska krönikan*, skrevet på 1400-tallet, blir ansett for å være en stockholmsk fransiskaners verk, muligens også de nært beslektede *Yngre Karlskrönikan* og *Lilla rimkrönikan*. Disse verkene utgjorde begynnelsen til en nasjonal svensk historieskriving.⁶⁶³ Rasmussen skriver i sin artikkel om fransiskanerne i Norden: “the Franciscans stimulated the development of a national consciousness in both Denmark and Sweden by important contributions to the Nordic historiography,”⁶⁶⁴ og nevner ikke Norge. Dette er heller ikke rart, fordi Norge som selvstendig stat ikke eksisterte på den tiden, og derfor fins det ikke noen norsk historieskriving fra den tiden. Men selv om man ikke kan snakke om en fransiskansk innflytelse på norsk liturgi og litteratur i middelalderen, var fransiskanerne aktive i sin egen opplæring av brødrene, og det brødrene lærte, lærte de videre til den norske lekbefolkningen. Kolsrud skriver om fransiskaneren Johannes Nikolai, eller ”de Nidrosia”, som omkring 1450 samlet forskjellige rimskrifter om religiøse og verdslige romantiske emner til bruk for fransiskanerne i Bergen:

Av innhaldet i boki hans merkar me oss dei større religiøse rimverk: ei tolking av dei ti Guds bodord, ei framstilling av Christi fortæsta, ein parallell millom Adam og Christus, ei skildring av Vaar Herres pina (av ein kvinneleg forfattar), og ei av Vaar Frues pina, og ymist anna mindre. Alt dette er karakteristiske og fromme uttrykk for seinmillomalderleg religiøsitet.⁶⁶⁵

---

⁶⁶⁰ Gjerløw 1970 s. 73.

⁶⁶¹ Roelvink 1998 s. 161 (Keyser 1858 s. 631).

⁶⁶² Schumacher 1991 s.76.

⁶⁶³ Rasmussen, J.N. 2005 s. 21.

⁶⁶⁴ Rasmussen 1998 s. 18

⁶⁶⁵ Kolsrud 1958 s. 366-367. (SFSS 25).

Disse skriftene hadde Johannes Nikolai skrevet av på Skokloster i Sverige.⁶⁶⁶ Vi har også hørt om Arne Pettersson som i 1339 skrev av et verk av William Ockhams logikk i Visby.⁶⁶⁷ Disse tilfellene gir et innblikk i hvordan anskaffelse av religiøse tekster til bruk i de fransiskanske konventskolene i Norge foregikk, og det viser samtidig hvordan fransiskanerne beveget seg mellom konventene og kustodiene. Fransiskanerne må derfor sies å ha bragt nye litterære strømninger til Norge gjennom deres teologiske oppgaver, selv om noen innflytelse som følge av dette ikke kan påvises i noen særegen norsk litteratur fra den tiden. Det ble skrevet et dikt på Island på 1200-tallet som het *Solarljód*, som på grunn av navnet kan se ut som det var inspirert av Frans av Assisis Solsang. Men Kolsrud avviser dette: ”det er berre namnet som minner um Canto del Sole av den hellige Franciscus.”⁶⁶⁸

Roelvink forklarte den tilsynelatende store fransiskanske innflytelse på både litteraturen og kunsten i Sverige med at det antakelig var en nær samhørighet mellom den fransiskanske spiritualiteten og den svenske mentaliteten på grunn av likheten mellom den fransiskanske og den birgittinske spiritualiteten.⁶⁶⁹ Samtidig påpeker han at det er umulig å skille ut innflytelsen fra fransiskanerne fra den dominikanske eller birgittinske.⁶⁷⁰ Birgitta Birgersdotter grunnla i 1370 ”den Hellige Frelserens orden” eller birgittinerordenen som den ble hetende.⁶⁷¹ Hun skal ha vært en stor tilhenger av Frans av Assisi. I 1351/52 dro hun på pilegrimsferd til Assisi der hun fikk noen kopier av Frans’ brev, og etter hennes død kom disse brevene til Sverige.⁶⁷² Det berømte kapittel åtte av *Fioretti*⁶⁷³ ble funnet i Vadstena birgittinerkloster, sammen med andre kapittel av *Fioretti*, som en del av eksempler på kristenliv til bruk for skriftefedrene.⁶⁷⁴ På 1400-tallet fikk også Norge et birgittinerkloster. Kan det ha gjort noe for fransiskanernes betydning i Norge slik som i Sverige? Kolsrud hevdet: ”De få bøkene av religiøst innhold som er blitt til i Norge i denne tid skylder vi kontakten med svensk kirkeliv, særlig birgittinerordenen, som siden 1420-årene hadde et

---

⁶⁶⁶ ”Paa Skokloster i Sverige forvares en Foliant (no.156) som indeholder en Samling af oldsvenske Digte og Riim, hvoriblandt Ivans og Cavians Saga (1ste Eufemia-verse) med en haand fra det 15de Aarhundrede, og som er besørget afskrevet af en Broder Johannes fra Nidaros ”ad usum et commodum fratrum minorum custodiæ Bergensis”. ” (Lange 1856 s. 143. Fra S. Stephens innledning til Sv. Fornskrift Salsk. Utgave av Ivan Lejonriddaren s. 93 ff.)

⁶⁶⁷ Kolsrud s. 40 fotnote 170.

⁶⁶⁸ Kolsrud 1958 s. 266.

⁶⁶⁹ Roelvink 1998 s. 86

⁶⁷⁰ Roelvink 1998 s. 52.

⁶⁷¹ Gunnes 1987 s. 46.

⁶⁷² Roelvink 1998 s. 126.

⁶⁷³ Kap. 8 av *Fioretti*: ”Korleis den heilage Frans ein gong gjekk i lag med bror Leo og greidde ut for honom kva den sanne gleda er” s. 38 i *Fioretti*, oversatt av Eiliv Skard.

⁶⁷⁴ Roelvink s. 126 (C 623).

kloster i Norge (Bergen).⁶⁷⁵ Men i Norge ble det birgittinske Munkeliv langt fra samme suksess som i Sverige.⁶⁷⁶ Frans av Assisi står oppført i Allehelgenslitaniyet i Munkelivpsalteret, skrevet av birgittinernonnen Birgitta Sigfusdatter,⁶⁷⁷ men ikke i litaniyet fra det bergenske bispedømme fordi ”det norske litaniyet skiller seg sterkt fra det birgittinske.”⁶⁷⁸ I tillegg gikk fransiskanerne i Bergen sammen med hanseatene imot grunnleggelsen av Birgittinerklostret på Munkeliv. Vi hører om gardianen Gerlak Gruter som i 1422 var med å avgi erklæring om abbed Steins framferd den gang han og biskopen i Bergen gikk i gang med å skifte ut benediktinermunkene i Munkeliv med munker av birgittinerordenen,⁶⁷⁹ og i 1424 var Gerlak med å utstede klagebrev over abbed Steins forfølgelse av Johannes van dem Berge og andre benediktinerbrødre i Munkeliv kloster.⁶⁸⁰ På grunn av at birgittinerklosteret ikke fikk like stor betydning her i Norge som i Sverige, og at fransiskanerne i Bergen gikk imot grunnleggelsen av et birgittinerkloster der, blir det ikke hensiktsmessig å gi birgittinerordenen betydning for fransiskanernes innflytelse i Norge, slik Roelvink delvis gjorde for Sverige.

4.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg tatt for meg fransiskanerordenens innflytelse på det norske samfunnet gjennom fire aspekter. Først tok jeg for meg hva det hadde å si for fransiskanernes posisjon i samfunnet at de var direkte underordnet pavemakten, og om de fikk innflytelse over norske anliggender som følge av dette. Kildene viser at noen fransiskanere ble tilsatt i høye stillinger i Norge, og dermed fikk de innflytelse over visse saker som de var med å bestemme, som hovedsakelig gikk på utnevning av biskoper. Fransiskanerne var også talerør for pavens politikk i Norge når det gjaldt promotering av, og oppfordring til, økonomisk støtte til korstog, både på 1200-tallet og 1300-tallet. Fransiskanerne er blitt tillagt stor betydning for den rollen avlatshandelen spilte i senmiddelalderen. Etter Svartedauden var folk enda mer opptatt av etterlivet, og fransiskanernes forkynnelse av helvete og skjærsild kan ha vært en sterk stimulans til kjøp av avlat også her i Norge. I tillegg kan vi ane en fransiskansk innflytelse på kjøp og salg av avlatsbrev ved å se det i sammenheng med fransiskanske broderskapsbrev, som vi har flere eksempler på at nordmenn kjøpte.

---

⁶⁷⁵ Kolsrud s. 366.

⁶⁷⁶ Gunnes 1995 s. 139.

⁶⁷⁷ Gjerløw 1970 s. 133.

⁶⁷⁸ Gjerløw 1970 s. 139.

⁶⁷⁹ DN XXI nr. 289.

⁶⁸⁰ DN XXI nr. 299.

Fransiskanerkonventene hadde flere samfunnsfunksjoner. De var ikke bare tilholdssted for fransiskanerbrødrene og steder der gudstjenester ble utført. Konventene fungerte også som forsamlingshus og møtelokaler for konger, lekmenn og geistlige, enkelte konventer fungerte også som undervisningssted, altersted for gilder, provent og asyl. Bruken av fransiskanerkonventene gjenspeiler det mest karakteristiske med tiggerordener, nemlig deres åpenhet. At fransiskanerkonventene ble brukt som møtelokaler av befolkningen viser ikke nødvendigvis en religiøs hengivenhet for fransiskanerordenen, men det viser at konventene hadde en viktig funksjon som møtested i byene, og at de dermed var en viktig del av bysamfunnet. Folk fra bygdene kom nok også inn til byen for å delta på slike møter. Kanskje var det de med spesiell tilknytning til ordenen som valgte et fransiskanerkonvent som møtested, men det var nok helst praktiske årsaker som lå til grunn, som det at fransiskanerkonventene var bygd for å romme en stor forsamling. Fransiskanerkonventenes religiøse funksjon var på den måten muligens separert fra deres samfunnsmessige funksjon. Uansett kan man ikke skyve til side betydningen av et slikt stort møtested som fransiskanerkonventene var i et middelaldersamfunn.

Vi har sett at den fransiskanske innflytelsen på norsk religiøs kultur ikke er stor når vi sammenligner med de andre landene i fransiskanerprovinsen Dacia. Både i kirkekunsten og i litteraturen var den fransiskanske innflytelse større i Sverige og Danmark. Frans av Assisi var en populær helgen i Europa, og han var avmerket på den norske primstaven, og festdagen hans er avmerket med høy festgrad i Nidarosordinariatet. Vi har likevel ikke kalkmalerier med fransiskanske motiv slik som i Sverige og Danmark. Dette har nok delvis å gjøre med at kirkene i Norge sjelden ble bygd i stein. Sverige hadde også den andre fransiskanerordenen; klarissaordenen, og birgittinerordenen har spilt en stor rolle for fransiskansk innflytelse i Sverige. Klarissaordenen kom ikke til Norge, og birgittinerordenen fikk ikke stor betydning for her. Fransiskanerne skal ha hatt stor innflytelse på den pavelige liturgien, men antakelig hadde dominikanerne i Norge større innflytelse på den norske liturgien enn fransiskanerne hadde, fordi dominikanerne stod nærmere bispesetet. Fransiskanernes spiritualitet kan derimot ha manifestert seg i andre anliggender enn kunst og liturgi. Den kan blant annet ha gitt navn til bydelen Kalfaret i Bergen, der de framførte medlidenhetsprosesjoner for å minnes Jesu vandring til Golgata.

5. Konklusjon

I denne undersøkelsen har fransiskanerordenen i det norske middelaldersamfunnet blitt undersøkt ut fra tre forskjellige aspekter. Først gjelder dette fransiskanernes forhold til forskjellige sosiale grupper og hvilke samfunnsroller de hadde utenom religiøse oppgaver, deretter hva de kan ha betydd for nordmenn åndelig sett, og til slutt om deres tilstedeværelse i Norge gjennom 300 år hadde noen innflytelse på det norske samfunnet. Å kartlegge betydningen av en religiøs orden i middelalderen er vanskelig, ikke bare på grunn av det minimale kildematerialet, men fordi begrepet ”betydning” i seg selv i denne konteksten innebærer at vi har en forståelse av middelaldermenneskenes oppfattelse og tanker om ordenen, hvilket vi bare i svært begrenset grad kan ha. Måten jeg har gått fram på, har vært å ta for meg alle kilder som omhandler fransiskanerne i Norge, kategorisere dem etter innhold og gruppere dem i de tre kategoriene nevnt ovenfor.

Undersøkelsen har vist at fransiskanernes forhold til den norske befolkningen var forskjellig for ulike sosiale grupper, og at forholdet forandret seg over tid. Fransiskanerne hadde et nært forhold til kongemakten fra de første etableringene fram til Håkon V. De ble brukt som sendemenn til Skottland og opptrådte trolig også som skriftefedre og rådgivere. Vi så av testamentene at det hovedsakelig var adelen som testamenterte til fransiskanerne på 1200-tallet og på tidlig 1300-tall, og det kan indikere at de ville etterligne kongenes gunst overfor ordenen. Perioden med fransiskanernes nære forhold til kongemakten faller tidsmessig sammen med konflikten ordenen hadde med sekulærgeistligheten. Kongenes favorisering kan tenkes å ha påvirket lekbefolkningen til å høre på fransiskanernes gudstjenester og gå til skrifte hos dem og gi dem almisser. Slik kan fransiskanerne ha utgjort en trussel mot sekulærgeistlighetens inntekter, som var kilden til konflikten mellom dem. Fra 1300-tallet av ser derimot forholdet mellom fransiskanerne og sekulærgeistligheten ut til å ha bedret seg, som det kommer fram av testamenter der geistlige nevner fransiskanerne, og at biskoper brukte dem som vitner og vitneutstedere. Fransiskanernes nære forhold til pavemakten gjorde dem trolig attraktive som vitner i appeller til paven. Vi så også at fransiskanerne, etter utnevnelser av paven, fikk ta del i kirkerettslige saker, noe som kan ha ført til at sekulærgeistligheten ble bedre kjent med dem, og det dermed bidro til å løse konflikten. Etter 1350 var de nok en integrert del av den norske kirkepolitikken, noe blant annet rettssaken fra 1531 i Trondheim viser, der en fransiskaner var meddommer. Oppgavene som fransiskanerne

utførte for sekulærgeistligheten, viser at fransiskanerne ønsket å ha et godt forhold til dem, og også at de sekulærgeistlige hadde et tillitsforhold til fransiskanerne.

Fransiskanerne kom i kontakt med lekbefolkningen på flere måter. Det kunne være gjennom forkynnelse, prekener, gudstjenester, rollen som skriftefedre og alterprester for gilder, terminering og opptagelse av lekfolk i tredjeordenen. Utover sine religiøse oppgaver kom fransiskanerne i kontakt med lekbefolkningen gjennom salg av eiendom, rollen som vitnemenn, og gjennom lekfolks bruk av konventene som både var møtested for vitneutstedelser og alterstiftelser for gilder. Om fransiskanerne hadde et yrke ved siden av sine religiøse oppgaver, vil det bety at de kom i kontakt med lekfolk gjennom dem de arbeidet for og med. Kilder som kan vitne om dette, er vitnebrevet utstedt av Johan Plattenslager, der navnet antyder at han var blikkenslager, og fortellingen om Pietro Quirini som møtte en fransiskaner på øya Røst utenfor Lofoten. Den viktigste inntekten for fransiskanerne i Norge var nok likevel almissene. Kilder som kan fortelle om kontakt gjennom deres religiøse oppgaver, er hovedsakelig fra 1200-tallet, selv om de fleste av disse bare er pavelige privilegiebrev, og ikke skriftlige bevis på hvordan fransiskanernes prekener og gudstjenester var her til lands. Gildenes tilknytning til fransiskanerkonventene hører vi om fra 1300-tallet av, og termineringen har vi bare ett eksempel på fra 1500-tallet, men det er høyst sannsynlig at fransiskanerne i Norge også drev med terminering fra 1200-tallet av. Det er fra 1300-tallet og utover at vi har flest kilder som omhandler fransiskanernes verdslige oppgaver. Fra 1400-tallet av ble lekfolk tatt opp i tredjeordenen, som vitner om at den fransiskanske spiritualiteten på den tiden var populær, noe som kan sees i sammenheng med avlatshandelen som vokste fram på 1400-tallet, og som begge deler kan knyttes til følgene av Svartedauden.

Hva betydde fransiskanerne for nordmenn åndelig sett? Selv om kanskje det mest framtreddende ved fransiskanerordenen, nemlig den totale avholdenhet fra penger og eiendom, mistet litt av sin betydning utover i senmiddelalderen, var fokuset på den menneskelige Jesus og en kjærlighet til naturen, fortsatt det som kjennetegnet fransiskanernes spiritualitet. At fransiskanernes symbolrike og gledesfylte prekener appellerte til nordmenn, kommer fram av testamenter og inntredelser i ordenen og benyttelse av fransiskanernes religiøse tjenester. Vi har navn på 45 medlemmer av fransiskanernes førsteorden i Norge. Fra 1400-tallet av var en stor del av medlemmene tyskere, som som oftest tilhørte konventet i Bergen. Årsaken til at nordmenn gikk inn i ordenen, kan finnes i broderskapsbrevene. Der ble det framhevet at medlemmene av tredje orden fikk den samme liturgi i etterlivet som medlemmene av første orden fikk. Siden broderskapsbrevene handler om nordmenn som gikk inn i tredjeordenen,

kan vi tenke oss at de som gikk inn i førsteorden, hadde mye av de samme grunnene; de anså fransiskanerordenen som den som stod nærmest Gud, og derfor ville sikre et godt etterliv. Vi har også sett at personer under bann kunne tiltre ordenen. Bannlysningen kan derfor ha vært deres begrunnelse for inntredelse i ordenen, da medlemskapet kunne løse dem av bannet, men dette vet vi for lite om. Valget av inntredelse i ordenen kom nok imidlertid for det meste av en hengivenhet til fransiskanerne. I testamentene kommer det fram at noen nordmenn valgte bønnehold, sjelemesser og begravelser hos dem. De må derfor ha betydd mye åndelig sett for disse personene. I testamentene ser vi også en forandring gjennom 300 år. Testamentgiverne var først kongelige, geistlige og adelige, mens etter Svartedauden var noen av testatorene bønder, og en stor andel var kvinner. Dette reflekterer nok de store samfunnsendringene som Svartedauden medførte. Fransiskanernes religiøse budskap kan indirekte ha spilt en sosial rolle ved at deres prekener oppmuntret til nestekjærlighet og gavmildhet ovenfor de laverestilte i samfunnet.

Innflytelsen fransiskanerordenen hadde på det norske samfunnet, kan ikke påvises i kunsten og litteraturen i samme grad som den kan i andre land, men vi vet at Frans' festdag ble feiret i den norske kirkeprovinsen, at han var avmerket på primstaven, og at fransiskanernes prosesjoner trolig ga navn til en bydel i Bergen. Vi vet at Johannes Nikolai skrev av et rimverk i Sverige til bruk for konventet i Bergen, og at Arne Petterson var i Visby og skrev av et verk av William Ockhams logikk. Vi må anta at fransiskanerne på denne måten bidro til å spre teologiske strømninger til Norge, i tillegg til at det de lærte i konventskolene og i universitetene i Europa, spredte de videre til lekbefolkningen, som var deres hovedmålgruppe. Konventene må ha hatt stor betydning for de norske bysamfunnene. De ble brukt av konger, lekfolk og sekulærgeistlige til både religiøse og verdslige formål.

I denne undersøkelsen framsetter jeg en alternativ teori om fransiskanerordenens betydning for det norske samfunnet. Problemstillingen har tatt utgangspunkt i Erik Gunnes' utsagn om fransiskanerordenens betydning for Norge. Argumentet til Gunnes var at fordi fransiskanerne for det meste oppholdt seg i byene, og siden de norske byene var små og lite viktige, fikk fransiskanerordenen i Norge liten betydning. Mine funn tilbakeviser til en viss grad dette argumentet. Jeg mener at størrelsen på de norske byene ikke nødvendigvis hadde en negativ betydning for fransiskanernes innflytelse, og jeg vil i tillegg hevde at deres innflytelse ikke var begrenset til byene.

For det første var Bergen ikke en liten og uviktig by i middelalderen, den var den største byen i Norden. Det var også her fransiskanerne hadde flest velgjørere, mye på grunn av den hanseatiske befolkningen, og konventet i Bergen var det viktigste når det gjaldt fransiskansk teologi i Norge. I Bergen var det også flere andre klosterordener, men fransiskanerne var, som tiggerorden, mye mer utadvendt enn andre ordener. Og med tanke på at dominikanernes prekener hovedsaklig var rettet mot opplæringen av kapittelgeistlige, vil jeg tro at fransiskanerne fikk mest å bety for lekbefolkningen i et bysamfunn. Fransiskanernes hovedmål var ikke, slik som dominikanernes, å få innflytelse over staten eller kirken og utmerke seg ved studier, men å bringe evangeliet ut blant det folket de ferdes mellom. Det er trolig derfor de har satt så få spor etter seg i kildene, fordi slike forhold ikke ble nedskrevet. For det andre må fransiskanerne, etter min mening, ha vært enda mer synlige i de mindre bysamfunnene, på grunn av de religiøse og verdslige oppgavene de utførte for lekfolk og geistlige der. Vi så at gilder, med medlemmer av begge kjønn, hadde tilknytning til konventene i Marstrand og Tønsberg, og det sier litt om hva fransiskanerkonventet betydde for lekbefolkningen i disse bysamfunnene.

For det tredje har denne oppgaven presentert flere bevis på at fransiskanerne også nådde ut til de som bodde utenfor byene. Hvorvidt fransiskanerne nådde frem til disse, er et sentralt poeng, med tanke på at de utgjorde omtrent 95% av Norges befolkning i middelalderen. Jeg vil tillegge termineringen en større betydning enn tidligere forskning har gjort, nettopp på grunn av den spredte befolkningen her i Norge. Selv om vi kun har ett skriftlig bevis på terminering, og da fordi fransiskaneren hadde blitt frastjålet gavene han hadde fått som almisse, kan vi anta at det skjedde oftere enn det kildene vitner om, og at termineringen kan ha vært vanlig slik som i Sverige og Danmark og resten av Europa. Ekteparet som fransiskaneren Johannes Nikolai tok opp i tredjeorden i 1472, kom fra Lillhärdal, som ikke var en by, og viser derfor at ikke bare byfolk ble med i ordenen. Lillhärdal var riktignok i Sverige, men siden Johannes Nikolai også var i Sverige ved et annet tilfelle, da han skrev av et verk til bruk for konventet i Bergen, kan det ha vært i forbindelse med en slik tur at han opptok folk i tredje orden. Johan Plattenslager, som tilhørte konventet i Marstrand, utstedte et vitnebrev i Kirkefjeld, Pietro Quirini møtte en fransiskaner på Røst, og fransiskaneren Mattis var kapellan i Makkaur i Øst-Finmark. Disse tilfellene viser at fransiskanerne nådde langt utenfor sine konvent. I tillegg hadde fransiskanerkonventene en såpass viktig samfunnsfunksjon at de må ha trukket folk fra landsbygda inn til byene for å delta på de økonomiske og rettslige møtene som fant sted der. Selv om disse personene

kanskje ikke hadde spesiell tilknytning til ordenen, kom de på den måten i kontakt med fransiskanerne.

Fransiskanerne kom altså i kontakt med folk utenfor byene ved å reise på grunn av studier, arbeid og terminering, og ved at konventene trakk folk fra landsbygda inn til byene. Testamentene viser i tillegg at flere av testamentgiverne ikke var byfolk, og også at folk fra landsbygda ble med i tredje orden, noe som betyr at fransiskanerne også nådde ut til dem med sitt budskap.

Gunnes' argument svekkes dermed av at Bergen, som var fransiskanernes hovedsete i Norge, var Nordens største by i middelalderen, at små byer ville ha gjort fransiskanerne mer synlige og konventene mer betydelige, mens terminering, arbeid og vandring mellom konventene førte fransiskanerne ut av byene, samtidig som konventene trakk bønder inn til byene. Jeg har vist at fransiskanerne var mye i kontakt med befolkningen, at de hadde åndelig betydning for nordmenn, både i og utenfor byene, og at de hadde betydelig innflytelse på de norske bysamfunnene på grunn av konventenes samfunnsfunksjon. Konklusjonen er derfor at fransiskanerordenen hadde større betydning for det norske middelaldersamfunnet enn tidligere antatt i historisk forskning.

Det gjenstår fortsatt mye å finne ut av om fransiskanerordenen i Norge i middelalderen. En grundigere undersøkelse kunne blitt gjort ved å sammenligne, i enda større grad enn denne oppgaven har hatt plass til, fransiskanerordenen med andre klosterordener, da spesielt med tanke på innflytelse, testamentgaver og forhold til forskjellige sosiale grupper. Det ville satt fransiskanerordenens betydning i et bredere perspektiv. Det ville også vært fruktbart å undersøke det danske og svenske diplomaterialet. Også en nærmere studie av fransiskanernes velgjørere og medlemmer i Norge kunne fortalt mer om hvem fransiskanerne appellerte til. Det hadde vært interessant med en nærmere studie av fransiskanernes rolle i tiden like før reformasjonen, spesielt med tanke på de to brevene som uttrykte ønske om beskyttelse av fransiskanerordenen på begynnelsen av 1500-tallet. Det finnes i tillegg fragmenter fra liturgiske bøker i Riksarkivet i Oslo som ikke er blitt undersøkt ennå med tanke på fransiskanerne, men en del fragmenter kan så langt knyttes til benediktinerne, cistercienserne og augustinerne.

Vedlegg

1. Norske testamenter

År/Kilde:	Sted:	Navn på testamentgiver:	Sjelegave til fransiskanerne, og evt. religiøs tjeneste:
1277, DN IV nr. 3	Bergen	Kong Magnus Lagabøte	<i>Jtem fratribus Minoribus Bergis duodecim marcas sterlingorum contulimus; et ad edificium eiusdem claustris septingentas marcas usualis monete. (...) Jtem fratribus Minoribus in Konunghellis contulimus duodecim marcas sterlingorum.</i>
1284, DN XVII nr. 878.	Ter Doest. (Belgia)	Biskop Thorfinn av Hamar.	<i>fratribus minoribus ibidem xx solidos parisienses. (Bergen)</i>
1288, DN II nr. 24.	Uten sted. Stavanger?	Gaute i Tolga.	<i>Mork brenda bærføtto brødrum. (Bergen)</i>
1302, RN 3 nr. 66.	Oslo.	Fyrst Wizlaw II av Rugen.	Ga mindre pengesummer til ulike geistlige institusjoner i Oslo, blant annet dominikanerne og fransiskanerne.
1304, DN V nr. 512.	Oslo.	Gerlak, kannik i Oslo.	<i>Minoribus [duas] iij marchas norichanas.</i>
1308, DN XV nr. 1.	Bergen.	Bjarne Erlingsson	Ga til fransiskanerne i Bergen, Tønsberg, Oslo og Konghelle og en rekke andre kirker for sjelehjelp.
1320, DN XVI nr 2, RN 4 nr. 9.	Tønsberghus.	Bjarne Audunsson.	<i>till gra brødere giffuer Jegh v marck skulle de were skulluge adt lese trij Dauides salter for min seel</i>
Før 1324, RN 4 nr. 303. *** (1324, DN I nr. 77.)	Uten sted. *** (Bergen)	Fru Torbjørg. *** (Skjøte for herr Erling Vidkunsson Stofrheim.)	35 mark til fransiskanerne i Bergen. Kun fransiskanerne er nevnt. *** (Kjøpesummen skal han ifølge fru Torbjørgs testament utbetale barfotbrødrene i Bergen.)
1331, DN III nr. 160.	Oslo	Guttorm Haavardsson, korsbroder i Oslo	<i>Jtem Berføtabrodrum j Oslo tuær merkr pæninga ok halft pund vax.</i>
1336, DN IV nr. 226.	Oslo.	Svein Kartnagl.	To øresbol i gården Hellerud i Lomedalen.
1337, DN I nr. 243, RN 5 nr. 13.	Bergen.	Eindrude Simonssons.	1 mark brent til skråsetning og forbønn. (Testamentsupplement) <i>ok adra mork brenda in til brødra</i>
1347: DN V nr.	Lödese.	Kong Magnus	<i>Jtem omnibus conuentibus fratrum</i>

193.		Eriksson og dronning Blanka.	<i>Predicatorum Noruegie centum marchas denariorum. Jtem fratribus Minoribus tantum.</i>
1349, DN XI nr. 40.	Tønsberg.	Thord Arnesson.	<i>Jtem gefuer ek Bærføtta brødra min tygh grusener skyr sill krake ok flækkur ok æin gangare.</i>
1352, DN IV nr. 359.	Oslo.	Fru Elin Thordsdatter.	<i>Jtem predicara brødrom mork ok adra Berføta brødrom.</i>
1360, DN IV nr. 411.	Tønsberg	Jorunn Jamældsatter	<i>j Bærføttabrødra (...) þa er fru Joron Jamældz dotter var jordadh</i>
1379, DN VII nr. 302.	Tønsberg.	Amund Gautesson.	<i>Jtem gefuer ek Bærføttom brødrom j Tunsbærghi æina fiorskiæpptu firir sall sira Gudþorms frænða mins honum till æuerdlighra bønahaldz;</i>
1381, DN II nr. 468 og RN 7 nr. 936.	Nidaros.	Ogmund Olavsson, kannik i Nidaros.	<i>annan fonnan gefe ek brodor Olafue nider aat brødra.</i>
1381, DN III nr. 433.	Oslo.	Sigrid Andresdatter.	<i>Jtem austr till brødra. (halft pund vax ok half mark peninga.)</i>
1396, DN IV nr. 660, RN 8 nr. 437.	Selvik.	Aasa Salmunds- datter.	<i>væl ek legerstadh j Grabrødra claustri j Tunsberghi hia Rana Æiuindasyni fordhom husbonda minom. ok firir lægher stad min gefuer ek fyrnæmfndo claustri xxx mærker pæninga.</i>
1398, DN XI nr. 93, RN 8 nr. 610.	Tønsberg.	Sira Steinar Thorgilsson, prest ved Peterskirken i Tønsberg.	<i>kunne vj mærker vax ok æina tiþro tunno jtem til berføta brøddra iiij.</i>
1400, DN XVI nr. 42.	Sudreim.	Jon Martinsson, ridder.	<i>Jtem til Graabrød. Closter j Skare j lødig march paa det ieg maae gaae der til Skrifte, og nyde en Sjølemesse hver Fredag (...) Item til Graabrødre 2 lødige marck og en half som er given til fattige folch, huis broder ieg og er.</i>
1413, DN II nr. 627.	Oslo.	Eyvind Olafsson korsbroder i Oslo.	<i>jtem auster brødra. vj marker wax half mork peninga. oc æit kyrlagh. jtem swa mykit vpp ad brødra.</i>
1415, DN V nr. 512.	Oslo.	Hustru Gunnbjörg.	<i>jtem Auster til brødræ gaf hon einæ storæ gryto. jtem Vp til brødræ mark vax oc half mark (...) peningæ.</i>
1422, DN II nr. 668.	Okestad.	Håkon Thorsteinsson.	<i>Jtem auster till brødra j ku oc j mark peninga till offers.</i>
1430, DN I nr. 727.	Oslo.	Gro Thorgeirsdatter.	<i>jtem eina ku til grabrødra j Oslo til bønahaldh.</i>
1430, DN V nr. 597	Trondheim	Arvid Ingjeldsson	<i>jtem sancti Olafs kirkiu xxx. fisk till gilz henne til bygning.</i>

1461, DN V nr. 835.	Oslo.	Sveinung Rolfsson, korsbroder ved Mariekirken i Oslo.	<i>jtem auster at brødre j kolgryte.</i>
1466, DN V nr. 856.	Fevik.	Gudrun Thorbjørnsdatter.	<i>oc andra thriar mærker Auster at brødhra ther (...) firir Haluardz saal oc henne oc alla crasnæ salæ.</i>
1477, DN XXI nr. 577.	Tønsberg.	Matias Pedersson.	Ødegården Midtbekkevar i Arnadals skiprede på Vestfold til fransiskanerklostret i Tønsberg.
1478: DN IV nr. 987.	Stavanger.	Alf Torgeirssons	Tienden av Skare sogn: <i>jtem til Jnthebrødher (I Bergen) wor thiewnda j Skare sokn for begengelsæ for wor siel.</i>
1509, DN XIV nr. 231.	Trondhjem.	Faste Gudthormsson.	Verdien av en vågs gryte, og for ham skal det leses 20 messer.
1525, DN XI nr. 409.	Tønsberg.	Hustru Anne Onnesdatter Kane.	<i>tiill sancte Anne altere for en ewyge messe hwar tiisdagh med alle them luthom oc lundhom som tiill ligger oc legeth haffuer fran forne och nyo wthen garss oc indhen med fyske oc fwgle och alle wedestede y fraa seg oc syne erffwinge oc wner aderneffdhe Grobrødher closter tiill ewerdeliige ege.</i>
1534, DN XII nr. 551.	Bergen.	Erkebiskop Olav.	En tønne rav og en tønne spekk.

2. Hanseatiske testamenter

Ordforklaringer:

Swares = Tjære	Thers/Teers = Tjære	Talenta = Penger
Moltes = Malt	Beers/Bers = Øl	Vyf/Viif = Fem
Meles = Mel	Densch = Dansk (mynt)	Wasses = Voks
Mr. Lub = Lübske mark		

Sjelegavene er noen ganger gitt til deling med andre kirker og klostre, men jeg nevner her hvilken sjelegave som er nevnt sammen med fransiskanerkonventet.

Navn	Årstall	Sjelegave	Kilde
Herman Osenbrugge	1339	6 mark	s. 10 nr. 2.
Conrad Krevelbone	1365	5 mark	s. 12 nr. 8.
Richardus de Minden	1368	3 talenta gravis	s. 15 nr. 13.
Johannes Steding	1369	6 sol. Sterl.	s. 16 nr. 16.
Johannes Wartberch	1372	2 mr. Den.	s. 17 nr. 17.
Hinricus Luchowe	1372	1 tal. Gross. ad eorum structuram	s. 18 nr. 20.
Gobelinus Schoneke	1372	3 frustra gravis	s. 19 nr. 21.
Hinricus Luchowe	1373	25 mr. Lub.	s. 20 nr. 22.
Hinricus Bisscop	1374	1 lib. Gr.	s. 20 nr. 23.
Arnoldus Pale	1375	1 talentum navale crebrate farine	s. 21 nr. 24.
Amillius Luchowe	1375	10 mr. Den. Et ad structuram ecclesiarum	s. 22 nr. 25.
		ibide 20 mr. Den	
Ludekinus de Bremen	1377	20 mr. Den.	s. 24 nr. 29.
Hinricus Sperling	1378	40 mr. Lub.	s. 25 nr. 32.
Hinricus de Minden	1379	dimidiam lib. Sterl., ut Deum orent pro me	s. 26 nr. 33.
Nicolas Sternenberch	1380	1/2 lastam gravis	s. 27 nr. 35.
Heydenricus de Staden	1381	5 mr. Den.	s. 29 nr. 37.
Bernardus Stedink	1381	1 mr.	s. 29 nr. 39.
Ludeke Dynningh	1387	misse scal men holden to s. Katherinen oltare, to den graven monneken misse holt	s. 32 nr. 45.
Arnoldus Gronowe	1391	item do gardiano in Bergis 10 mr. Lub.	s. 34 nr. 48.
Johannes Wetter	1392	3 mr. Lub.	s. 34 nr. 49.
Wilken van Benthem	1394	10 mark Lub.	s. 35 nr. 50.
Johan Witte	1395	1 lodige mr.	s. 36 nr. 51.
Ecbert Knokel	1396	3 stucce swares	s. 36 nr. 52.
Hinrik Melebeke	1400	1 mr. Lub.	s. 39 nr. 56.
Hinrik Notlike	1403	en punt meles	s. 39 nr. 57.
Johan Nyenborch	1405	1 tunne ters.	s. 40 nr. 59.
Tydeman Voghel	1406	1 punt swares	s. 41 nr. 61.
Johan Lange	1410	6 mr. Lub.	s. 44 nr. 65.
Brun Dentser	1411	1 stucce swars	s. 44 nr. 66.
Johan Vorwerk	1414	2 Lub. Mr.	s. 47 nr. 69.
Ludeke van der Heyde	1415	3 stucce mels	s. 49 nr. 72.
Hinrik Weytendorp	1416	10 mr. Lub.	s. 50 nr. 74.
Tideke Schoping	1419	1/2 last swares.	s. 51 nr. 75.
Johan Trage	1419	1/2 last theres.	s. 52 nr. 76.

Johan Lange	1419	10 mr. Lub.	s. 53 nr. 77.
Hinrik Goldeborge	1421	2 mr. Lub.	s. 54 nr. 79.
Hinrik Arndes	1425	2 stuccke swares	s. 54 nr. 80.
Merten Vlind	1425	20 mr. Lub.	s. 56 nr. 81.
Hans Witte	1427	1/2 last theres	s. 59 nr. 86.
Heyne Bode	1428	10 mr. Lub.	s. 60 nr. 87.
Hermen Wiitstok	1429	1 stuccke swares	s. 61 nr. 88.
Gherd Schuweshusen	1430	2 tunnen teres	s. 62 nr. 91.
Hermen Pael	1432	10 mr.	s. 64 nr. 94.
Lambert Velthusen	1433	en stuccke meles	s. 65 nr. 96.
Jacob van der Vechte	1435	4 tunnen ters	s. 67 nr. 100.
Hinrik Papendorp	1436	20 mr. Lub.	s. 67 nr. 101.
Hans Valenberch	1436	eyn stuccke swares	s. 68 nr. 103.
Hermen Elerdes	1436	3 tunnen teres	s. 69 nr. 104.
Otte Smeet	1436	2 tunnen ters	s. 69 nr. 105.
Hinrik Klokman	1438	20 mr. Lub.	s. 70 nr. 106.
Jorden Sasse	1438	eyn stuccke meles	s. 71 nr. 107.
Cord Grotehus	1438	2 last teres unde ene halve last meles	s. 71 nr. 108.
Hans van Reydeken	1439	10 mr. Lub.	s. 72 nr. 110.
Hinrik Goldenboghe	1439	5 mr.	s. 73 nr. 112.
Hans van der Molen	1441	6 tunnen thers	s. 74 nr. 113.
Hans Boyseman	1441	2 tunnen teres	s. 74 nr. 114.
Jacop van der Vechte	1442	schomaker gilde to den grawen monniken 5 mr.	s. 73 nr. 117
		to enen mysewede	
Hermen Sodenholt	1445	2 tunnen ters	s. 77 nr. 119.
Lambert Westendorp	1447	ene last thers	s. 78 nr. 122.
Cort Bode	1448	2 mr.	s. 80 nr. 124.
Hinrik Kirlefey	1449	1 guden zak mels	s. 81 nr. 125.
Bernd Paal	1449	20 mark	s. 81 nr. 126
Hinrik Clockemann	1449	10 mark Lub.	s. 82 s. 127.
Hermen Sodenholt	1449	ene tunnen ters	s. 83 nr. 129.
Hinrik Backer	1450	3 mr.	s. 85 nr. 131
Hans Valeberch	1451	3 tunnen teers	s. 87 nr. 135.
Johann Russenberch	1451	10 mr. Lub.	s. 87 nr. 136.
Hennyng van Zalderen	1451	2 tunnen theres	s. 89 nr. 140.
Hinrik Kemenade	1451	2 stuccke zwars	s. 92 nr. 142.
Franke van Sweten	1452	5 mr.	s. 94 nr. 143.
Israhel Ruschman	1452	3 tunnen theers	s. 94 nr. 144.
Peter Brand	1452	1 s. penn. In syne hande	s. 95 nr. 145.
Hans van Stendel	1459	eine halve last thers en tho leverende	s. 101 nr. 155.
Hans Tymme	1460	5 mark	s. 103 nr. 157.
Tydeke Grasshoff	1461	en stuccke mels unde en stuccke molte	s. 104 nr. 158.
Albert Wolters	1462	6 mr. Lub.	s. 105 nr. 161.
Clawes Heringk	1464	3 tunnen thers	s. 106 nr. 163.
Helmich Hesselman	1464	soes stuccke swars	s. 108 nr. 166.
Hinrik tor Hopen	1470	theyn mr. Lub.	s. 112 nr. 173.
Hans Rese	1471	1 last mels, 1/2 last bers unde 1/2 last ters	s. 113 nr. 176.
Clawes Peters	1473	twe stuccke swares	s. 114 nr. 178.
Gherd van Hathingen	1473	1 stuccke meles	s. 115 nr. 179.
Everd Peters	1473	10 mark	s. 116 nr. 181.
Mathias Viit van Gladbeke	1475	ene last teers	s. 118 nr. 183.

Merten Verst	1475	vyff mark	s. 118 nr. 184.
Hans Peters	1476	1/2 last meels	s. 119 nr. 185.
Tydeke Grasshoff	1479	1 stuccke mels, 1 stuccke moltes unde	s. 121 nr. 189.
		1 tunne teers	
Hans Hane	1484	5 gulden Densch	s. 124 nr. 193.
Hans Feer	1487	1 stuccke mels unde 1 stuccke moltes	s. 126 nr. 195.
Hans Bruggeman	1505	eyn stuccke mels	s. 129 nr. 201.
Hermen Sleprouw	1510	vif marck	s. 130 nr. 203.
Hans Tekeneborg	1514	eyn stuccke mels	s. 131 nr. 204.
Bartelt Howberch	1514	eyn schippunt mels	s. 133 nr. 206.
Hans Rubenstorp	1515	twe stuccke mels unde twe stuccke moltes	s. 134 nr. 207.
		unde twe tunne Lubesches bers	
Joachim Schulte	1516	twe schippunt meles efft moltes	s. 137 nr. 211.
Hans trobe	1517	twe stuccke mels	s. 139 nr. 212.
Hans Cordes	1517	eyn stuccke swars	s. 140 nr. 214.
Bertelt Bensze	1519	twe stuccke swars	s. 142 nr. 217.
Titeke Roleves	1520	twe tunne beers	s. 143 nr. 218.
Hans Block	1525	eyne stuccke melsz unde eyn stuccke moltes	s. 146 nr. 224.
Bartelst Bensze	1527	eyn stuccke mels unde eyn stuccke moltes	s. 147 nr. 226.
Jochym Gherken	1528	eyn schippunt melsz edder molt	s. 150 nr. 229.

3. Medlemmer av *Custodia Norvegiæ*

Navn:	Stilling:	Sted:	År nevnt i kilde
Mauritius	Bror	[Bergen] og Skottland.	1264: Magnus Lagabøte saga. s. 353 i Norges kongesagaer 4, 1979. 1280: RN 2 nr. 266. 1281: DN XIX nr. 305. 1283-1286: RN 2 nr. 421.
Sigurd	Bror	Bergen og Skottland	1264: Magnus Lagabøtes saga s. 353 i Norges kongesagaer 4 1979.
Ivar	Gardian/Visegardian	[Skottland]/Oslo	1284: DN XVII nr. 878, RN 2 nr. 422, 1297: DN XIX nr. 409, og 1298: DN IV nr. 22 og 30.
Jon Torgilsson			1292, DN VI nr. 59.

Peter	Lektor	Bergen	1303: DN III nr. 54.
Olav	Gardian	Bergen	1303: DN III nr. 54 og 1311: DN VII nr. 62
Sigurd Pålsson	Kustode	Bergen	1309: DN IV nr. 82 og 1311: DN VII nr. 63.
Aztrado/Astrad	Provinsialminister	[Bergen]	1309: DN VI nr. 71
Sigvat	Kustode	Bergen	1311: DN VII nr. 61 og 63.
Sigwardus	Kustode	Bergen	1311: DN VII nr. 62
Tore	Lektor	Bergen	1312: DN VII nr. 65 og 67.
Oliuero	Kustode	Bergen	1313: DN VII nr. 76
Swiningo	Gardian	Bergen	1313: DN VII nr. 76
Botolf	Bror	Nidaros	1313: DN III nr. 99
Eyvind	Gardian	Oslo	1321: DN V nr. 66
Ivar	Gardian	Oslo	1336: DN IV nr. 226 og 1343: DN V nr. 167.
Eirik	Gardian	Bergen	1345: DN IV nr. 287.
Sigurd	Gardian	Tønsberg	1360: DN IV nr. 411.
Nikulas	Kustode	Oslo	1376: RN 7 nr. 567.
Hallvard	Bror	Oslo	1376: RN 7 nr. 567.
Aslak	Kustode	Tønsberg	1391: DN I nr. 536.
Johan Plattenslager	Gardian	Marstrand	1423: DN III nr. 666.
Gerlak Gruter	Gardian	Bergen	1422: DN XXI nr. 289 og 1424: DN XXI nr. 299.
Gerke/Gerik	Gardian	Tønsberg	1436: DN III nr. 734 og 1464: DN XI nr. 215.
Johannes Nystadh	Gardian	Bergen	1438: DN VI nr. 473.

Nicolaus Torgeirsson	Kustode	Tønsberg	1471: DN XXI nr. 565.
Nils Torgeirsson	Gardian	Tønsberg	1477: DN XXI nr. 577.
Thorer Olafsson	Gardian	Oslo	1460: DN IV nr 947 og 1482: DN IV nr. 992.
Ludvig Franke	Gardian	Bergen	1464: DN VII nr. 463.
Johannes de Nidrosia/Johannes Nikolai/Jon Nilsson	Gardian og lektor	Trondheim	1466: Lange 1856 s. 237, 1472: NgL andre rekke bind 1 s. 457 nr. 274.
Lodewigh	Bror	Bergen	1476: HUB ⁶⁸¹ X, nr. 515.
Simon	Bror	Bergen	1476: HUB X nr. 515.
Jon Steinsson	Gardian	Bergen	1476: HUB X, nr. 515.
Peter Andres	Kustode	Bergen	1476: HUB X nr. 515
Hans Pasman	Bror	Bergen	1476: Gunnes s. 180. HUB X nr. 515
Ebbe	Bror	Bergen	1476: Gunnes s. 199. HUB X NR. 515
Herman Jacobsen	Gardian	Tønsberg	1485: DN XI nr. 253.
Gotske Bjørnsson	Gardian	Trondheim	1509: DN XIV nr. 231.
Halvard Eriksson	Gardian	Oslo	1513: DN IV nr. 1064.
Håkon Håvardsson	Kustode	Oslo	1513: DN IV nr. 1064.
Henrik	Gardian	Tønsberg	1519: DN III nr 1080.
Mattis	Bror	Sørvær	1530: DN VIII nr. 623.
Niels	Bror og gardian	Trondheim	1531-1532: DN XI nr. 581.
Hans	Bror	Trondheim	1533: DN XXII nr. 231.
Henrik Monsson	Kustode	Tønsberg	1535: DN XI nr. 629.

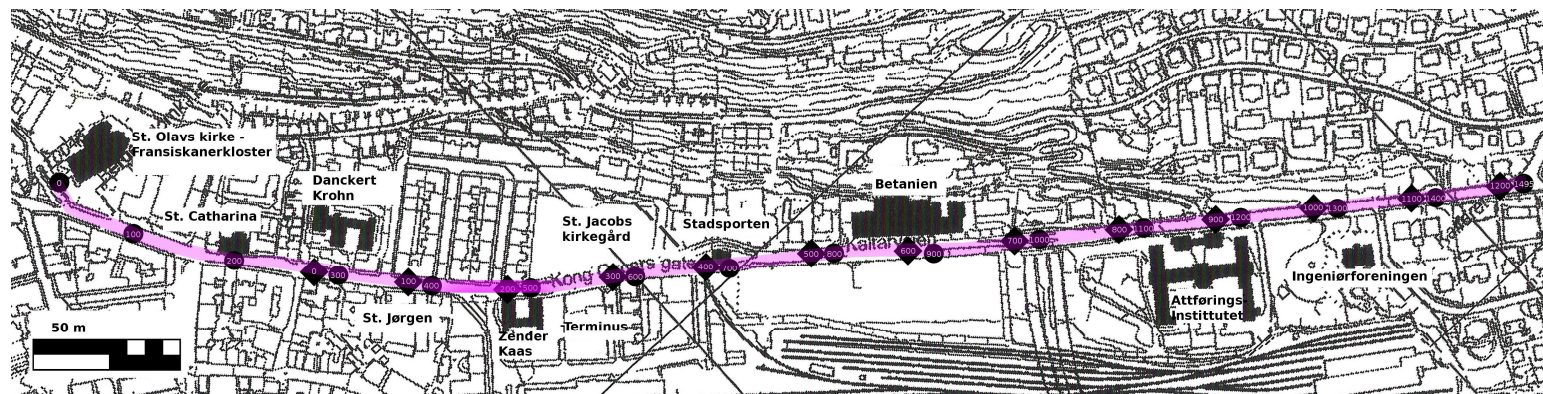
⁶⁸¹ HUB = Hansisches Urkundenbuch, bind I-XXII (Halle/München/Leipzig 1876-1939)

4. Fransiskanske biskoper i den norske kirkeprovinsen

Listen er laget etter Oluf Kolsruds tillegg til DN XVII, *Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil Reformationen*, fra 1968. Årstallene er da de ble innviet som biskop av paven.

Navn	Sted	Årstall
Marcellus	(Nidaros)/Skålholt	1448/1450
Petrus Staras	Gardar	1389
Bertold	Gardar	1401
Robert Ringman	Gardar	1425
Johannes Erler	Gardar	1432
Vincens Kampe	Gardar	1520
Arne Svæla	Færøyene	1359
Vilhelm Norbourgh	Færøyene	1396 (kan også ha vært dominikaner)
Vikbold Veydema	Færøyene	1391
Severinus	Færøyene	1431
Jon Scheffchin	Færøyene	1435
Thomas Burton	Man	1455
Michael II	Sudrøyene	1387
Severinus	<i>Ecclesia tranquilliensis</i> , titulær biskop	1414
Tidaman Niklisson	<i>Ecclesia tranquilliensis</i> , titulær biskop	1435
Trugils	<i>Ecclesia tranquilliensis</i> , titulære biskop	1440

5. Via Dolorosa Bergensis

Fra A. Brinkmann 1976: " 'Jerusalem' og 'Papegøystangen' " fig 2. s. 148: "Antall sørgemarsjskritt fra Domkirken til Kalfartoppen. 1200 sørgemarsjskritt fra Danckert Krohns Stiftelse til Kalfartoppen- Via Dolorosa Bergensis."

Litteraturliste

Kilder

- Diplomatarium Norvegicum*, bind I-XXII. (Utg. Chr. C. A. Lange m.fl., Christiania/Oslo (1849-1990).
- Regesta Norvegica: kronologisk Fortegnelse over Dokumenter vedkommende Norge, Nordmænd og den norske Kirkeprovins*. Bind 1-8. Christiania/Oslo.
- Norges gamle Love indtil 1387* (Utg. R. Keyser, P.A. Munch, G. Storm og E. Hertzberg, Christiania 1846-1895)
- Norges gamle lover. Anden Række*. 1388-1604, bind I-III. (utg. A. Taranger, Kolsrud m.fl. Christiania/Oslo 1912-1976)
- Islandske Annaler indtil 1578* (utg. G. Storm, Christiania 1888) (1977)
- Håkon Håkonssons saga* av Sturla Thordarson, oversatt av Anne Holtsmark Oslo 2008.
- ”Håkon Håkonssons saga” og ”Magnus Lagabøtes saga” i *Norges kongesagaer 4*, redaktør Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy. Oversetter: Finn Hødnebo. 1979. Oslo.
- ”Die Testamente der Lübecker Bergenfahrer” s. 6-151 i *Die Lübecke Bergenfahrer und Ihre Chronistik* av Friedrich Bruns, Berlin, 1900.

Hovedfagsoppgaver/Avhandlinger

- Bagge, Sverre 1970: ”Den kongelige kapellgeistlighet 1150-1319” Hovedfagsoppgave. Bergen.
- Edland, Tore 2005: ”Premonstratenserordenen i middelalderens Norge”. Hovedfagsoppgave. Oslo.
- Haugland, Håkon 2006: ”Gilde og edsfellesskap i senmiddelalderbyen, en sammenligning av noen sammenslutninger i Bergen mellom 1250 og 1550”. Masteroppgave. Bergen.
- Henriksen, Dag Sverre 2002: ”Bene vixit qui bene latuit: cisterciensernes tilbaketrukkethet i middelalderens Norge”. Hovedfagsoppgave. Oslo.
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig 2008: *Prædikebrødrenes samfundsrolle i middelalderens Danmark*. Ph.D. -avhandling.
- Nenseter, Olav 2002: ”Å lære andre gjennom ord og eksempler: Augustinerklostrene på Vestlandets religiøse funksjoner.” Hovedfagsoppgave. Oslo.
- Svandal, Tore 2004: ”Contra paganos. Johanniterordenen i det norske middelaldersamfunnet.” Hovedfagsoppgave. Oslo.
- Syrstad, Kari Birgitta 1999: ”Klostervesenet i Nidaros bispedømme- belyst ved klostrene Niddarholm, Elgeseter, Munkeby, Tautra, Bakke og Rein”. Hovedfagsoppgave. Oslo.
- Torbjørnsen, Cecilie 2000: ”Munkeliv- det kongelige klosteret”. Hovedfagsoppgave. Oslo.
- Ullern, Inger-Johanne 1997: ”Tiggerordenene i de norske middelalderbyene” Hovedfagsoppgave, Oslo.

KLNM = Kulturhistorisk leksikon for Nordisk middelalder

(*Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingtid til reformasjonstiden.*
Oslo. Norsk redaktør: Finn Hødnebo.)

- Blom, Grethe Authén 1960: "Gilder" sp. 308-313, bind V.
Gallén, Jarl 1957: "Botsakrament" sp. 181-188, bind II.
Gallén, Jarl 1957: "Brödraskap" sp. 303-306, bind II.
Gallén, Jarl 1962: "Indulgens" sp. 387-393, bind VII.
Gallén, Jarl 1963: "Klosterväsen" sp. 569-76, bind VIII.
Gallén, Jarl 1959: "Franciskanorden" sp. 563-573, bind IV.
Gallén, Jarl 1965: "Lektor" sp. 496-497, bind X.
Gjerløw, Lilli 1963: "Kalendariet II" sp. 94-147, bind VIII.
Hamre, Lars 1976: "Vitne" sp. 201-206, bind XX.
Hamre, Lars 1976: "Vitnebrev" sp. 214-219, bind XX.
Hamre, Lars 1974: "Testamente" sp. 226-231, bind XVIII.
Helland-Hansen, Kjeld 1968: "Provent II" sp. 511-516, bind XIII.
Johanson, Hilding 1970: "Själamässa" sp. 324, bind XV.
Kjellberg, Halvor 1974: "Titulaturer" sp. 395-401, bind XVIII.
Liedgren, Jan 1962: "Indulgensbrev" sp. 393-396, bind VII.
Molland, Einar 1968: "Predikan" sp. 427-429, bind XIII.
Molland, Einar 1976: "Årtidhold" sp. 453-457, bind XX.
Nyberg, Tore 1974: "Tertiärer" sp. 215-216, bind XVIII.
Seierstad, Andr. 1959: "Excommunicatio og interdikt" sp. 77-82, bind IV.
Skov, Erik 1959: "Franciskanerkirke og -kloster" sp. 559-563, bind IV.

Litteratur

- Alver, Brynjulf 1981: *Dag og merke. Folkeleg tidsrekning og merkedagstradisjon.* 2. utg. Oslo.
- Armstrong, Hellman og Short 2000: *The Saint.* Vol I av *Francis of Assisi: early documents.* New York.
- Armstrong, Hellman og Short 2000: *The Founder.* Vol. II av *Francis of Assisi: early documents.* New York.
- Bagge, Sverre 1970: "Striden mellom kapellmagisteren og biskopen i Bergen kring 1308-1320" i *Bjørgvin bispestol.*
- Bagge, Smedsdal og Helle 1973: *Norske middelalderdokumenter.* Bergen/Oslo/Tromsø.
- Bagge, Sverre 1997: "Døden i middelalderen" i *Nytt lys på middelalderen.* Oslo.
- Bagge, Sverre og Mykland, Knut 1998: *Norge i dansketiden. 1380-1814.* Bergen.
- Bagge, Sverre 2004: *Europa tar form. År 300 til 1350.* Oslo.
- Bagge, Sverre 2005: *Mennesket i middelalderens Norge. tanker, tro og holdninger 1000-1300.* Oslo.
- Bang, A. Christian 1887: *Udsigt over den norske kirkes historie under katholisismen.* Kristiania.
- Benedictow, Ole Jørgen 1977: *Norges historie bind 5: fra rike til provins 1448-1536.* Redaktør Knut Mykland. Oslo.
- Bjørgo, Narve 1967: "Om skriftlige kilder for Hákonar saga" Særtrykk bind 46. *Historisk tidsskrift.* Universitetsforlaget.

- Bjørkvik, Halvard 1995: "Klostergods og klosterdrift i Noreg i mellomalderen" i *Collegium Medievale* bind 8 nr. 2, s. 147-163.
- Bjørkvik, Halvard 1999: "Alv Torgardsson" bind 1 i *Norsk biografisk leksikon*. Redaktører Jon G. Arntzen, Knut Helle. Oslo.
- Blom, Grethe Authén 1997: *Trondheims historie 997-1997*. Oslo.
- Brinkmann, August 1976: "Jerusalem og papegøyestangen" i *Skrifter (Bergen historiske forening)* bind 75-76, s. 139-150.
- Brooke, Rosalind 2006: *The image of St. Francis. Responses to sainthood in the thirteenth century*. Cambridge.
- Cunningham, Lawrence 2004: *Francis of Assisi. Performing the gospel life*. Cambridge.
- Daae, Ludvig 1885: *Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*. Christiania.
- Duby, Georges 1981: *The Age of the Cathedrals: art and society 980-1420*. Oversatt av Eleanor Levieux og Barbara Thompson. Chicago.
- Ekroll, Øystein 1992: "Norske fransiskanarkonvent" i Seminaret "Kloster og by" 11.-13. nov. 1992. Tverrfaglige seminarer Tønsberg. Rapport nr. 1. Red.: Jan Eriksson og Kari Schei. Utgitt av Tønsberg bibliotek og riksantikvaren. Utgravingskontoret for Tønsberg.
- Engelstad, Eivind 1936: *Senmiddelalderens kunst i Norge ca 1400-1535*. Oslo.
- Ersland, Geir Atle 1999: Del I: "Inn i unionen" i *Norsk historie 1300-1625*. Oslo.
- Fenger, Ole 1982: *I være have*. Århus.
- Fett, Harry 1909: *Norges kirker i middelalderen*. Kristiania.
- Fischer, Gerhard 1939: "Minoriternes hus i Oslo" i *Oslo Hospitals Historie*. Oslo.
- Foss, Ragnhild 1949: *Sekvensane i Missale Nidrosiense*. Oslo.
- Gallén, Jarl 1993: *Det Danska itinerariet*. Helsingfors.
- Galli, Mark 2005: *Frans av Assisi og hans verden*. Oversatt av Karl Vallevik. Oslo.
- Gjerløw, Lilli 1970: "Det birgittinske Munkeliv-psalter" i *Björgvin bispestol*. Oslo.
- Grane, Leif 1999: *Kirken i den europæiske middelalder: fra ca. 750-1500*. København.
- Gunnes, Erik 1982: "Frans' disipler i Norge gjennom 300 år" i *Frans av Assisis skrifter*. Redaktør Pater Hertman ofm. Oslo.
- Gunnes, Erik 1987: "Fra Benedikt til Birgitte" i *Årbok. Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring*. s. 33-48.
- Gunnes, Erik 1995: "Ordener og klostre i norsk samfunnsliv" i *Collegium Medievale. Tverrfaglig tidsskrift for middelalderforskning*. Oslo.
- Hamre, Lars 1970: "Kring Biskop Audfinns brev frå 27.mars 1320 om sokneband og soknegrenser i Bergen" i *Björgvin Bispedømme*. Bergen/Oslo/Tromsø.
- Hamre, Lars 2004: *Innføring i diplomatikk*. 2. utg. Oslo.
- Hansen, Jan-Erik Ebbestad m.fl. 2005: *Vestens mystikk*. Oslo.
- Hasselmo, Margareta 1980: "Marstrand" i *Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer rapport*. Medeltidsstaden 22. Stockholm
- Haugen, Odd Einar 2004: "Høvisk litteratur" i *Norrøne tekster i utval*. Oslo.
- Helle, Knut 1972: *Konge og Gode menn*. Oslo.
- Helle, Knut 1991: "Tiden fram til 1536" i *Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager*. Redaktør: Rolf Danielsen. Oslo.
- Helle, Knut 1992: "De norske klostrenes kulturelle rolle" i Seminaret "Kloster og by" 11.-13. nov. 1992. Tverrfaglige seminarer Tønsberg. Rapport nr. 1. Red.: Jan Eriksson og Kari Schei. Utgitt av Tønsberg bibliotek og riksantikvaren. Utgravingskontoret for Tønsberg.
- Helle, Knut 1999: "Arvid Ingjeldsson" bind 1 i *Norsk biografisk leksikon*. Redaktører Jon G. Arntzen, Knut Helle. Oslo.

- Helle, Knut 1995: *Bergen Bys historie. Bind 1. Fra kongssete og kjøpstad, fra opphavet til 1536*. Bergen.
- Helle, Knut 2005: *Under kirke og kongemakt. 1130 til 1350*. Del av serien Aschehougs Norgeshistorie. Medredaktører Knut Kjeldstadli, Even Lange, Sølvi Sogner. Oslo.
- Helle, Knut 2006: "Fra opphavet til 1500" i *Norsk Byhistorie*. Oslo.
- Hodzelmanns, Hubert 1988: *Be med Frans av Assisi. Frans av Assisis bøkker med kilder og ettertanker*. Oslo.
- Holm-Olsen, Ludvig 1990: *Med fjærpenn og pergament. Vår skriftkultur i middelalderen*. Oslo.
- Imsen, Bagge, Haug m.fl. 2003: *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537*. Søkelys på Nidaroskirken og Nidarosprovinsens historie. Trondheim.
- Jensen, Kirsten Grubb 1999: "Den hellige Frans af Assisi og den franciskanske spiritualitet" i *Den lyse middelalder. 10 foredrag om kristen spiritualitet*. Fredriksberg.
- Johnsen, O.A. 1929: *Tønsbergs historie*. Oslo.
- Kilström, Bengt Ingmar 1974: *Franciskanska perspektiv*. Stockholm.
- Kolsrud, O. og G. Reiss 1913: *Tvo norrøne latinske kvæde med melodiar. Utgjevne fraa Codex Upsaliensis C 233*. Kristiania.
- Kolsrud, Oluf 1958: *Noregs kyrkjesoga 1: Millomalderen*. Oslo.
- Kolsrud, Oluf 1962: *Presteutdanningi i Noreg*. Oslo/Bergen.
- Kolsrud, Oluf 1968: *Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil reformationen*. Tillegg til DN XVII.
- Lange, Christian C.A. 1856: *De norske klostres historie i middelalderen*. Christiania. 2. omarbeidet utgave.
- Lawrence, C.H. 1989: *Medieval monasticism. Forms of religious life in western Europe in the middle ages*. 2. utgave. London.
- Lawrence, C.H. 1994: *The Friars. The impact of the early mendicant movement on western society*. London.
- Lindbæk, Johannes 1914: *De danske franciskanerklostre*. København.
- Lidén, Hans Emil 1997: "Kirkene bygges" i *Nytt lys på middelalderen*. Redaktør: Jørgen Haavardsholm. Oslo.
- Lidén, Hans Emil 1996: "Domkirken i Bergen- fra restaurering til istandsettelse" i *Skrifter (Bergen historisk forening)* s. 7-26, bind 91.
- Lunde, Øyvind 1987: "Klosteranlegg i Norge, en oversikt" i *Fortidsminner* nr. 68. Oslo.
- McGuire, Brian Patrick 1999: "Middelalderens relevans" i *Den lyse middelalder. 10 foredrag om kristen spiritualitet*. Fredriksberg.
- Meyer, Johan 1925: "Kirker og Klostre i Middelalderen" i *Norsk Kunsthistorie*. Fett, Bugge, Shetelig m.fl. Oslo.
- Michaelsen, Ottar 2007: *Kristendommen i middelalderen*. Bergen.
- Molaug, Petter 1997: "Middelalderbyen som handelssentrum" i *Nytt lys på middelalderen*. Redaktør: Jørgen Haavardsholm. Oslo.
- Molland, Einar 1969 : "Når kom fransiskanerne til Norge?" i *Historisk tidsskrift* bind 48 s. 1-15. Oslo.
- Moorman, J. 1968: *A history of the Franciscan Order from its origins to the year 1517*. Oxford.
- Nedkvitne, Arnved 1991: *Oslo bys historie*. Oslo.
- Nedkvitne, Arnved 2000: *Middelalderbyen ved Bjørvika*. Oslo.
- Nenseter, Olav 2003: *Augustinerordenen. Å lære andre gjennom ord og eksempel*. Del av serien *Religiøse ordener i middelalderens Norge*. Oslo.
- Nilsén, Anna 1986: *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri*. Stockholm.
- Pernler, Sven Erik 1999: *Hög- och senmedeltid*. Del av serien *Sveriges kyrkohistoria*, redaktør

- Lennart Tegborg. Stockholm.
- Rasmussen, Jørgen Nybo 1998: "The franciscans in the Nordic countries" i H. Roelvink: *Franciscans in Sweden. Medieval remnants of Franciscan activities*. Assen, Nederland.
- Rasmussen, Jørgen Nybo 2005: *Franciskanerne i Norden*. I Ælnoths skriftserie nr 3. København.
- Rasmussen, Tarald og Thomassen, Einar 2002: *Kristendommen. En historisk innføring*. Oslo.
- Rasmussen, Tarald m.fl. 2005: *Frans av Assisi. Verdens hellige skrifter*. Oslo.
- Roelvink, Henrik 1998: *Franciscans in Sweden. Medieval remnants of franciscan activities*. Assen, Nederland.
- Rian, Øystein 2003: "Olav Engelbrektsson" bind 7 i *Norsk biografisk leksikon*. Redaktører Jon. G. Arntzen, Knut Helle. Oslo.
- Ruyter, Knut Willem 1982: "Noen refleksjoner om den fransiskanske bevegelse og spiritualitet" i *Frans av Assisi's skrifter*. Redaktør Pater W. Hertman ofm. Oslo.
- Sandberg, Per-Øivind 2005: "Biskop Torfinn" bind 9 i *Norsk biografisk leksikon*. Redaktører Jon G. Arntzen, Knut Helle. Oslo.
- Sawyer, B. og P. 1993: *Medieval Scandinavia. From conversion to reformation, circa 800-1500*. London.
- Schumacher, Jan 1987: "Kirken i middelaldersamfunnet" i *Kristendommen i Europa* bind 2. Oslo.
- Schumacher, Jan 2005: "Kristendommen i høymiddelalderen" i *Norges Religionshistorie*. Redaktør: Arne Bugge Amundsen. Oslo.
- Schumacher, Jan 1991: "Kirken i unionstiden" og "Kultur og kultus" i *Norsk kirkehistorie*. Oslo.
- Sigurdsson, Jon Vidar 1999: *Norsk historie 800-1300. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Oslo.
- Skard, Eiliv 1930: *Fioretti. Heilag-sogor um Frans frå Assisi*. Oversatt fra italiensk av Eiliv Skard. Oslo.
- Storm, Gustav 1880: "Itenirarium in terram sanctam" i *Monumenta Historica Norvegiæ*. Kristiania.
- Svandal, Tore 2006: *Johannitterordenen: en ridderorden ved verdens ytterste grense*. Bind 3 i serien *Religiøse ordener i middelalderens Norge*. Oslo.
- Ullern, Inger-Johanne 2003: "Tiggerordener i de norske byene i middelalderen". Del av skriftserien *Gamlebyen historielag*, nr. 4. Oslo.
- Undset, Sigrid 1963: *Kirke og klosterliv. Tre essays fra norsk middelalder*. Oslo.

Internettider

Dokumentasjonsprosjektet, om Diplomatarium Norvegicum:

http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/om_dn.html [Sist lest 14. mai 2010]

Den katolske kirkes internettider: www.katolsk.no [Sist lest 14. mai 2010]

